

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊՐԻՆՏ

Ե. ԶԱՐԻՆԿԱՆ, ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԵՒ ԱՆՍՏՐԱԼԻԱ

ՀԻՆՉԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻԱՅ ԴՈՍՔՆԹԱՅ

Բազմաթիւ ցկացնեալ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՅԱՅԳՐԱՅԻՆՆ

Կ ա դ ի ճ

ԱՐՏՁՆԵՍ ԱՐԵՂՆԱՆ

(Ըստ Իսաճովի, Կրուցերի եւ ուր.)

Թ Ի Վ Լ Ի Ս

1916

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 10 NOV 2011

91(075) ԴԱՍԱԳԻՐԻ

Ա-13

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳԻՐԻ

ԵՍԻՆ, ԵՓՐԻԿԱ, ԵՄԵՐԻԿԱ ԵՒ ԱՍՏՐԱԼԻԱ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻԱ ԴԱՄԱՐԱՅ

Բազմաթիւ ցկացում

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ ա ղ մ ց

ԱՐՏԱՇԼՍ ԱՐԵՂԵԱՆ

(Ըստ-Իսկանովի, Կրուքերի եւ ուր.)

1004
17935

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Q 4020-89

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Աբդղեան, Աշխ. Դաս. Բ. Գ. 4-րդ տար.

հորիզոնի վրայ, նույն այդ միջոցին Ձեռնակին հր. վրայ նա ցածր է լինում (ի ն չ թ է)

ԱՓԵՐԻ ԳՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ—Ասիայի ափերը շատ են կը-տըրտաւած ծովերով և ծոցերով: Այդ կողմից նա յետ է միայն Եւրոպայից:

Արևելեան կողմից Ասիայի ափերը ողողում է Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսը, գոյացնելով մի շարք ծովեր. ինչպէս են՝ Բերինգեան, Օխոտի, Եապոնական, Դեղին, Արևելեան-Չինական և Հարաւային-Չինական ծովերը: Այդ ծովերն ովկիանոսից բաժանւում են կղզիների շղթաներով:

Հարաւում Ասիայի ափերը ողողում է Հնդկական ովկի-անոսը, դարձեալ գոյացնելով ծովեր և մեծ ծոցեր: Նշանա-ւոր են՝ Բենգալեան, Արաբական, Պարսից ծոցերը և Կարմիր ծովը:

Արևմտեան կողմից Ասիայի ափերը ողողում են Ատլան-տեան ովկիանոսի մասեր կազմող Սև և Միջերկրական ծո-վերը:

Ասիայից հիւսիս տարածւում է Հիւսիսային Մառու-ցեալ ովկիանոսը, որ գոյացնում է միայն մի ծով՝ Կարայի ծովը:

Ասիայի ափերի շատ կտրուկուէ է, որ գոյացել են բազ-մաթիւ կղզիներ և թերակղզիներ. դրանք միասին կազմում են Ասիայի մակերևոյթի $\frac{1}{4}$ մասը: Ամենամեծ թերակղզիները գտնւում են հարաւում. դրանք են՝ Արաբիա, Հնդկաստան, Հնդկաչին: Իրանից շատ աւելի փոքր են՝ Փոքր Ասիա, Տայմիր, Կամչատկա և Կորէա թերակղզիները:

Ասիայի կղզիները մեծ մասով ցամաքային ծագում ու-նեն և գտնւում են զլժաւորապէս հարաւարևելեան կողմում, մայր ցամաքից ոչ-հեռու: Նշանաւոր են՝ Մալայեան արշի-պելագը (Սումատրա, Եաւա, Բորնէօ, Յելեբէս), Մա-խալին, Եապոնական և Յէյլոն կղզիները: Ասիայի կղզիներ-ը, բոլորը միասին վերցրած, ունեն մօտաւորապէս այնչափ տարածութիւն, որչափ միայն Արաբիա թերակղզին:

ԱՍԻԱՅԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒՄԸ—Եւրոպային Ասիան աւելի մօտ է գտնւում, քան մի ուրիշ աշխարհամաս: Փոքր Ասիան և Միջերկրական

ծովի մօտերքը տարածւող առիական երկիրներն ամենահին ժամանակ-ներից ծանօթ էին եւրոպացիներին: Հնուց ծանօթ էին նրանց նաև Արաբիան և Հնդկաստանը, որոնց հետ առևտրական յարաբերութիւն ունէին: Մակայն Ասիայի մնացած տարածութեան մասին եւրոպացի-ները ոչ մի գաղափար չունէին նոյնիսկ 12-րդ դարում Գրիստոսից յետոյ:

13-րդ դարի վերջում Մարկօ Պոլօ անունով իտալացի (Վե-նետիկ քաղաքից) յայտնի վաճառական-ճանապարհորդն իր հօր և հօրեղբոր հետ կատարեց մի ուղևորութիւն Միջին Ասիայով դէպի Չի-նաստան: Այդտեղ ապրեց նա 17 տարի և յետոյ ծովով վերադարձաւ Եւրոպա՝ Հնդկաչինի և Հնդկաստանի ափերի մօտով: Բուն ճանապար-հորդութիւնը, դժաւ-գալու ժամանակամիջոցը, առեց 7 տարի:

Մարկօ Պոլօն իր ճանապարհորդութիւնը նկարագրեց այնպէս կենդանի և հետաքրքիր լեզուով, որ շատ եւրոպացիների մէջ ցանկու-թիւն առաջ եկաւ աւելի մօտիկից և լաւ ճանաչելու այն հարուստ, փար-թած երկիրները, որ տեսել էր Մարկօ Պոլօն: Մակայն ամենքին էլ վա-խեցնում էին ի՞նչ ցամաքային և թէ՛ ծովային ճանապարհների դժա-րութիւնները *): Դրանք ծովային ճանապարհ դէպի Հնդկաստան,—այն-պէս հարցը, որ սկսեց զդադնել եւրոպացի ծովագնացիներին:

15-րդ դարի վերջում Նաուսրոսը (դարձեալ իտալացի), համոզւած լինելով որ երկիրը գունդի ձև ունի, ճանապարհ ընկաւ Եւրոպայից Հնդկաստան՝ Ատլանտեան ովկիանոսով միշտ դէպի արևմուտք դիմելով: Իր ճանապարհին Կոլումբոսը գտաւ Ամերիկան, բայց Հնդկաստան չհասաւ:

Համարեա Կոլումբոսի հետ միաժամանակ Վաշկօ-դէ-Պաժա ա-նունով պորտուգալացի ծովագնացը ճանապարհ ընկաւ դէպի Հնդկաս-տան՝ Աֆրիկայի շուրջը պտտելով: Այդ ճանապարհորդութիւնն անցաւ յաջող,—գտնեց ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան:

Շուտով իսպանացի Մագելլանը գտաւ մի երկրորդ ճանապարհ ևս դէպի Հնդկաստան: Աշխարհի շուրջը կատարելիք իր ճանապարհոր-դութեան միջոցին Մագելլանն անցաւ Ամերիկայի հարաւով և գտաւ դէպի Ասիա տանող ճանապարհը՝ արևելքից: Այդ ճանապարհորդութեան միջոցին գտնեցին Ֆիլիպպինեան կղզիները: Իրանից յետոյ արդէն եւրոպացիներն սկսեցին աւելի շուտ-շուտ ծովով ճանապարհորդել դէպի Հարաւային և Արևելեան Ասիայի ափերը: Պորտուգալացիները և իսպա-նացիները բազմաթիւ գաղութներ սկսեցին հիմնել Հնդկաստանում և Հնդկական արշիպելագի կղզիներում: 17-րդ դարում աւելի զօրացան,

*) Ս. ւէյի ջրանցքն այն ժամանակ դեռ չկար, իսկ Աֆրիկայի շուրջն էլ դեռ ոչ ոք ծովով չէր անցել:

գերիշխող դարձան անգլիացիները և հոլլանդացիները, որոնք իսպանացիների և պորտուգալացիների ձեռքից շատ դաղթավայրեր խլեցին: Քանի աւելի էին շատանում եւրոպացիների կալաճներն Ասիայում, քանի աւելի էր զարգանում առևտուրը, այնչափ էլ աւելի ու աւելի էին ծանօթանում եւրոպացիներն Ասիայի զանազան, գլխաւորապէս ծովափնեայ մասերի հետ:

16-րդ դարում ուռւա կ ո դ ա կ ն հ ր ն անցան Ուրալեան լեռները և գտան Սիբիրը, որի մասին մինչև այն ժամանակ եւրոպացիները բան չգիտէին: Տիրելով սկզբում արևմտեան Սիբիրին՝ կողակներն աւելի ու աւելի շարժեցին դէպի արեւելք և հասան Մեծ Ովկիանոսի ափերին: 1648 թւականին կողակ Սեմեոն Գեմենը գտաւ Ասիայի ամենաարեւելեան հրաւանդանը, որն և այժմ նրա անունով է կոչւում:

Սակայն Դեմենի գիւտը երկար ժամանակ անծանօթ էր մնում Եւրոպային: Ռուսաց Պետրոս Մեծ կայսրը դեռ չգիտէր՝ Ասիան միացած է Ամերիկայի հետ, թէ՛ բաժանւում է նրանից՝ նեղուցով: Ահա այդ հարցի լուծումը Պետրոս Մեծը յանձնարարեց ուսակաւն Նաւատորմի նաւապետ Բերինգին: Հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնելով Պետրոզրադով, Բերինգը ցամաքային ճանապարհով դէպի արեւելք դիմեց: Մի քանի տարուց յետոյ նա հասաւ Կամչատկա, այնտեղ նա մի նաւ շինեց, որով և ծով դուրս եկաւ, ուսումնասիրեց այն ծովը ու նեղուցը, որոնք և այժմ նրա անունով (Բերինգեան) են կոչւում:

Այդ ժամանակներում նաև յաջողեց Ձիլիսկին անունով մի ուռւա ճանապարհորդը՝ ցամաքային ճանապարհով հասնել մինչև Ասիայի ամենահիւսիսային հրաւանդանը, որն և այժմ նրա անունով է կոչւում:

Այսպէս ուրեմն՝ եւրոպացիներին ամենից առաջ յայտնի դարձաւ Սրբմտեան Ասիան, ապա՝ Հարաւային, Արեւելեան և Հիւսիսային Ասիան: Դեռ անծանօթ էր մնում Կենտրոնական Ասիան: Մարկո Պոլո-ից յետոյ երկար ժամանակ եւրոպացիներից ոչ ոք չէր ճանապարհորդել այն կողմերը: Միայն 19-րդ դարի կէսերին ուռւա ճանապարհորդներ հիւսիսից, իսկ անգլիացի ճանապարհորդները հարաւից սկսեցին մուտք գործել Կենտրոնական Ասիա և ուսումնասիրել այն: Մեծ ծառայութիւններ է մատուցել այդ բանում ուռւա ճանապարհորդ Պրժեւալսկին, որ չորս անգամ ճանապարհորդել է Կենտրոնական Ասիա (1870—1888 թ.): Նա ձեռնարկեց նաև 5-րդ ճանապարհորդութեան, սակայն նրա ոյժերը սպառւել էին արդէն, նա մեռաւ Տեան-Շան սօրի ստորոտում:

Ներկայումս էլ կան Ասիայում այնպիսի վայրեր, որտեղ դեռ ևս չեն եղել եւրոպացի ճանապարհորդներ, — Արարիայի և Իրանի բարձրաւանդակների խորքերը, Տիրեաթի, Հնդկաչինի մի քանի մասերը, նաև մեծ կղզիների խորքերը:

ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ: — Ասիան մակերևոյթի կազմութեամբ ամենաբարձրն է հինգ աշխարհամասերի մէջ: Ասիայում են գտնւում երկրագնդի ամենաբարձր լեռները և բարձրաւանդակները: Այնտեղ են գտնւում նաև ամենաբարձր ձալ դաշտավայրերը: Դաշտավայրերը կազմում են Ասիայի մակերևոյթի ընդամենը $\frac{1}{4}$ մասը, հսկ բարձրութիւնները՝ $\frac{3}{4}$ մասը: Բարձրութիւնները տարածւում են մայր ցամաքի միջին մասում և ներկայացնում են մի շարք բարձրաւանդակներ, որոնք ծայրերում եզերւում են լեռնաշղթաներով: Լեռնաշղթաների մէջ նկատելի է որոշ կանոնաւորութիւն. ամեն մի շղթայ աղեղի նմանութիւն ունի, որի դուրս ցցւած մասը նայում է կամ դէպի Մեծ, կամ դէպի Հնդկական ովկիանոսը: Դէպի Մեծ ովկիանոսն են նայում Բայկալեան, Եւրլոնովեան, Ստանովեան, Խինգան, Չինական լեռնաշղթաները և այլն:

Դուրս ցցւած մասով դէպի հարաւ (Հնդկական ովկիանոս) են նայում Սայանեան, Ալտայեան, Տեան-Շան, Կուէն-Լուն, Կարակորում, Հիմալայեան, Հինդուկուշ, Հարաւային-Իրանական (Պարսկական) լեռնաշղթաները, և այլն: Ասիայի ու Եւրոպայի միջև է ընկնում Կովկասեան լեռնաշղթան:

Ամենից բարձր են (ոչ միայն Ասիայում, այլ և ամբողջ երկրագնդի վրայ) Հիմալայեան և Կարակորում լեռնաշղթաները: Հիմալայեան լեռնաշղթայի ամենաբարձր գագաթն է Էւերեստ, որ ովկիանոսի մակերևոյթից համարեա $8\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութիւն ունի. Կարակորումի գագաթը՝ Գոգլին-Օստէն՝ 8 վերստից բարձր է:

Հիմալայեան և Կարակորում լեռները ծածկւած են յաւերժական ձիւնով և սառցադաշտերով*): Այնտեղ ձեռն սահմանը գտնւում է $4\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութեան վրայ: Շատ բարձր են նմանապէս Կուէն-Լուն, Հինդուկուշ, Տեան-Շան լեռնաշղթաները. վերջինի ամենաբարձր գագաթը՝ Սան-Տենգրի

*) Դրանից է առաջ եկել և Հիմալայո անունը, որ նշանակում է «ձեռն»

ունի 7 վերստ բարձրութիւն: Այսպէս և Սայանեան լեռները համեմատաբար ցածր են. սակայն նրանց զագաթներն ևս յաւերժական ձիւնով են ծածկւած:

Այնտեղ, ուր Ասիայի լեռնաշղթաները շատ են մօտենում իրար, ներկայացնում են մի շարք բարձրաւանդակներ—լեռնաշխարհներ: Իբրև օրինակ կարող էր ծառայել Պամիր լեռնաշխարհն (3—4 վ.) Ասիայի համարեա կենտրոնում, ուր իրար են կաշում կարակորում, Կուէն-Լուն, Տեան-Շան և Հինգուէուշ լեռները: Այդ հոյակապ լեռնաշղթաներն այնպէս են իրար մօտենում Պամիրում, որ նրանց հիմքերը միաձուլւելով կազմում են մի հսկայական լեռնային զանգւած:

Ասիայի մի ուրիշ աւելի ընդարձակ լեռնաշխարհն է Տիբետ բարձրաւանդակը: Նա հարաւից եզերւում է Հիմալայեան լեռնաշղթայով, իսկ հիւսիսից՝ Կուէն-Լուն լեռնաշղթայով: Միջին մասում էլ Տիբետը կտրուած է բաղմաթիւ լեռնաշղթաներով, որոնք ձգւում են Հիմալայեան լեռնաշղթային զուգահեռ: Տիբետն ամենաբարձր սարահարթն է երկրագնդի վրայ, նրա միջին բարձրութիւնը 4 վերստից աւելի է:

Տիբետը կազմում է կենտրոնական-Ասիական լեռնաշխարհի մի մասը, որ տարածւում է Հիմալայեան լեռներից մինչև Սայանեան լեռները և Պամիրից մինչև Խնդան: Կուէն-Լունից հիւսիս այդ լեռնաշխարհը շատ աւելի ցածր է, քան Տիբետում, և լեռնաշղթաներն էլ այնտեղ այնչափ չեն մօտենում իրար:

Արեւմտեան Ասիայում նշանաւոր են՝ Իրանի, Հայաստանի և Փոքր Ասիայի բարձրաւանդակները: Իրանը իրենց կազմութեամբ նման են միւս լեռնաշխարհներին, միայն թէ աւելի ցածր են: Հայկական լեռնաշխարհից ևս, ինչպէս Պամիրից, ձգւում են լեռնաշղթաներ. դէպի արեւելք—Էլբուրս, հարաւ-արեւելք—Պարսկական, հար. արեւմ.—Տաւրոս, հիւս. արեւմ.—Պոնտական լեռնաշղթաները. իսկ հիւսիսում Հայկական բարձրաւանդակին շատ մօտ է Կովկասեան լեռնաշղթան:

Ասիայի բարձրաւանդակների թւում նշանաւոր են նաև Դեկանը (Հնդկաստանում) և Արաբիայի սարահարթը. դրանք

իրենց կազմութեամբ բոլորովին տարբերում են վերոյիշեալ սարահարթերից և նման են Աֆրիկայի սարահարթերին:

Ասիայի դաշտավայրերը տարածւում են մայր ցամաքի ծայրերում: Ամենամեծ դաշտավայրը գտնւում է հիւսիս-արեւմուտքում: Նրա հիւսիսային մասը կոչւում է Սիբիրի դաշտավայր և թեքւած է դէպի Հիւս. Սառուցեալ ովկիանոսը: Հարաւային մասը կոչւում է Արալո-Կասպիական կամ Թուրանի դաշտավայր և թեքւած է դէպի Կասպից ծովը: Այդ դաշտավայրը ծովի մօտերը տեղ-տեղ ովկիանոսի մակերևոյթից էլ ցածր է:

Արալո-Կասպիական դաշտավայրի տեղն առաջ ծով է եղել, տարածւած Ասիայի ու Եւրոպայի միջև: Այդ ծովի մնացորդներն են Կասպից և Արալեան լճերը: Կասպից լիճը կամ ծովը ժամանակի ընթացքում չափազանց նստել է. այնպէս որ նա այժմ ովկիանոսի մակերևոյթից նոյն իսկ 10 սաժէն ցածր է:

Ասիայի մնացած դաշտավայրերը մեծ չեն: Նրանց տեղն առաջ ծովածոցեր են եղած: Մեծ գետերը շրջակայ սարերից գրեթէ ընթացքում հող, սւազ, տիղմ են քել-բերել և լցրել ծովածոցերն ու նրանցից այդպիսով դաշտավայրեր գոյացրել: Այդպէս են օրինակ՝ Միջագետքի դաշտավայրը, որ գոյացրել են Տիգրիս և Եփրատ գետերը, Հնդկաստանի դաշտավայրը, որ գոյացրել են Ինդոս, Գանգէս և Բրահմապուտրա գետերը, և Չինական դաշտավայրը, որ գոյացրել է Դեղին գետը:

Կամչատկա թերակղզու և Մեծ ովկիանոսը ցամաքամերձ ծովերից բաժանող կղզիների վրայ կան բազմաթիւ հրաբխային լեռներ—գործող և հանգած: Նրանք ձգւում են Կամչատկայից մինչև Նոր-Գւինէա:

ԿԼԻՄԱՆ.—Ասիան, չհաշւած նրա ամենաբարձրաւանդակային կղզիները, ամբողջապէս գտնւում է հիւսիսային կիսագնդում:

Նա շատ մեծ է, մակերևոյթի կազմութիւնն էլ բազմազան. այդ պատճառով ահա Ասիայի կլիման ևս բազմազան է, տարբեր մասեր միանգամայն տարբեր կլիմայ ունեն:

Նայելով կլիմային և բնութեանը՝ Ասիան բաժանւում է

5 շրջանի. 1) Հիւսիսային Ասիա, 2) Կենտրոնական Ասիա, 3) Հարավային Ասիա, 4) Արեւելեան Ասիա և 5) Արեւմտեան Ասիա:

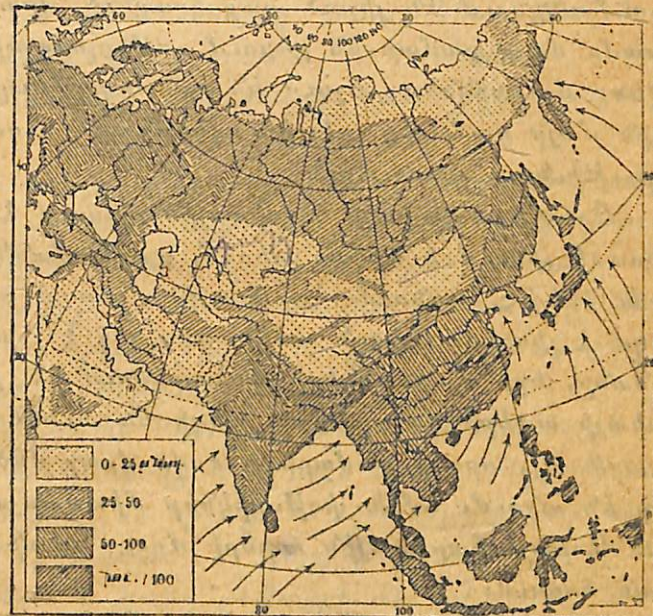
Հիւսիսային Ասիան բռնում է ամբողջ Սիբիրը: Այդ շրջանի կլիման ցուրտ է: Արեգակը շատ թույլ է տաքացնում այդ շրջանը: Բեկոային շրջանակից հիւսիս՝ ձմեռ ժամանակ լինում է բեկոային գիշեր կամ խաւար, որի միջոցին արեգակը երկար ժամանակ չէ երևում, և երկիրը լուսաւորւում է միայն լուսնով, աստղերով և հիւսիսային ջրերով: Ձմեռակին հրահանգանի վրայ բեկոային գիշերը տևում է ամբողջ 4 ամիս շարունակ: Այդ պատճառով էլ ձմեռը Հիւս. Ասիայում սոսկալի ցրտեր են լինում, սառնամանիքները յաճախ հասնում են 40—50, իսկ Լենայի գետաբերանի մօտ՝ նոյն իսկ 70°: Հողը սառչում է այնչափ խորը, որ ամառը միայն երեսից է հալչում: Այսպէս է ոչ միայն հեռաւոր հիւսիսում (տունդրաներում), այլ մինչև իսկ Բայկալ լճի մօտ, որտեղ արդէն անտառներ կան: Թէպէտ ամառը Հիւսիսային Ասիայում տաք է լինում, բայց տարւայ ջերմութեան միջին աստիճանն այնուամենայնիւ շատ ցածր է, — Սիբիրի մեծագոյն մասում՝ 0°-ից էլ ցածր: Հիւսիսային Ասիայի ավերը ողողում է Մառուցեալ ովկիանոսը, որտեղից շատ քիչ խոնաւութիւն է բերւում: Մեծ և Հնդկական ովկիանոսներից Հիւսիսային Ասիան անջատւած է լեռնաշղթաներով: Արեւմուտքում Ատլանտեան ովկիանոսից նա բաժանւած է Ուրալեան լեռնաշղթայով ու Ներքալայի մայր ցամաքով. դրա համար էլ այդ ովկիանոսից քամիների բերած մթնոլորտային տեղումները մինչև տեղ հասնելը զգալի չափով նւազում են: Այդ է պատճառը, որ Հիւսիսային Ասիայի կլիման ցուրտ լինելով՝ նաև չոր է:

Կենտրոնական Ասիան (այսինքն Կենտրոնական-Ասիական լեռնաշխարհը) բարձր մակերևոյթ ունի. նա հեռու է գտնւում ովկիանոսներից և ամեն կողմից շրջապատւած է բարձր լեռնաշղթաներով. դրանք չեն թողնում, որ ծովային քամիները խոնաւութիւն բերեն գէպի երկրի ներսերը: Այդ պատճառով էլ Կենտրոնական Ասիայի կլիման շատ չոր է, ա-

ւելի չոր, քան Հիւս. Ասիայի կլիման: Շատ սակաւ է պատահում, որ երկնակամարի վրայ ամպեր երևան: Այդ պատճառով էլ ամառ ժամանակ սարահարթերն անարգել կերպով տաքանում են բարձր երկնակամարում գտնուող արեգակով, բայց գիշերներն էլ նոյն արագութեամբ ցրտում են: Ցերեկները յաճախ անտանելի շոգ է լինում, իսկ գիշերները՝ սառնամանիք: Ձմեռն էլ, երբ արեգակը ցածր է թեքւած լինում, դաժան ցրտեր են անում: Այսպիսով՝ Կենտրոնական Ասիայի կլիման խիստ ցամաքային է, — ձմեռները սաստիկ սառնամանիքներ են լինում, իսկ ամառները՝ սաստիկ շոգեր:

Հարավային Ասիան (այսինքն Հնդկաստանը, Հնդկական ծովը և Մալայեան արշիպելագը), որ գտնւում է մերձարեւ-

դարձային շրջանում, ունի տաք կլիմայ: Ամառ ժամանակ արեգակը լինում է մարդու ուղիղ գլխով երևալու և շատ սաստիկ այրում է: Նոյնիսկ ձմեռւայ ամիսներին արեգակը բաւական բարձրանում է երկնակամարի վրայ: Այնպիսի ձմեռներ, ինչպէս մեր երկրում են, այն-

Նկ. 2. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումն Ասիայում:
Մլաքները ցոյց են տալիս այն քամիները, որոնք ամենաշատ
մթնոլորտային տեղումներ են բերում:

տեղ ամենևին չեն լինում. երկիրը երբէք չէ ծածկւում ձիւնով: Ձմեռւայ և ամառւայ ամիսների մէջ համարեա տար-

բերութիւն չկայ*) . տարւայ տաքութեան միջին աստիճանն ամեն տեղ 20 ից բարձր է:

Հարաւային Ասիայի ափերը ողողւում են Հնդկական տաք օվկանոսով, որից շատ գոլորշի է բարձրանում: Այդ պատճառով էլ Ասիայի այդ մասի կլիման խոնավ է: Մթնոլորտային տեղումներ են բերում գլխաւորապէս հարաւ-արեւմտեան մուսսոնները, որոնք ամառային ամիսներին, երբ մայր ցամաքն աւելի շատ է տաքացած լինում քան օվկիանոսը, փրշում են օվկիանոսից դէպի մայր ցամաք: Ձմեռը մուսսոնները փչում են հակառակ ուղղութեամբ—մայր ցամաքից դէպի օվկիանոս:

Արեւելեան Ասիան լավ է ոռոգւում. պատճառը Մեծ Ռվկիանոսի մօտ լինելն է, մասնաւոր՝ այդ օվկիանոսի Կուրօ-Սիւօ կոչւած տաք հոսանքը: Հարաւ-արեւելեան մուսսոնները փչում-անցնում են յիշած տաք հոսանքի վրայով և առատութեամբ մայր ցամաք են բերում մթնոլորտային տեղումներ: Ձմեռը մուսսոնները փչում են հակառակ ուղղութեամբ, այսինքն մայր ցամաքից դէպի օվկիանոս, ուստի և բերում են չորութիւն ու ցրտութիւն:

Արեւելեան Ասիայի հիւսիսային մասում ձմեռը բաւական խիստ է լինում և երկար տևում. սառնամանիքն այնտեղ երբեմն 20⁰ է հասնում: Հարաւային մասում ձմեռը շատ աւելի մեղմ է լինում: Ամառն ամեն տեղ շոգ է լինում: Գարնանը և աշնանը, երբ մուսսոնները փոխարինում են իրար, Արեւելեան Ասիայի ափերի մօտ յաճախ տեղի են ունենում փոթորիկներ (տայֆուն), որոնք ցամաքի և ծովի վրայ մեծամեծ աւերումներ են անում: Նման փոթորիկներ միաժամանակ լինում են նաև Ասիայի հարաւային ափերի մօտ, առանձնապէս Բենգալիան ծոցում:

Արեւմտեան Ասիայի և Արեւելեան Ասիայի կլիմաների մէջ ևս տարբերութիւն կայ. բայց այդ տարբերութիւնն

*) Այսպէս՝ Սոււատրայի հարաւային մասում ամենաշոգ ամառայ տաքութեան ինչին աստիճան է 27, իսկ ամենացուրտ ամառանը՝ 24:

այնչափ աչքի ընկնող չէ, ինչպէս Հիւսիսի և Հարաւի մէջ: Արեւալը թէ՛ արեւելքում և թէ՛ Արեւմուտքում հաւասարապէս է բարձրանում հորիզոնի վրայ. միայն թէ՛ Արեւելքը ողողւում է հսկայական օվկիանոսով, մինչդեռ Արեւմուտքը՝ միայն Արաբական, Կարմիր և Միջերկրական ծովերով: Սյն ևս կայ, որ Արեւմտեան Ասիան հարեան է Աֆրիկայի չոր մասին: Բացի այդ, Արեւմ. Ասիայի բարձրաւանդակները եղբւրւմ են լեռնաշղթաներով, որոնք և յետ են պահում մթնոլորտային տեղումները: Ահա այս պատճառներով էլ Արեւմտեան Ասիայի (այսինքն Իրանի, Արաբիայի և Փոքր Ասիայի) կլիման չոր է: Ամառն այնտեղ սաստիկ շոգեր և երաշանք են լինում, յաճախ 50⁰ տաք է անում: Ձմեռը յաճախ անձրևներ են գալիս, և սարերի լանջերը ծածկւում են ձիւնով:

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ.—Ասիայի բոլոր մեծ գետերն իրենց սկիզբն առնում են օվկիանոսներից հեռու, Կենտրոնական Ասիայի բարձրութիւններից և հոսում են դանազան ուղղութեամբ: Ասիայի գետերը մեծ մասով շատ երկայն են և ջրառատ:

Ասիայի հիւսիսային թերւածքով դէպի Մառուցեալ օվկիանոս են հոսում հեռեեալ նշանաւոր գետերը.—Օր (Իրախի վտակով), Ենիսէյ և Լէնա: Օր գետն Իրախի վտակի հետ միասին ամենաերկայն գետն է Ասիայում*). նրա ջրաբաշխն էլ (այսինքն այն տարածութիւնը, որ ջուր է մատակարարում գետին) ամենաընչարձակն է:

Թէպէտ Հիւսիսային Ասիայում սակաւ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում, բայց և այնպէս նրա գետերը ջրառատ են. պատճառն այն է, որ նրանց աւազաններն ընդարձակ են, գետերի ջուրն էլ սակաւ է գոլորշիանում ցուրտ կլիմայի շնորհիւ: Այդ գետերն իրենց ընթացքի մեծ մասում հոսում են հանդարտ (ինչպէս) և յարմար են նաւարկութեան համար:

*) Եթէ Իրախը համարենք Օրի գլխաւոր վտակը, այդ դէպքում նրա երկայնութիւնը կանի 5,000 վերսայն աւելի: Աւելի երկայն են երկրաշնչի վրայ միայն հետեւել գետերը.—Միսսիսիպի՝ Միսսուրիի հետ (Հիւս. Ամերիկայում), Նեղոս (Աֆրիկայում) և Ամազոն (Հար. Ամերիկայում):

Միայն թէ Սառուցեալ ովկիանոսը, ուր թափուած են այդ գետերը, միշտ լիքն է լինում սասցակոշտերով: Հենց իրենք գետերն էլ տարւայ մէջ եբէլ ր ժամանակ սառած են լինում, իսկ զարնանը դուրս են գալիս ավերից,—երբ ձմեռւայ ընթացքում կուտակւած ձիւնը հալչում է:

Մեծ են նմանապէս այն գետերը, որոնք հոսում են գէպի Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս: Դրանք են՝ Ամուր, Դեղին (կամ Հօանգ-հօ), Կապոյտ (կամ Նան-ցէ-կիանգ) գետերը:

Ամենից աւելի ջրառատ են լինում այդ գետերն ամառ ժամանակ, երբ անձրևներ շատ են գալիս: Գարնանը գետերը ջրառատ չեն լինում, որովհետեւ նրանց ջրաբաշխներում քիչ է ձիւն գալիս: Այդ գետերից նաւարկութեան համար ամենայարմարն է Կապոյտ գետը. նրա հոսանքով նոյնիսկ ովկիանոսի նաւեր կարող են բարձրանալ գետաբերանից մինչև 1,000 վերստ վեր: Դեղին գետը, ընդհակառակը, շատ էլ նաւարկելի չէ: Նրա պղտոր ջուրը շարունակ ահագին քանակութեամբ գէղին տիղմ է բերում և նստեցնում հունի վրայ, որից գետի ստորին հոսանքում շարունակ նորանոր ծանծաղուտներ են գոյանում: Ժամանակ առ ժամանակ այդ գետը նոյնիսկ բոլորովին փոխում է իր հունը. մեզնից 50 տարի առաջ Դեղին գետը չէր թափուում Պեչիլի (Տեան-Յզինի) ծոցը, ինչպէս այժմ է, այլ Դեղին ծովը,—Կապոյտ գետի գետաբերանից ոչ հեռու*):

Հնդկական ովկիանոս թափող գետերից ամենանշանաւորներն են՝ Բրահմապուտրա, Գանգէս, Խնդոս, Տիգրիս և Եփրատ: Դրանք բոլորը լեւներից ահագին քանակութեամբ աւազ ու տիղմ են բերում, որոնք և գետերի ստորին հոսանքում նստում են ու գոյացնում ծանծաղուտներ: Այդ պատճառով էլ յիշած գետերը համարեա ամենեին նաւարկելի չեն: Ծովի մօտերքը նրանք գոյացնում են դելտաներ, բաժանւելով մանր բազուկների, որոնք և մասիւնի չեն ծովային

*) Հօանգ փոխելով Դեղին գետը հեղեղում է գաջաեր, գիդեր և նոյնիսկ ամբողջ քաղաքներ: Այդ միջոցին ոչնչանում են հազարաւոր մարդիկ:

նաւերի համար: Յատկապէս շատ բազուկներ ունի Գանգէսի և Բրահմապուտրայի դելտան: Այդ դելտան բռնում է այնչափ տարածութիւն, որչափ՝ Թիֆլիսի, Երևանի և Կարսի նահանգները միասին:

Կենտրոնական Ասիայում, նմանապէս Թուրանի դաշտավայրում, Իրանում և Արաբիայում, մթնոլորտային տեղումներ քիչ են թափուում, իսկ ջուրն էլ այնչափ շատ է գոլորշիանում, որ այնտեղ հնումը եղած ծովերն այժմ ցամաքել են և գոյացել աղի լճեր: Յիշած տեղերում քիչ գետեր կան. եղածներն էլ մեծ մասով անապատային են, այսինքն չեն հասնում ովկիանոս, այլ կորչում են աւաղուտներում և կամ թափուում են չհոսող լճեր: Այդ գետերից ամենանշանաւորներն են՝ Սիր-Դարիա և Ամու-Դարիա, որոնք թափուում են Արալ լիճը:

Լճեր Ասիայում շատ կան: Նրանցից ամենամեծերն են՝ Կասպից և Արալ լճերը, որոնց ջուրն աղի է: Նուշ ջուր ունեցող լճերն Ասիայում իրենց մեծութեամբ յետ են մնում Ամերիկայի և Աֆրիկայի նոյնատեսակ լճերից: Դրանցից ամենամեծն է Ասիայում՝ Բայկալ լիճը (1 $\frac{1}{2}$ վերստից աւելի խորութեամբ. աշխարհի ամենախոր լիճը): Արալ-լօ-Կասպիական հարթութեան վրայ գտնւող լճերը, մեծ մասով, հնումն այդտեղ եղած ծովի մնացորդներն են. այդ պատճառով է նրանց ջուրն աղի է:

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.—Ասիայի բուսականութիւնն էլ բազմազան է, ինչպէս մակերևոյթի կազմութիւնը և կլիման: Այդտեղ կարելի է հանդիպել բոլոր գօտիների բուսականութեան,—սկսած տունդրաներից մինչև արևադարձային անտառները:

Ասիայի հիւսիսային ցուրտ մասը ծածկւած են տունդրաները: Տունդրաները տարածւում են Սառուցեալ ովկիանոսի ավերին, որտեղ ձմեռը լինում է դաժան, իսկ ամառը՝ բաւական զով ու մառախլապատ: Աւելի հարաւ, ուր սաստիկ ձմեռանից յետոյ գոնէ ամառը տաք է լինում, տարածւում են Սիրիւրի անտառները, որոնք տայգա են կոչւում: Այդ

տայգաներն ընդարձակ տարածութիւն են — բնում — սկսած Ուրալեան լեռնաշղթայից մինչև Մեծ ովկիանոսի ափերը: Մարդկային ձեռքը դեռ քիչ է կպել այդ անտառներին. մի փոքր կտրտւած են նրանք միայն Սիբիրի երկաթուղու երկայնութեան վրայ:

Կենտրոնական Ասիան, Թուրանի դաշտավայրը և Արևմտեան Ասիան չոր կլիմայ ունեն, ուստի և ծածկած են միապաղաղ անապատներով ու տափաստաններով։ Անապատներից նշանաւոր են՝ արեւելքում — Գորբի (Շամօ), իսկ արեւմուտքում — Արաբսիկան անապատը։ Ասիական տափաստանների ու անապատների ընդարձակ գօտին տարածւում է Խինգանի ստորոտից մինչև Կարմիր Ծովի ափերը և շարունակւում է աւելի հեռու՝ Աֆրիկայում։ Այդ գօտում անտառներ կան միայն լեռնայան ջերին, նաև գետափերին զտնւող ուղղիւններում։

 Երևանի զոտու անառն անապատներ

 Մեծապատ անառնի զոտու անառն անառն

 Մեծապատ անառնի զոտու անառն անառն

Նկ. 3. Բուսականութեան ապրածումն Սոխայում:

Հարաւա-
յին Ասիա-
յում, որտեղ
կլիման տաք
է և ոռոգումը
լաւ, աճում են
արեւադարձա-
յին անտառ-
ներ: Դրանք
ծածկում են
Հնդկաստանի և
Հնդկաչինի ա-
մենախոնաւ
տեղերը և Մա-
լայեան ամ-
բողջ արշիպե-
լագր:

Հարաւային
Ասիայի աւելի
չոր մասերում

տարածւում են արևադարձային տափաստաններ, որոնք մասնին են կոչւում:

Արեւելեան Ասիայում, այսինքն Չինական դաշ-
տավայրի և Նապոնական կղզիների վրայ, տարածում են
կանաչ և արգաւանդ դաշտեր ու փարթամ այգիներ. իսկ չի-
նական և եապոնական լեռների լանջերին աճում են մերձա-
րեւադարձային անտառներ՝ մշտադալար ծառերով (օր. կամե-
լիա և դափնի):

Օգտակար բոյսերով Ասիան աւելի հարուստ է, քան միւս աշխարհամասերը: Ասիայում են առաջին անգամ մարդու ձեռքով գտնուել, վայրի զրութեան մէջ, բազմաթիւ կարեւոր բոյսեր, որոնք այժմ սշակուում են մեծ քանակութեամբ: Այսպէս օրինակ՝ Արեւմտեան Ասիայից են ծագում ցորենը, վուշը, սուրճ, հարաւային Ասիան բրնձի, շաքարեղէգնի, բանանի, վարունգի հայրենիքն է. Արեւելեան Ասիան թէյի հայրենիքն է:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ: - Սփայլի կենդանական աշխարհը շատ հարուստ է: Կենդանիների բազմաոտեսակութեամբ Ասիան առաջին տեղն է բռնում բոլոր աշխարհամասերի մէջ: Այնտեղ պատահում են Եւրոպական-Ասիական, Հնդկական, Աֆրիկական և Նոյնիսկ Աւստրալիական շրջանների կենդանիներ:

Տ ու ն դ ր ա ն ե ր ու մ իսկ ամառ ժամանակ հաւաքւում են շատ տեսակ կենդանիներ, յատկապէս թռչուններ, որոնք հազին երամներով Հարաւային Ասիայից չւում են գէպի Սառուցեալ Ովկիանոսի սպիւրը։ Այդտեղ նրանք դառնում են առատ սնունդ՝ ամեն տեսակ ձկներ ու հատապտուղներ։ Կատարեալ ազատութեան մէջ և անվտանգ նրանք բազմանում են այդտեղ և աշնանը կրկին չւում են գէպի տաք երկիրներ։ Զմեռը տունդրաներում սակաւաթիւ կենդանիներ են մնում—սպիտակ կաքաւներ, բևեռային աղւէսներ, հիւսիսային եղջերուներ։ Դրանք էլ մեծ մասով ձմեռը գէպի տայդա են քաշւում, որտեղ ծառերը նրանց պաշտպանում են ցուրտ բամիւներից։

Տ ա յ գ ա ն հարուստ է ստիամուգ գազաններով: Այնտեղ
կան բազմաթիվ սկիւաններ, աղւետներ, գայլեր, առջեր և այլն:

Ա. Աբեղեան, Աշխ. Կոմ. Բ. Կիսկալյան

Արևելեան Սիբիրում են լինում աղւամազ գազաններից ամենաթանգազիները—սամոյրներ և սպիտակ կզաքիսներ: Տայգայում շատ են լինում նաև անտառային թռչուններ—մայրի հաւեր, փայտմորիկներ և այլն:

Տափաստաններում ապրում են բազմաթիւ կրծող և սմբակատր կենդանիներ, որոնք մնում են խոտով: Ձմեռ ժամանակ կրծողները թաղնւում են որջերում ու բուն մշտնում, իսկ սմբակատրները խոտ են ճարում ձեան տակից, որ միայն բարակ շերտով է ծածկում ասիական տափաստանները: Առանձնապէս հարուստ է Տիբեթի կենդանական աշխարհը:

Նկ. 4. Տապիր:

Նիսն աֆրիկական ծագում ունեն, օրինակ՝ բորենին, շնագայլը, Արաբիայում և տեղ-տեղ Իրանում պատահում է նոյն իսկ առիւծ:

Հարաւային Ասիայի արևադարձային անտառները և սաւանները հարուստ են բազմաթիւ և բազմազան կենդանիներով: Այդ կենդանիներից շատերը խոտակեր են, իսկ շատերն էլ՝ գիշատիչ: Կան այնպիսիները, որ ապրել կարող են միայն արևադարձային դոտում և անկարող են դիմանալ բա-

Արևմտեան Ասիայի տափաստաններում ապրում են թէ՛ սմբակատր և թէ՛ կրծող կենդանիներ, միայն թէ աւելի պակաս քանակութեամբ. պատճառն այն է, որ այնտեղ աւելի շատ մարդ է ապրում և բաւականաչափ գիշատիչ գազաններ ևս կան: Իրանցից մի բանի-

բելառն, երկիրների ցրտին: Այդպէս են, օրինակ, մարդանման կապիկները (օրանգուտանգ), հնդկական փիղը, ռնգեղջիւրը և տապիրը (հաստակաշիներ) *):

Նկ. 5. Օրանգուտանգ:

Արևելեան Ասիայում մարդկային բնակութիւնն այնչափ խիտ է, և երկիրն այնչափ շատ է մշակած, որ վայրերի կենդանիներն այնտեղ համարեա թէ բնաջինջ են արւած:

Համարեա բոլոր ընտանի կենդանիներն Ասիայից են ծագում, որոնք և ներկայումս ծառայում են մարդկանց՝ բոլոր աշխարհամասերում: Մարդիկ նրանց առաջին անգամ Ասիայում դտան վայրի վիճակի մէջ և ընտանեցւորն յօգուտ ամբողջ մարդկութեան: Այդպէս՝ ասիական

տափաստաններից են ծագում ձին և ուղար: Կենտրոնական Ասիայի տափաստաններում նրանք մինչև օրս էլ թափառում են վայրի վիճակի մէջ:

Ասիայից են ծագում նաև եղջիւրատր խոշոր կենդանիները, ոչխարը, այծը եւ խոզը: Տիբեթում և մօտակայ երկիրներում մարդուն ծառայում է նաև ընտանի կենդանիներից ամենաուժեղը—հնդկական փիղը:

*) Հար. Ասիայի գիշակեր կենդանիներից ամենաուժեղն է բնագլխան վագրը: Կան բազմաթիւ թռչնաւոր օձեր, կոկորդիլոսներ և այլն: Չնայած կենդանիների բազմազանութեան՝ Հար. Ասիայում ամենեւին չկան դայր, աղւես, զորշ արջ:

Նկ. 6. Բենգալեան վագր՝ եղեգնուտներում:

ԱՉԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ:—Ասիայի բնակիչների թիւն է մօտ 840 միլիոն, այսինքն ամբողջ մարդկութեան կէսից աւելին: Եւ որովհետեւ Ասիայի տարածութիւնը մօտաւորապէս 40 միլիոն քառակուսի վերստ է, կնշանակէ՝ 1 քառ. վերստի վրայ Ասիայում ապրում են միջին հաշւով 20 հոգի:

Ամենից աւելի սակաւաբնակ են տունդրաները, որտեղ մարդ շատ դժւարութեամբ է կարողանում ապրուստի միջոցներ գտնել: Երկրագործութեամբ պարապել այնտեղ անհնար է: Բնաւանի կենդանիներից ծառայում են մարդուն միայն հիւսիսային եղջերուները և լծկան շները: Սակաւաբնակ է նաեւ Սիբիրի տայգան: Այդ անտառների խորքերում տեղ-տեղ կարելի է տեսնել թափառաշրջիկ որսորդներ (օրինակ տունգուսներ): Միայն մեծ գետերի հոսանքի վրայ և Սիբիրի երկաթուղու երկայնութեամբ ձգւած են ռուս գաղթականների գիւղեր: Մեծ աշխատանք թա-

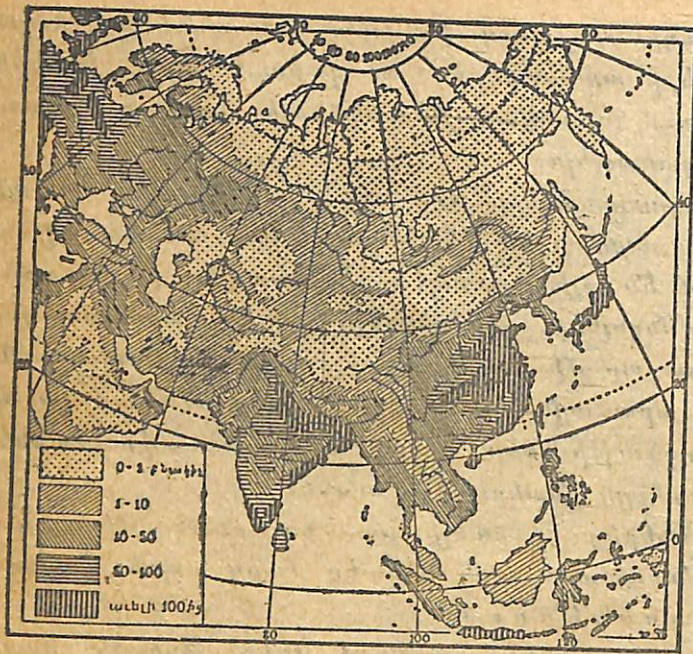
փելով նրանք հագիւ կտրտում են խիտ անտառները, մաքրում հողը ծառերի արմատներից և վարում այն: Սիբիրի հիւսիսային կէսում միանգամայն անկարելի բան է երկրագործութեամբ պարապել:

Ասիայի տափաստանները շատ չոր են. երկրագործութեան համար նրանք անյարմար են մեծ մասով: Այդ պատճառով էլ այնտեղ ապրում են գլխաւորապէս վաչկատուն խաշնարածներ, օրինակ՝ մոնղոլներ, կիրգիզներ,—որոնք արօտատեղեր փնտրելով՝ անդադար մի վայրից ուրիշ վայր են թափառում: Իրենց հօտերն արածացնելու համար նրանց անհրաժեշտ են ընդարձակ տարածութիւններ. ուստի և յիշած տափաստանները շատ սակաւամարդ բնակութիւն ունեն:

Տափաստաններից էլ աւելի պակաս բնակութիւն կայ հաստատւած անապատներում: Այդտեղ մարդ ապրել կարող է միմիայն ո վ ա գ ի ս ն եր ու մ:

Բոլորովին այլ բան ենք տեսնում մենք Ասիայի հարւալային եւ արեւելեան մասերում, որտեղ Ասիայի ազգաբնակչութեան $\frac{5}{6}$ -ը եւ ամբողջ մարդկութեան կէսն է ապրում, և որտեղ ազգաբնակչութիւնը վերին աստիճանի խիտ է: Հնդկաստանի և Զինաստանի դաշտավայրերում ազգաբնակչութեան խտութիւնը հասնում է մինչև 200 (և նոյնիսկ աւելի) մարդու 1 քառ. վերստի վրայ: Այդպիսի խիտ ազգաբնակչութեան պատճառը երկրի տաք, խոնաւ և արգաւանդ լինելն է, որ առատօրէն վարձատրում է մարդու աշխատանքը: Անյիշատակ ժամանակներից սկսած այդտեղ ապրում են հաստատաբանակ երկրագործ ժողովուրդներ—հնդիկներ, չինացիներ և այլն:

Ասիայի ժողովուրդների մեծ մասը (500 միլ.) պատկանում է դեղին ցեղին: Այդ ժողովուրդները կազմում են Ասիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան կէսից աւելին և գրաւում են նրա տարածութեան $\frac{3}{4}$ -ը: Դեղին ցեղին պատկանող գլխաւոր ժողովուրդներն են—չինացիները, մոնղոլները և եւսպոնացիները:

Նկ. 7. Ազգաբնակչության խտությունը Մարիայում:
Բնակչության թիվը 1 քառ. վերստի վրայ

Սպիտակ
ցեղը (300
միլ.) բնակ-
ւում է Հնդկ-
կաստա-
նում, Արև-
մտեան և
մասամբ
Հիւսիսա-
յին Ասիա-
յում: Այդ
ցեղին պատ-
կանող զըլ-
խաւոր ժո-
ղովուրդ-
ներն են—
հնդկները,
պարսիկնե-
րը, արաբնե-

րը և ուրաները:

Սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդներն իրենց լեզուն նայե-
լով բաժանուում են եկու խմբի—արիացիներ եւ սեմիտներ: Արիա-
ցիների թւին են պատկանում հնդկները, պարսիկները, հայերը,
ուրաները և մնացած համարեա բոլոր եւրոպական ժողովուրդները:
Սեմիտների թւին են պատկանում աքաբները, հրեաները (և մի քանի
աֆրիկական ժողովուրդներ):

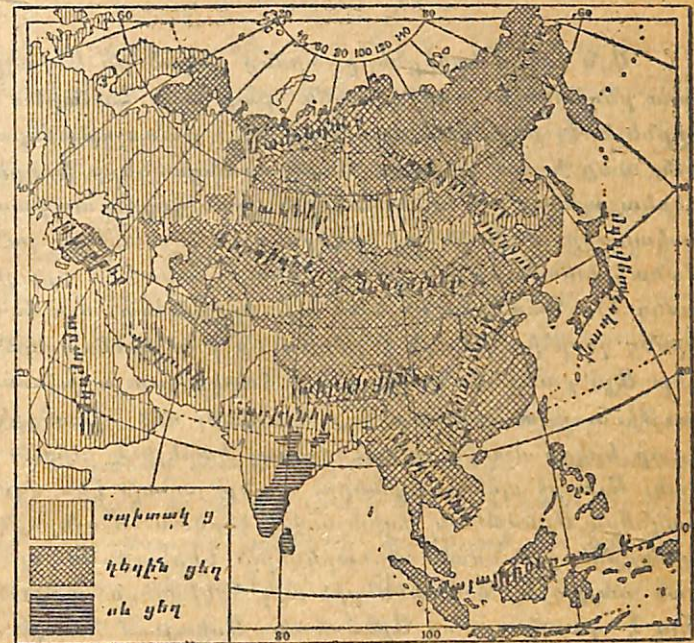
Սեւ ցեղն Ասիայում (40 միլ.) շատ փոքր տարածու-
թիւն է միայն զբաւում—Հնդկաստանի հարաւում և Յէյլոն
կղզում, որտեղ ապրում են որաւիդները:

Վերջիշեւ այստեղ դեղին, սպիտակ եւ սեւ ցեղերի առանձնա-
յատկութիւնները:

Ձանազան ցեղերի պատկանող մի քանի ազգութիւններ
Ասիայի որոշ մասերում սատտիկ խառնուել են իրար հետ:
Այսպէս՝ Դեկանում և Յէյլոնում որաւիդները խառնուել են
հնդկներին հետ: Փոքր Ասիայում թիւրքերը կամ տաճիկները

(որոնք դեղին ցեղին են պատկանում) խառնուել են սպիտակ
ցեղին պատկանող ժողովուրդներին հետ:

Թէպէտ եւրո-
պացիները շատ
վաղուց չէ, որ
ծանօթացել են
ամբողջ Ասիա-
յին, բայց էլի
կարողացել են
տիրել նրա տա-
րածութեան
մեծ մասին, Ա-
սիայի $\frac{1}{3}$ -ից
աւելին հենց
Ռուսաստան-
նին է պատ-
կանում: Հնդկ-
կաստանն ու
Հնդկաչինի մի

Նկ. 8. Ցեղերի տարածումն Ասիայում:

մասը պատկանում են Անգլիային: Հնդկաչինի մի մասը
պատկանում է Ֆրանսիային, և այլն:

Եւրոպացիների կաւածները Ասիայում (նաեւ Աֆրիկայում,
Ամերիկայում և Աւստրալիայում) կոչւում են եւրոպական
զաղութներ (կոլոնիա): Սիբիրն էլ կարելի է կոչել ուռ-
սական զաղութ Ասիայում. բայց որովհետեւ նա սերտ միացած
է բուն Ռուսաստանին, ուստի աւելի ճիշտ է համարել նրան
ռուսական կայսրութեան մի մասը:

Ասիայի անկախ պետութիւնները բոնում են այդ
մայր ցամաքի տարածութեան կէսից պակասը: Նրանցից ամե-
նանշանաւորներն են՝ Չինաստանը, Նապոնիան և Պարս-
կաստանը: Բացի այդ պետութիւններից՝ Թիւրքիան կամ
Տաճկաստանն եւ ներկայումս սոսկ ասիական պետութիւն
պիտի համարել:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՍԻԱ

Այն բոլոր երկիրները, որոնք ընկած են Ասիայի արևմուտքում, շատ ընդհանուր կողմեր ունեն իրար հետ: Համարեա այդ բոլոր երկիրներն էլ բարձրաւանդակներ են, լեռնաշղթաներով եղբւրւած. ունեն տաք և չոր կլիմայ: Բարձրաւանդակների խորքերը մեծ մասով ներկայացնում են անապատներ՝ չորս կողմը տափաստաններով: Ընդհակառակը, ծովափնեայ երկիրներում և սարերի լանջերին ձմեռ ժամանակ խոնաւութիւն շատ է լինում, ուստի և այդ շրջաններն արգաւանդ են: Պաշտեր են նաև այն երկիրները, ուր հոսում են գետեր, և որոնց շնորհիւ կարելի է լինում երկիրն արեւստական կերպով ոռոգել: Այս բանը պահանջում է ի հարկէ շատ աշխատանք և հողատառութիւն. դրա համար պէտք էր շինել մեծ ջրանցքներ: Հասկանալի է, որ երկրի մասին այսպէս հոգալ կարելի է միայն խաղաղ ժամանակ: Աւերիչ պատերազմները, որոնք յաճախ էին մղւում հին ժամանակներն Արևմտեան Ասիայում, կործանւում-ոչնչացնում էին յիշած ջրանցքները և նման ձեռնարկները: Ներկայումս էլ, շնորհիւ մշտական քայքայիչ պայմանների, այդ երկիրներն աւերւած և ամայի են: Այդ է պատճառը, որ Արևմտեան Ասիայում մենք հանդիպում ենք այնպիսի երկիրների, որոնք հնում եղել են ծաղկած, կերակրել են միլիոնաւոր մարդկանց, — այն ինչ ներկայումս կարողանում են սնունդ տալ միայն սահմանափակ թւով թափառաշրջիկ ցեղերի: Այսպէս է դրութիւնը մանտաւնդ Միջագետքում, իսկ աւելի պակաս չափով՝ նաև ամբողջ Արևմտեան Ասիայում — Փոքր Ասիայում, Հայաստանում, Ասորիւմ (Սիրիա), Պաղեստինում եւ Պարսկաստանում:

ՓՈՔՐ ԱՍԻԱ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: — Փոքր Ասիա թերակղզին յիշեցնում է ամբողջ Ասիա մայր ցամաքը՝ փոքրացրած չափով: Այդ երկիրը բարձրաւանդակ է, շրջապատւած լեռնաշղթաներով: Հիւսիսային սահմանում ընկնում են Պոնտոսի լեռները, իսկ հարաւում՝ Տաւրոսի լեռները:

Փոքր Ասիայի արեւելեան կողմում է տարածւում Հայաստանը, որ ներկայացնում է մի լեռնաշխարհ, և որտեղ հանդած հրաբխային լեռներ շատ կան: Այդ լեռներից ամենաբարձրն է Արարատը կամ Մասիսը — ծովի մակերևոյթից 5 վերստ բարձրութեամբ: Մասիսի զազաթը ծածկւած է յաւերժական ձիւնով:

Հայաստանի նշանաւոր գետերն են՝ Տիգրիս, Եփրատ և Երասխ: Լճերից նշանաւոր է Վանայ լիճը:

Փոքր Ասիայի և Հայաստանի կլիման համեմատաբար չոր է: Յիշե՛ք երկիրներում բաւական շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում, որովհետև այնտեղ հասնում են Ատլանտեան ովկիանոսից փչող քամիները: Միայն Փոքր Ասիայի ներսերում է կլիման չոր, բայց էլի յարմար է խաշնարածութեան համար: Հայաստանի կլիման աւելի խիստ է:

Գարնանը, ձիւնը հալչելուց յետոյ, Փոքր Ասիայի և Հայաստանի հողը շատ խոնաւութիւն է ծծում. այդ պատճառով էլ սարերի ստորոտներից բազմաթիւ աղբիւրներ են բղխում, հովիտներով գետակներ են հոսում: Սարերի լանջերը գարնանը ծածկւում են կանաչ խոտով, որ սակայն ամառայ սկզբում արդէն չորանում է: Անտառներ քիչ կան. միայն Պոնտոս լեռների հիւսիսային լանջերը ծածկւած են կաղնու և աճաբի ոտւերախիտ անտառներով: Աւելի հեռուն՝ հարաւում՝ տարածւում են տափաստաններ և աղւտ անապատներ: Տաւրոսի լանջերին և թերակղզու արեւմտեան ծայրերում պատահում են մշտական մրտենիների և դափնիների ցածրիկ թփուտներ:

Հնումը Փոքր Ասիան և Հայաստանն աւելի մեծ ազդաբնակութիւն են ունեցել, քան այժմ: Մինչև այժմ էլ այդ երկիրներում պահել են հնութեան շատ յիշատակարաններ — տաճարների, ջրանցքների, թագաւորական գերեզմանների մնացորդներ և հին ամրոցների ու ամբողջ քաղաքների աւերակներ:

Փոքր Ասիայի աղգաբնակութեան տիրոջ տարը կազմում են թիւրքերը կամ տաճիկները, որոնց թիւն այդտեղ և Հայաստանում մօտ 9 միլլիոնի է հասնում:

Տաճիկները նաճեցին Փոքր Ասիան գեո 11-րդ դարում Ք. յ., իսկ 15-րդ դարում նրանք իրենց իշխանութիւնը տարածեցին նաև Արևմտեան Ասիայի հարևան երկիրների, հիւսիս-արեւելեան Աֆրիկայի և հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի վրայ: Ժամանակի ընթացքում թիւրքերն կորցրել է իր տիրապետած երկիրների մի մասը, իսկ Ասիայում այժմ բնակւան երկիրների վրայ դեռ իշխում է նա: Թիւրքիային են

նաականում հետևեալ երկիրները—Փոքր Ասիա, Հայաստան (մի մասը), Միջագետք, Ասորիք (Պաղեստինի հետ) և Արաբիայի մի մասը:

Տաճիկները հետևում են մահմեդական կրօնի սիննի դաւանութեան: Նրանք թէև մոնղոլական ծագում ունեն, բայց դարերի ընթացքում ախչափ խառնել են սպիտակ ցեղին պատկանող զանազան ժողովուրդների հետ, որ ներկայումս մոնղոլական գծեր շատ քիչ կան նրանց մէջ: Տաճիկները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ: Արտերում ցանում են ամենից շատ՝ ցորեն և գարի. բացի հացաբոյսերից նրանք մշակում են նաև ծխախոտ և խաշխաշ: Այգեգործութեան մէջ յատկապէս խաղողի մշակութիւնը կարևոր տեղ է բռնում: Արևմտեան մասում զարգացած է նաև թթենիների մշակութիւնը, որի հետ և կապւած է որոշ չափով տարածւած մետաքսագործութիւնը: Թերակղզու ներսերում թիւրքերը զբաղւում են նաև անասնաբուծութեամբ: Յայտնի են մանաւանդ Անգորայի այծերը *), որոնք տալիս են թանգարժէք, մետաքսանման բուրդ:

Փոքր Ասիայի ծովափնեայ վայրերում և Եգէեան ծովի կղզիների վրայ ապրում են յոյներ: Յոյները շատ ընդունակ են առևտրական գործերում. նրանց ձեռքին է գտնւում Փոքր Ասիայի առևտրի մեծ մասը: Յոյները պարապում են նաև այգեգործութեամբ և սպունգ որսալով Եգէեան ծովում:

Արդիւնագործութիւնը չէ զարգացած երկրում: Ապրանքների տեղափոխութիւնը կատարւում է մեծ մասամբ կարաւաններով: Արտահանում են գլխաւորապէս ցորեն, միրգ, ծխախոտ և բուրդ: Իսկ ներմուծում են եւրոպական գործարանային ապրանքներ:

Փոքր Ասիայի նաւահանգիստներից ամենանշանաւորն է Չմիլոնիան. գտնւում է Միջերկրական ծովի ափին. բնակիչները մեծ մասով յոյներ են, կան նաև շատ հայեր: Փոքր Ասիայի ներքին շրջանների հետ կապւած է երկաթուղու

*) Այդ այծերն ամենից շատ պահւում են Անգորա քաղաքի շրջակայքում. ունի և կոչւում են «Անգորայի այծեր»:

գծերով: Տրապիզոն—գտնւում է Սև ծովի ափին: Սկուտարի—Բոսֆորի ափին, Կոստանդնուպոլսի դիմացը՝ փոքրասիական հողի վրայ:

Հայաստանում ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը կազմում են հայերը, որոնց թիւն այդտեղ ու Փոքր Ասիայում հասնում է մօտ 2 միլիոնի: Մեծ մասը հայ լուսաւորչական դաւանութեան է հետևում. կան նաև կաթոլիկ ու բողոքական հայեր: Հայերի մեծ մասը պարապում է երկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ. շատերն էլ պարապում են արհեստներով և առևտրով: Հայաստանի ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրերից են նաև տաճիկներն ու քրդերը: Քրդերը մեծ մասով թափառաշրջիկ կեանք են վարում ու պարապում են անասնապահութեամբ. շատերը զբաղմունք են դարձրել իրենց համար աւազակութիւնը: Կառավարութիւնն էլ մշտապէս հովանաւորել է դրանց:

Հայաստանի քաղաքներից նշանաւոր են Կարինը կամ Էրզրումը և Վանը:

ՄԻՋԱԳԵՏԷ.—Տիգրիս և Եփրատ գետերը դուրս գալով Հայկական Բարձրաւանդակից՝ հոսում են դէպի հարաւ մի դաշտավայրի միջով, որ գոյացել է յիշած գետերի բերած հողից և տիղմից՝, նրանց լիցքից: Այդ գետերի միջև ընկած դաշտավայրը, ուր նրանք աւելի ու աւելի են մօտենում և վերջը միանում իրար հետ, կոչւում է Միջագետք:

Հնումը Միջագետքը, մանաւանդ նրա հարաւային մասը, խիտ ազգաբնակչութիւն է ունեցել: Քրիստոսից համարեա 2000 տարի առաջ այդտեղ գտնւում էին աշխարհի ամենագօրեղ պետութիւններից երկուսը—Ասորեստանը (Assyria) և Բաբելոնիան: Վերջինիս մայրաքաղաքը, Բաբելոնը, մօտ մէկ միլիոն բնակիչ է ունեցել:

Միջագետքը ծաղկած ժամանակ կտրուած է եղել բազմաթիւ ջրանցքներով, որոնցով արևստական կերպով ջրել են դաշտերը. շնորհիւ դրա՝ արգաւանդ, բարեբեր հողը կերակրել է մեծաթիւ ազգաբնակչութիւն:

Սակայն հնումը ծաղկած և բարեբեր այդ երկիրն այժմ անապատ է ներկայացնում: Այնտեղ առաջ ջրանցքներով ոռոգւող հողի վրայ

մշակույթում էին փարթամ այգիներ ու արտեր. այժմ ոչնչացած են ջր-
բանցքները. հողն աւազոտ է ու ճահճոտ, վատառողջ և անյարմար՝ բը-
նակութեան համար: Առաջւայ մեծ և ծաղկած քաղաքներից այժմ
աւերակներ են միայն մնացել: Ճանապարհորդներին և գլխավորապէս
ներին գրաւում են մանաւանդ Բաբելոնի աւերակները:

Միջագետքն այժմ շատ սակաւ բնակութիւն ունի: Բնա-
կիչները նստակեաց արարներ են, որոնք ապրում են գետերի
ափերին և ովաղիսներում: Նրանք պարապում են փիւնի-
կեան արմաւենիների մշակութեամբ, նաև անասնապահու-
թեամբ: Կան ընդունիներ ևս, որոնք աւաղակութեամբ են
պարապում:

Միջագետքը ցամաքային ամենակարճ ճանապարհն է Հրեղ-
կաստանից և հարաւային Պարսկաստանից դէպի Եւրոպա. այդ
պատճառով էլ մեծ է Միջագետքի առևտրական նշանակու-
թիւնը, որ աւելի ևս կմեծանայ, երբ պատրաստ կլինի արդէն
կառուցւող երկաթուղին դէպի երկրի գլխաւոր քաղաքը՝
Բաղդադ: Նշանաւոր է Միջագետքում նաև Մոսուլ քաղաքը:
Երկուսն էլ զանաւոր են Տիգրիսի վրայ:

ԱՐԱԲԻԱ:—Սրաբիան երկրագնդի ամենամեծ թերակղզին
է (միայն 2 անգամ է փոքր Եւրոպական Ռուսաստանից): Սրա-
բիան ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրաւանդակ, բաղ-
կացած բարակոշտերից: Իր բնութեամբ և մակերևոյթի կազ-
մութեամբ Սրաբիան աւելի նման է Հիւսիսային Աֆրիկայի,
քան Լոսիայ բարձրաւանդակներին: Սրաբիայի մեծագոյն
մասը գտնւում է տաք զօտում և ներկայացնում է աւազոտ
անապատ, մանաւանդ հարաւային մասը: Գետեր համարեա
թէ չկան այնտեղ: Անձրև զալիս է սակաւ, այն էլ միայն
բարձր վայրերում: Եղած ովաղիսներն ևս շատ քիչ են:

Միայն ծովափնեայ մասերում է բաւարար չափով անձրև
զալիս. այդ տեղերում էլ միայն կարելի է մշակել հողը,—
ի հարկէ արւեստական կերպով ջրելուց յետոյ: Այսպիսով
Սրաբիայի ամենալաւ երկրամասերն են կազմում Հեջլաս
և Եմեն (կամ Երջանիկ Սրաբիա),— արմիր ծովի ափին:

Այդտեղ, սարերի լանջերին, տարածւում են լաւ աբո-
տ առեղեր. մշակւում են նաև փիւնիկեան արմաւենիներ,
ակացիաներ (որոնք տալիս են խէժ—գումմի արաբիկ) և սուր-
ճի թփեր: Սարերից հոսող գետակների հովիտներում մշա-
կում են նաև այգիներ ու արտեր:

Սրաբիայի բնակիչներին՝ արաբներին (մօտ 3¹/₂ միլ.) մի
մասը նստակեաց է, իսկ միւս մասը՝ վաչկատուն: Վերջինե-
րը կոչւում են ընդունիներ, որոնք պարապում են անասնա-
պահութեամբ: Նրանք պահում են ձիերի, ուղտերի և ոչխար-
ների՝ ամենալնատիր տեսակները: Յայտնի է ամեն տեղ աբա-
բական ձիւն: Բեդուինները յաճախ յարձակւում են անա-
պատով անցնող կարաւանների վրայ և առաւատակում նստա-

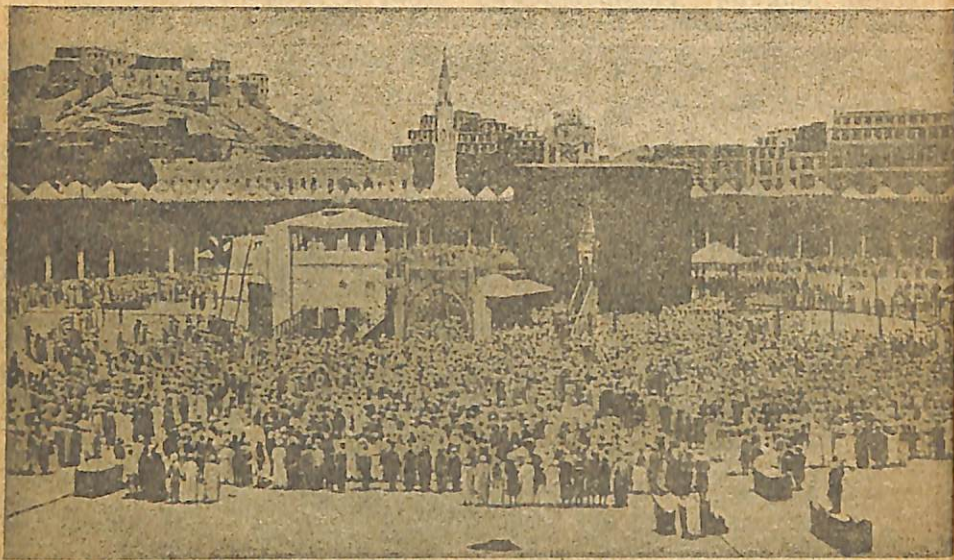

Նկ. 9 Բեդուիններ, նրանց բնակատեղի և տարադր. Հեջլայ մօտնում են անձանթ
ձիւտները (դարձեալ ընդունիներ):

կեաց արաբներին՝ գիւղեր: Նստակեաց արաբներն ապրում են
գետակների ափերին կամ ովաղիսներում: Նրանք պարապում

են փիւնիկեան արմաւենիներ և սուրճի թուփ մշակելով. մշակում են նաև բրինձ և ուրիշ հացաբոյսեր,—ի հարկէ արւեփաթական կերպով հողը ջրելով: Արաբիայում այնչափ շատ սուրճ է արտադրում, որ արտահանում է նոյն իսկ Եւրոպա:

Արաբները պատերազմասէր և քաջ ժողովուրդ են: Մ-րդ դարում Ք. յ. Նրանց մէջ դուրս եկաւ Մահմեդ մարգարէն և հիմք դրեց մահմեդական կրօնին: Այդ կրօնն արաբները ղէնքի ոյժով տարածեցին Արևմտեան Ասիայում և Հիւս. Աֆրիկայում: Սակայն արաբների զօրութիւնը տեական չեղաւ. Նրանք ընկան քրիստոնէական տակ, որոնք տիրեցին նոյնիսկ Արաբիայի ամենալաւ մասերին՝ Հեջասին և Յամէնին: Թիւրքերի ձեռքում են այժմ նաև մահմեդականութեան հե-

Նկ. 10. Մեկկա: Քառանկիւնի սև շէնքն է՝ Քաաբա (նրա արտաքին անկիւններից մէկում գտնուում է մահմեդականութեան սրբութիւնը—«սև քարը»):

տեաւ երկու սրբազան քաղաքները—Մեկկա, Մահմեդի ծննդավայրը, և Մեդինա, որտեղ գտնուում է Նրա գերեզմանը:

Արաբներն ընդունակ ժողովուրդ են: Նրանք միջին դարերում հիմնեցին խոշոր պետութիւններ Արևմ. Ասիայում և Հիւս. Աֆրիկայում ու ամենաառաջագնաց ժողովուրդներից մէկն էին. ունէին հարուստ զբաղանքներ, ընտիր բանաստեղծութիւն և նշանաւոր հաստատութիւններ:

Մահմեդական կրօնը, որ Արաբիայից դուրս եկաւ, ներկայումս մօտ 200 միլիոն հետևողներ ունի: Նա բաժանուում է երկու դասանութեան—սիւննի և շիա: Առաջին դասանութեան հետևողները բա-

ցի դուրանից ընդունում են նաև զանազան կանոններ ու աւանդութիւններ, որոնք հաւաքել և պահել են Մահմեդի մահաւանից յետոյ: Շիա դասանութեան հետևողներն ընդունում են միմիայն Ղուքանը: Արևմտեան Ասիայի մահմեդականներից շիալին են հետևում պարսիկները և Ասորպատականի թուրքերի (թաթարների) մեծ մասը: Մնացած մահմեդականները սիւննի են:

Աշխարհի բոլոր կողմերում ապրող մահմեդականներն ամեն օր աղօթելիս իրենց երեսը դարձնում են դէպի Մեկկա, Մահմեդի ծննդավայրը: Տարեկան 100 հազար հոգուց աւելի մարդիկ ուխտ են գնում Մեկկա, աղօթում Քաաբա սրբավայրում և ծոնը ղնելով «սև քարին»՝ հաջի դառնում: Սև քարը մահմեդականների գլխաւոր սրբութիւնն է համարւում, որ, Նրանց հաւատով, երկնքից է բերւած Գաբրիէլ հրեշտակապետի ձեռքով: Քրիստոնեաներին արգելւում է, մահւան երկիւղով, Մեկկա մտնել: Մինչև այժմ այնտեղ եղել են միայն սակաւաթիւ եւրոպացի ճանապարհորդներ: Մեկկայի նաւահանգիստն է՝ Ջիդդա:

Արաբիայի խորքերը շատ քիչ են ուսումնասիրւած: Նրա հարաւ-արևմտեան անկիւնը գրաւել են անգլիացիները: Սրանք այդ մասում շինել են և լաւ ամրացրել Ադէնը, որ նշանաւոր նաւահանգիստ է Եւրոպայի և Հնդկաստանի միջև երթեւեկող նաւերի համար:

Արաբիայի հարաւ-արևելեան ծայրում ընկնում է մի արաբական փոքր պետութիւն, որ Օման է կոչւում. նրա նաւահանգիստն է Մասկատ: Այդ պետութիւնը գտնւում է անգլիական հովանաւորութեան տակ:

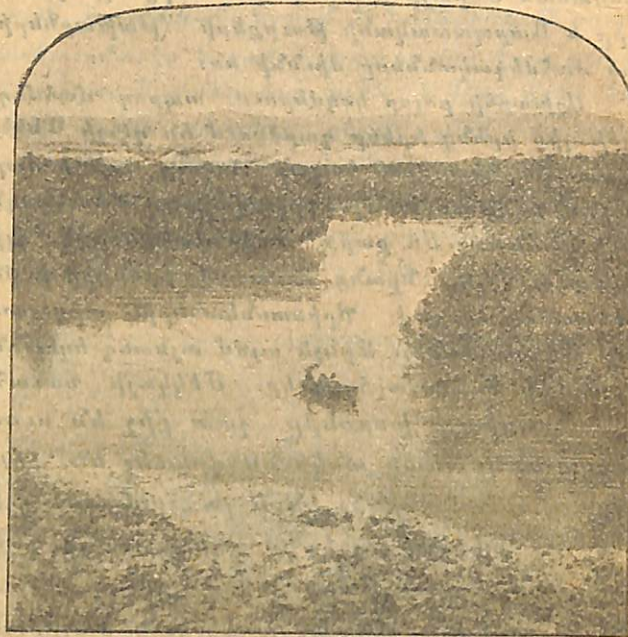
Արաբիայի մնացած մասերում ապրում են արաբական մանր ցեղեր, որոնք կառավարւում են իրենց շէյխերի ձեռքով: Այդ ցեղերը յաճախ կռիւներ են մղում իրար դէմ:

ԱՍՈՐԻՔ ԵՒ ՊԱՂԵՍՏԻՆ:—Ասորիքը*) և Պաղեստինը բռնուում են Միջերկրական ծովի արևելեան ափը և ներկայացնում են մի տեսակ շարունակութիւն Արաբիայի բարձրաւանդակի, բաղկացած են քարակոշտերից: Միջերկրական ծովի ափով սակայն, հիւսիսից դէպի հարաւ, ընկած է Լիբանան լեռնաշղթան (Յվեր.), որ մի ընդարձակ և երկայնաձիգ հովտով բաժանւած է արևելեան կողմն ընկած Անտիլիբանան լեռնաշղթայից:

*) Ասորիքը (Сирія) չպէտք է շփոթել Ասորեստանի հետ (Ассирия), որ հին աշխարհի ամենազօրեղ պետութիւններից մէկն էր (Միջագետքում):

Լիբանանի և Անտիլիբանանի միջև ընկած ընդարձակ հովտով է հոսում Յորդանան գետը, որ թափուում է Մեռեալ ծովը*) (որ 190 սաժէն ցածր է ովկիանոսի մակերևոյթից):

Ասորիքի և Պաղեստինի բնակիչները մեծ մասով արաբներ և ցեղակից ասորիներ են. հրեաներն իրենց հայրենիք Պաղեստինից յըրեւել են աշխարհի բոլոր կողմերը. այժմ քիչ հրեաներ են ապրում իրենց բուն հայրենիքում: Արաբների և ասորիների գլխաւոր զբաղմունքն այգեգործութիւնն է:

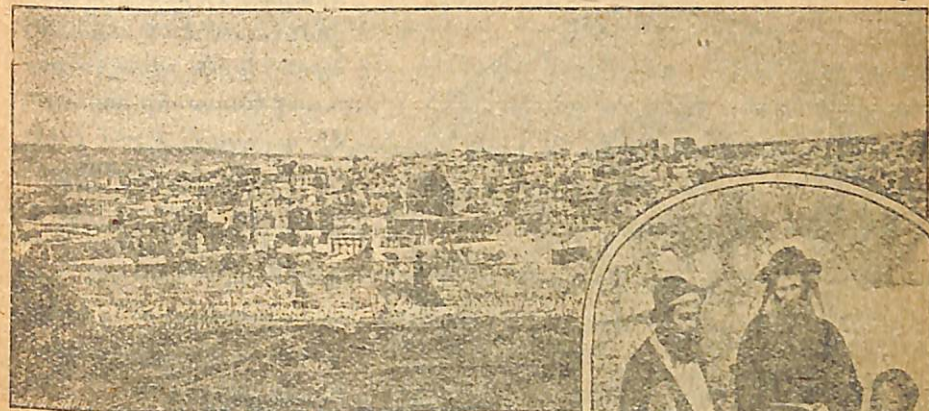
Նկ. 11. Յորդանան (ամառը):

Այգիներում շատ լաւ աճում են՝ խաղողի ուրթ, արմաւենի, ձիթենի, նարնջենի: Ասորիքում, Անտիլիբանանի վեջերի վրայ, ծաղկում է և մետաքսագործութիւնը: Արաբները պարապում են նաև երկրագործութեամբ: Բայց որովհետև ամառն Ասորիքում և Պաղեստինում անձրևներ չեն գալիս, ուստի և ցանքսն անում են աշնանը, որ արաբերը ջրեն աշնանային և ձմեռային անձրևներով: Հունձը լինում է գարնան սկզբին:

Արհեստները և առևտուրը կենտրոնացած են քաղաքներում: Ասորիքի ամենանշանաւոր քաղաքն է Ռամասկոս, որ երկաթուղով միացած է Բէյրութ նաւահանգստի հետ:

*) Մեռեալ ծովը մի լճ է, որի ջուրը շատ աւելի հացուտ է աղով, քան սովորական ծովային ջուրը. այնպէս որ այդ ջրում չեն կարող ապրել ոչ կենդանիներ, ոչ էլ բոյսեր. զրա համար էլ կոչւում է Մեռեալ ծով:

Պաղեստինի գլխաւոր քաղաքն է Երուսաղէմ (մօտ 50 հազար բնակիչ.), որ երկաթուղով միացած է Նաֆֆա (Յոպպէ) նաւահանգստի հետ:

Նկ. 12. Երուսաղէմ:

Հին ժամանակներում Ասորիքը, ինչպէս և Փոքր Ասիան, ամենահարուստ և ամենաբերրի երկիրներից մէկն էր, ունէր շատ առևտրական քաղաքներ: Այժմ էլ այնտեղ ամեն մի քայլափոխի վրայ կարելի է հանդիպել հին քաղաքակրթութեան մնացորդների, — հռոմէական, արաբական և քրիստոնէական հնութիւնների աւերակների: Ներկայումս նաւահանգիստները խանգարւած են, երկրի մեծ մասն էլ ներկայացնում է անապատ, որտեղ թափառաշրջիկ կեանք են վարում առաք-բեդուինները: Միայն Միջերկրականի ծովափը և Անտիլիբանանի արևելեան լանջերը, որտեղ կան շատ ուղիղներ, յարմար են նստակեաց բնակութեան համար:

Հնումը Պաղեստինն ունեցել է մինչև 4 միլիոն բնակիչ, իսկ ներկայումս՝ 400 հազարից էլ պակաս: Յորդանանի արևելեան կողմն ընկած երկրամասը կատարեալ անապատ է, որտեղ թափառում են սակաւաթիւ բեդուինները:

Երուսաղէմը քրիստոնեաների, հրեաների և մահմեդականների համար սրբազան քաղաք է: Ամեն տարի տասնեակ հազարաւոր քրիստոնեաներ ուխտ են գնում Երուսաղէմ: Երուսաղէմի գլխաւոր սրբու-

Երուսաղէմացի հրեաներ:

թիւնը Յիսուսի գերեզմանն է, որի վրայ կառուցւած է մի եկեղեցի և պատկանում է բոլոր քրիստոնէական դաւանութիւններին. այդտեղ անդադար ժամապաշտութիւն է լինում զանազան լեզուներով: Երուսաղէմում է գտնուում նաև հայկական Ս. Յակոբի վանքը, որ ունի միաբանութիւն: Երուսաղէմի արևելեան մասում, Սիոնի բլրի վրայ, ուր առաջ Սողոմոնի տաճարն էր գտնուում, այժմ բարձրանում է մահմեդականների սրբավայրը—Օմարի մզկիթը: Նրա մօտ է գտնուում նաև հրեաների սրբութիւնը—մի հին պատնէշ (Սողոմոնի տաճարի բեկորը):

Նկ. 13. Տաճար Յիսուսի գերեզմանի վրայ:

Եկեղեցի և մզկիթ: Մովսիսի սարի գագաթից հրաշալի տեսարան է բացւում դէպի Կարմիր ծովը և Աֆրիկայի ափերը:

ԻՐԱՆ.—Հայաստանից դէպի հարաւ-արևելք գտնուում է Իրանի բարձրաւանդակը: Իրանը շատ աւելի մեծ է Փոքր Ասիայից և շրջապատւած է աւելի բարձր լեռնաշղթաներով: Ամենաբարձրները գտնուում են հիւսիսում—Հինդուկուշ և Էլբուրս: Էլբուրսի ամենաբարձր գագաթն է Դեմաւենդ, որ մօտ $5\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութիւն ունի. նա հանգած հրաբուխ է: Իրանի արևելեան կողմում ձգւում են Մոլիմանեան լեռները, իսկ Հնդկական օվկիանոսի և Պարսից ծոցի ափերով—Հարաւային-Իրանական (Պարսկական) լեռները:

Իրանի կլիման չոր է (ինչո՞ւ): Ամառն այնտեղ սաստիկ շոգեր են անում, լինում են երկարատե երաշտներ. երկնքում հազւադէպ են երևում ամպեր, և օդը լցւած է լինում փոշով: Ձմեռը եղանակը խոնաւ ու ցուրտ է լինում, սարերի լանջերը ծածկւում են ձիւնով: Գաբնանը՝ ձիւնը հալւում է, և ձեան տակից բանում է խոտ, որ սակայն շուտ է չորանում:

Անտառներ Իրանում աճում են միայն Էլբուրսի հիւսիսային լանջերին, որտեղ մթնոլորտային տեղումներ շատ են թափւում. անտառներ կան նաև Հինդուկուշի հովիտներում: Իսկ Իրանի ամենաընդարձակ մասն անապատ է, ծածկւած գեղին աւազով կամ աղի շերտով, որ արևի տակ փայլում է ինչպէս ձիւն:

Մարդկային բնակութեան համար Իրանում ամենից յարմար են գետակների և գետերի ափերը: Մակայն այդ գետերը ջրառատ չեն, համարեա բոլորն էլ կորչում են աւազուանների և աղի ճահճուտների մէջ, ինչպէս օրինակ Հիլմենդ գետը: Բայց և այնպէս այդ գետերի ափերին կարելի է պարապել երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ, շնորհիւ գետերից՝ ջրանցքների միջոցով բերող ջրի, որով և արաբն արւեստական կերպով ոռոգւում են: Որպէսզի ջուրը դուր տեղը չգուրջինանայ ջրանցքներում, Իրանի ժողովուրդները՝ պարսիկները և աֆղաններն այդ ջրանցքները յաճախ գետնի տակ են ջինում, երբեմն շատ խորը, մինչև 50 սաժէն և աւելի: Այդպիսի ստորերկրեայ ջրանցքներն Իրանում կոչւում են «կանաւաններ» և յաճախ ձգւում են մի քանի տասնեակ վերստ երկայնութեան վրայ:

Իրանի դաշտերում ցանում են քրինձ, ցորեն և գարի: Վերջին ժամանակներս սկսել են մշակել նաև բամբակ ու խաշխաշ: Այգիներում աճում են դեղձի և ծիրանի ծառեր, փիւնիկեան արմաւենիներ, նշենի, խաղողի որթ, և այլն: Միջոց շատ է ստացւում Իրանի այգիներից. յայտնի են Իրանի չորացրած մրգերը:

Սարերի լանջերին, որտեղ խոտ է բանում, ապրում են վաչկատուն խաշնարածներ. դրանք կտանում են՝ ձի,

ուղտ, ոչխար և այծ: Խոշոր եղջիւրաւոր անասունների համար Իրանի արօտաւեղերը յարմար չեն:

Իրանի բարձրաւանդակի վրայ գտնուում են երեք պետութիւններ—Պարսկաստան, Աֆղանիստան և Բելուջիստան:

Իրանի բարձրաւանդակի արեւմտեան՝ ամենամեծ մասը բռնում է ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԸ, որ միայն 3 անգամ փոքր է Եւրոպական Ռուսաստանից. ունի մօտ 9 միլիոն բնակիչ: Ազգաբնակութեան մեծ մասը պարսիկներ են, որոնք սպիտակ ցեղին են պատկանում, ցեղակից են հնդիկներին և հայերին: Հիւսիսային Պարսկաստանի կամ Սարպատականի ազգաբնակութեան գլխաւոր տարրը կազմում են թուրքերը կամ թաթարները, որոնք մոնղոլական ծագում ունեն: Տիրող կրօնը մահմեդականութիւնն է (շիա դաւանութիւն): Երկիրը կառավարում է շահը, որ համարւում է Մահմեդի փոխանորդ:

Հնում Պարսկաստանն ամենազօրեղ թագաւորութիւններից մէկն է եղել, իսկ այժմ ամենայետաճանցներից է: Ժողովուրդը ծանրաբեռնւած է մեծամեծ հարկերով: Շահի նշանակած պաշտօնեաները հաւաքում են ժողովրդից տուրքեր և դատում նրանց իրենց քմահաճոյքի համաձայն: Ճիշտ է, Պարսկաստանը մեր օրերում ձեռք բերեց սահմանադրութիւն, և այժմ Թեհրանում կայ պարլամենտ (մեջլիս), սակայն երկիրը շարունակում է մնալ անբարեկարգ վիճակի մէջ: Ժողովուրդը շատ աղքատ է, ապրում է թշուառ: Մշակուող հողը համարւում է սեփականութիւն շահի կամ զանազան կալաժատէրերի, որոնք իրենք են վերցնում հնձի մեծ մասը: Ժողովրդական կըթութիւնն ասած բանը չկայ. եղած ուսումնարաններում էլ սովորեցնում են միայն դուրան կարգալ: Երկրում չկան նաև հաստատուն օրէնքներ: Ժողովուրդը ենթակայ է պաշտօնեաների քմահաճոյքին:

Նկ. 14. Պարսիկ կին:

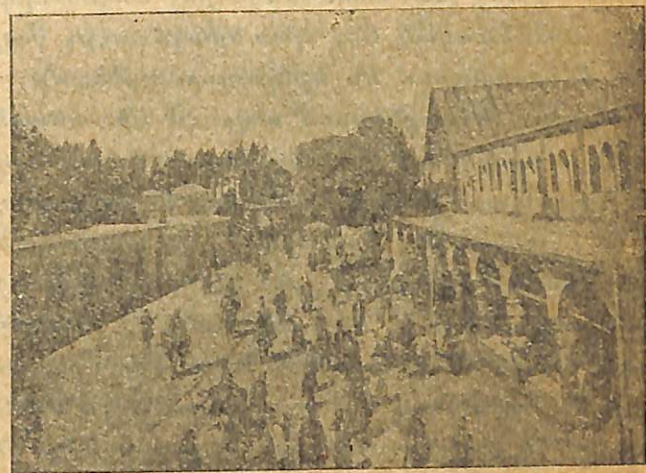
Երկաթուղու միայն մէկ գիծ կայ Պարսկաստանում*): Ապրանքների տեղափոխութիւնը կատարւում է ուղտերի և ձիերի կարաւաններով: Արտաքին առևտուրը գտնւում է օտարերկրացիների ձեռքում: Հիւսիսում գերիշխում են ռուսները, իսկ հարավում՝ անգլիացիները: Ռուսները Պարսկաստանից արտա-

Նկ. 15. Պարսկական կառք:

լանջերից քաղաքը ստորերկրեայ ջրանցքների միջոցով ջուր է ստանում:

Թեհրանը հռչակւած է իր շուկաներով, մզկիթներով ու շահի հոյակապ ապարանքներով:

Նկ. 16. Փողոց Թեհրանում:

հանում են՝ բամբակ, բրինձ, չոր միրգ, գորգ: Ներմուծում են՝ ճութեղէն, շաքար և գործարանային ուրիշ ապրանքներ:

Պարսկաստանի մայրաքաղաքը և ամենանշանաւոր առևտրական կենտրոնն է՝ Թեհրան: Գտնւում է էլբուրսի փեշերի մօտ: Սարի

*) Այն է՝ Զուլֆա—Թաւրիզ երկաթ. ճանապարհը, որ վերջերս շինեցին ռուսները:

Միւս քաղաքներից նշանաւոր են՝ Ռաշտը, Բուշիրը, Թաւ-
րիզը և Մեշեղը: Ռաշտի վրայով է կատարուում առևտուրը
Ռուսաստանին հետ, Բուշիրի վրայով՝ Անգլիայի հետ, Թաւ-
րիզի վրայով՝ Տաճկաստանի հետ: Թաւրիզն Ատրպատականի
գլխաւոր քաղաքն է. այդտեղ է նստում պարսից թագաժա-
ռանգը: Այդտեղ կան մօտ 800 տուն հայեր. ունեն իրենց
գալրոցները, բարեգործական ընկերութիւնները: Այդտեղ է
նստում նաև Ատրպատականի հայոց առաջնորդը: Մեշեղը
պարսիկների սրբազան քաղաքն է, ուր ամեն տարի բազմաթիւ
ուխտաւորներ են գնում Պարսկաստանի բոլոր ծաշրերից և հա-
րեան երկիրներից: Մնացած քաղաքներից յիշատակութեան
արժանի է Սպահանը—երկրի հին մայրաքաղաքը: Այդ քա-
ղաքի մօտ է գտնուում հայաբնակ Նոր-Ջուղան, որի բնակիչ-
ները գաղթել են Հին-Ջուղայից Շահ Աբասի օրով: Նոր-Ջու-
ղայում հայերն ունեն գալրոցներ, բարեգործական ընկերու-
թիւններ: Այնտեղ է նստում Պարսկաստանի և Հնդկաստանի
հայոց առաջնորդը:

— Իրանի հիւսիս-արևելեան մասը—(Հինգուկուշլեոները և
Պամիրի արևմտեան մասը) բռնում ԱՖՂԱՆԻՍՏԱՆ տէրու-
թիւնը: Բնակիչները կազմում են պարսիկներին ցեղակից աֆ-
ղանները և տաշիկները: Աֆղանները սպիտակ ցեղին են պատ-
կանում, բայց խառնած են ուրիշ ժողովուրդների հետ: Նը-
բանք մահմեդական են, պատերազմասէր: Ապրում են գիւղե-
րում և պարապում են երկրագործութեամբ ու առանձնապա-
հութեամբ: Քաղաքներում ապրում են տեղական տաշիկները,
դրանք պարսիկների և մոնղոլական ժողովուրդների խառնուրդ
են: Պարապում են արհեստներով ու առևտրով:

Աֆղանիստանը համարեա 1½ անգամ մեծ է Կովկասից,
բայց բնակիչների թիւը շատ չէ (4 միլիոն): Երկիրը կա-
ռավարողը էմիրն է, որ ապրում է Կարուլ մայրաքաղա-
քում, հնդկական սահմանին մօտ: Միւս նշանաւոր քաղաքն է
Հերատ, որ գտնուում է ռուսական սահմանին մօտ:

Իրանի բարձրաւանդակի հարաւ-արևելեան մասը կոչւում
է ԲԵԼՈՒՋԻՍՏԱՆ, որ պատկանում է անգլիացիներին: Բելու-

Ջիստանն Իրանի բարձրաւանդակի ամենաամայի, սակաւաբնակ
մասն է: Բնակիչները մահմեդական են, կիսավայրենի, թա-

Նկ. 17. Բելուջիստանի խան:

փառական կեանք են վարում: Նրանց
կառավարում են իրենց խաները, որոնք
այժմ ոռճիկ են ստանում Անգլիայից
և ենթարկւում են Հնդկաստանի ան-
գլիական փոխարքային: Անգլիացիները
երկաթուղային գծեր են անցկացրել
երկրով և շինել են Կեւտտու ամրոցը:

ԽԻՒԱ ԵՒ ԲՈՒԽԱՐԱ:—Ամու-Դարիա
գետի երկայնութեամբ ընկնում են
Ռուսաստանի գերիշխանութեան տակ
գտնուող երկու երկիրներ—Խիւա և
Բուխարա: Իրենց բնութեամբ նրանք
յիշեցնում են Հիւսիսային Իրանը: Այդ
երկիրների կլիման չոր է. ամառը շոգ
է լինում, իսկ ձմեռը՝ բաւական ցուրտ:
Անտառներ քիչ կան: Դաշտերն ու այ-
գիներն արւեստական կերպով են ու-
ռուցւում, ջրանցքներով ջուր բերւում
է Ամու-Դարիայից կամ ուրիշ գետե-
րից, որոնք հոսում են Պամիրի և

Տեան-Շան սարերից: Դաշտերում ցանում են՝ բրինձ, ցորեն,
բամբակ: Այգիներում աճում են զեղձի և ծիրանի ծառեր:
Տեան-Շանի լանջերում կան լաւ արօտատեղեր, որոնք կե-
րակրում են վաչկատուն խաշնարածների հօտերը:

Խիւայում և Բուխարայում ապրում են թուրք-թաթա-
րական ժողովուրդներ, ինչպէս օրինակ ուզբեկներ, սարթեր,
նաև տեղական տաշիկներ: Ուզբեկները տիրող ժողովուրդ են:

Խիւայի գլխաւոր քաղաքն է Խիւա, իսկ Բուխարայի
գլխաւոր քաղաքը՝ Բուխարա:

Կ Ե Ն Տ Ր Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ա Ս Ի Ա

Կենտրոնական Ասիան տարածւում Հիմալայեան լեռներից մինչև Սայանեան լեռները և Պամիրից մինչև Խինզան: Չորս կողմից եզերւում է լեռնաշղթաներով, ուստի և չոր է ու անտառային, — մանաւանդ միջին մասում: Այդտեղ տարածւում է Խանխայ ցածրութիւնը, որ չինարէն է և նշանակում է «ցամաքած ծով»: Հին ժամանակներում յերաւի այդ ցածրութիւնը ծածկւած է եղել ջրով, իսկ այժմ անապատ է: Արեւմտեան մասն աւազոտ, իսկ արեւելեան մասը քարքարոտ անապատ է և կոչւում է «Իորի կամ Ծամօ: Գորի անապատից դէպի հիւսիս ընկնում է Մոնղոլական Տափաստանը, ցածրիկ և նոսր խոտով ծածկւած: Գարնանն այդ տափաստանը կանաչում է և ծածկւում գոյնզգոյն ծաղիկներով, որ սակայն երկար չէ տևում. մամոն սկսելուն պէս տափաստանը խանձւում է ու ծածկւում փոշով: Հողապործութեան համար Մոնղոլական տափաստանն անյարմար է, որովհետև չափազանց չոր է:

ՏԻՔԵՏ: — Տիրեալի բնակիչներն են՝ մոնղոլական ծագում
ունեցող տանգուաները և տիրեացիները: Տանգուաները վաչ-
կատուն խաշնարածներ են: Բացի ոչխարից և ձիուց նը-
րանք պահում են նաև եակ (լեռնային ցուլ): Այդ կենդանին
գործ է ածում հեծնելու և բեռնակրութեան համար: Նա
հեշտութեամբ կարող է սար բարձրանալ նոյն իսկ այն ժա-
մանակ, երբ շատ ծանր բեռ ունի վրան: Տանգուաներն ապ-
րում են սև վրաններում, պատրաստած եակ կենդանու բըր-
դից:

Տիրեացիները մեծ ժառով նստակեաց կեանք են վարում։
Լեռնահովիտներում նրանք մշակում են գարի եւ ցորեն. ապ-

ըսում են քարաշէն տներուով: Տիրեացիները խառնուրդ ժողովուրդ են. մասամբ նման են մոնղոլներին, մասամբ էլ չինացիներին: Չինացիներից են փոխ առել նրանք իրենց քաղաքակրթութիւնը—աներ շինելու եղանակը, հող մշակելու ձևը, նոյն իսկ զգեստները: Իրենց միւս հարեաններէջ՝ հրնդիլներէջ փոխ են առել նրանց կրօնը՝ բուդդայականութիւնը:

Նկ. 18. Լամա: Վանք, Լհասոսայում, որտեղ ապրում է
Դալայ Լաման:

Լի թևով մարդիկ, քան որնէ ուրիշ կրօնի:
Բուզդեայականութիւնն առանձին և մեծ ազդեցութիւն է ունեցել
Տիբետի ազգաբնակչութեան վրայ: Համարեա ամեն մի ընտանիքի
միջից դուրս է գալիս մի հողերակաւ: Հողերակաւները Տիբետում
կոչուում են լամաներ: Տիբետում կան բազմաթիւ վանքեր, այդ վան-
քերում է ապրում երկրի ամբողջ ազգաբնակչութեան համարեա $\frac{1}{3}$
մասը:

Տիրեաի բնակիչներէ և ընդհանրապէս բոլոր բուզկնայա-

կանները կրօնապետը կոչւում է Դալայ-Լամա, որ համարւում է Բուդդիայի մարմնացումը և փոխանորդն այս աշխարհի վրայ: Դալայ-Լաման և նրան շրջապատողներն են կառավարում Տիբետը, որ սակայն գտնւում է Չինաստանի գերիշխանութեան տակ: Դալայ-Լաման ապրում է երկրի մայրքաղաքում, որ կոչւում է Լհասսա:

Դալայ-Լամային երկրպագիլու համար ամեն տարի հազարաւոր ուխտաւորներ են գնում Լհասսա ոչ միայն Կենտրոնական Ասիայից, այլ և Արևելեան ու Հարաւային Ասիայից: Բայց եւրոպացիների մուտքը Լհասսա արգելւած է: Այդ քաղաքի մշտական բնակիչների մեծ մասը կրօնաւորներից է բաղկացած:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹՈՒՐԲԵՍԱՆ:—Արևելեան Թուրքեստանն իր մեծութեամբ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանի $1/3$ -ին, սակայն հողիւ մէկ միլիոնից աւելի բնակիչ ունի: Բնակիչների մեծ մասը նստակեաց կեանք է վարում, ապրում է ուղիղիմաստեաներում, սարերի ստորոտներում, թաքիմ և ուրիշ գետերի ափերին: Բնակիչները գլխաւորապէս թուրք-թաթարներ են: Դրանք փոքր են անհամար ջրանցքներ, որոնցով և գետերից ջուր են հանում՝ իրենց դաշտերը և այգիները ոռոգելու համար: Մշակում են ընտիր ցորեն, ձմերուկ, սեխ և գանազան մրգեր—ծիրան, դեղձ և այլն: Բայց որտեղ ջուր չէ հասնում, այնտեղ երկիրն աւազոտ անապատի է փոխւում:

Արևելեան Թուրքեստանի ամենանշանաւոր քաղաքներն են՝ Եսրկենդ և Կաշգար:

Արևելեան Թուրքեստանն ևս պատկանում է չինացիներին և կառավարւում է նրանց պաշտօնեաներով:

ՄՈՆԳՈԼԻԱ:—Մոնղոլիան Արևելեան Թուրքեստանից երկու անգամ աւելի մեծ է, բայց նրանից էլ աւելի նոսր բնակութիւն ունի. բնակիչների թիւը 2 միլիոնից պակաս է: Աւազոտ անապատներ գտնւում են Մոնղոլիայի արևելեան մասում միայն, իսկ երկրի մեծ մասը կամ տափաստան է, շատ խոզուկ բուսականութեամբ, կամ թէ չէ ներկայացնում է քարքարոտ անապատներ:

Մոնղոլները վաչկատուն կեանք են վարում և պարա-

պում են անասնապահութեամբ—պահում են ոչխար, ձի և երկսագառ ուղտ: Երբ նրանց անասուններն արածում վերեացնում են մի տեղի խոտը, նրանք քոչում են մի ուրիշ խոտաւէտ վայր: Մամուր, երբ դաշտերում չորանում է խոտը, նրանք բարձրանում են Սայանեան, Ալտայեան և Տեան-Շան սարերի լանջերը, որտեղ ամբողջ ամառն արօտատեղերը մնում են հիւթառատ ու կանաչ:

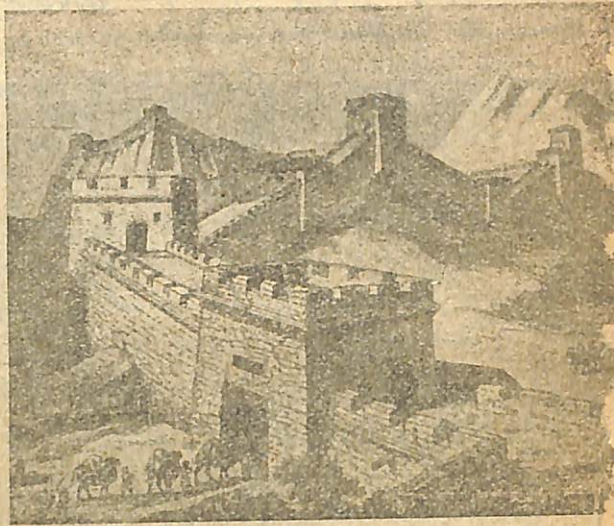
Նկ. 19. Մոնղոլներ:

Մշտական և հաստատուն բնակավայրեր Մոնղոլիայում չափիչ կան: Դրանք կամ վանքեր են, որտեղ ապրում են լամաներ (բուդդիստական կրօնաւորներ) և կամ փոքրիկ քաղաքներ: Երկրի գլխաւոր քաղաքն է՝ Ուրղա: Այդտեղ բուդդիստական շատ վանքեր և տաճարներ կան, ուր ապրում են հազարաւոր լամաներ և նրանց կրօնապետը Մոնղոլիայում, որ կոչւում է Բոդդո: Ուրղայով են անցնում թէյ փոխադրող կարաւանները: Մոնղոլները թէյ են փոխադրում Չինաստանից Ռուսաստան՝ սահմանակից Կեախտա քաղաքի վրայով: Մինչև

վերջին տարիներս Մոնղոլիան գտնուում էր Չինաստանի գերիշխանութեան տակ, մոնղոլական իշխանները հարկ էին վճարում Չինաստանին և ձիաւոր զօրք տալիս: Ներկայումս, Ռուսաստանի միջամտութեամբ, Մոնղոլիայում հիմնել է առանձին տէրութիւն, որ կառավարում է Բուղդօն իշխանների աջակցութեամբ:

Մոնղոլները, որ այժմ սակաւթիւ են, հնում եղել են մեծ և շատ պատերազմասէր ազգ: Գինտրոնական Ասիայից նրանք (Իրատիշ գետի հովտով) մեծ հորդանքերով (խմբերով) դուրս եկան, խուժեցին հարաւարեւելեան Եւրոպա և հարաւարեւմտեան Ասիա ու աւերեցին շատ երկիրներ: Նրանք տիրեցին թուրանական և հնդկական շատ երկիրների և նոյն իսկ Ռուսաստանին: Մոնղոլները յաճախակի արշաւանքներ էին արշաւում չինացիների վրայ, որոնցից և պաշտպանելու համար դրա չինացին չինական մեծ պարիսպը, որ 2,000 վերստից արեւելի երկայնքով ընդունում էր Մոնղոլիան, որ անդորրութիւն և անդործութիւն է քարոզում: Այդպէս թուրքական մոնղոլները և ռուսական չինացիներից:

Մոնղոլները ցածրահասակ են, — սև, բիւր, զոտ մաղերով: Նրա գլուխը մեծ է. երեսը՝ լայն, աչքերը՝ թեք: Մոնղոլների դէմքի գծերը բնական մէջ այնչափ աչքի են ընկնող, որ դեմքի ցեղի բոլոր առանձնատիպութիւնները, որ յաճախ դեմքի ցեղ ասելու փոխարէն ասում են «մոնղոլական ցեղ»:

Նկ. 30 Չինական մեծ պարիսպը:

Շր

ՀԱՐԱՆԱՅԻՆ ԱՍԻԱ

Հարաւային Ասիայի մասերն են կազմում — Հնդկաստան, Հնդկաստան և Մալայեան արեւելագի կղզիները: Այդ բոլոր երկիրներն էլ մարեաւամբողջովին տաք գոտում են գտնուում: Այն մասերն են, որնք արեւադարձից հիւսիս են ընկած, նմանապէս ունեն արեւադարձային, տաք և մեծ մասով խոնավ կլիմայ: Ձմեռ, ինչպէս մեղմում է, այնտեղ չէ լինում: Տաքւայ ամենազով եղանակն իսկ աւելի շոգ է, քան եղնում ամառը. իսկ տաքւայ եղանակները որոշում են այն բանով՝ անձրեւ գալիս է, թէ ոչ:

Հարաւային Ասիան իր բնութեամբ այդ ամբողջ մայր ցամաքի միասնարուստ մասն է. ունի փարթամ, արեւադարձային բուսականութիւն և շատ խիտ բնակչութիւն: Այդտեղ շատ հին ժամանակներում բոլոր ազգաբնակչութիւնը նստակեաց կեանք էր վարում, հասել էր որձր զարգացման և հիմնել մեծ պետութիւններ, որոնք յետոյ եւրոպացիների իշխանութեան տակ ընկան:

Հնդկաստան: — Հնդկաստան կոչւում է այն ընդարձակ երկրները, որ արեւելեան կողմից ողողւում է Բենգալեան ծով, արեւմուտքից Արաբական ծովով, իսկ հիւսիսային կողմից նրա սահմանն են կազմում Հիմալայեան և Սոլիմանեան լեռները:

Հնդկաստանը շատ հարուստ բնութիւն ունի: Ամառը հաւաւաւ է և տեղումն ամառն ունեն երբ յորդ անձրեւներ են երում այդտեղ: Շատ անձրեւներ են գալիս մանաւանդ արեւմտեան Հատէսի*) լանջերին: Անձրեւներ շատ են գալիս նաեւ հիմալայեան լեռների ստորոտներում՝ Բենգալիայում: Այդ արեւմտեան զաւտավայրը գոյացել է Գանգէսի, Բրահմա-պուտրայի և նրանց վտակների լիցքից: Այդ զաւտավայրի հիւսիս-արեւմտեան մասում՝ Ինդոսի 2 նրա վտակ Սետլէջի լիճն ընկած վայրերում շատ աւելի պակաս անձրեւ է գալիս, թէպէտ դարձեալ բաւարար չափով: Աւելի արեւելք ընկած է Թարր անապատը, որտեղ արդէն հազաւեակ անգամ է անձրեւ գալիս:

*) Այդպէս կոչւում են Դեկան բարձր սարահարթի արեւմ. կողմում բարձրացող լեռները: Արեւել. կողմում բարձրացող լեռները կոչւում են Արեւելեան Հատէս:

Իր լաւ ուղղման, տաք կլիմայի և արգասանդ հողի շնորհիւ Հնդկաստանը երկրագնդի ամենաբերրի երկիրներից մէկն է: Նրա աւելի խոնաւ վայրերում, մանաւանդ Բենգալիայում առատօրէն աճում է բրինձ. համեմատաբար պակաս խոնաւ վայրերում աճում են՝ ցորեն, բամբակ, կորեկ, բանան և շատերիչ մշակովի բոյսեր:

Նկ. 21. Հիմալայեան լեռներ:

Շատ հնուց Հնդկաստանում ընդարձակ տարածութիւններ, մանաւանդ խոնաւ ջրջաններում, ծածկւած են եղել անտառային անտառներով: Այդպիսի անտառներ այժմ էլ կան. Հիմալայեան լեռների լանջերին և Արևմտեան Հատէսի վրայ: Դեկանում եղած անտառներն էլ համարեա բոլորը մշակւած գաշտեր են այժմ:

Հարուստ է Հնդկաստանի նաեւ կենդանական աշխարհը: Հնդկաստանի արօտատեղերը կերակրում են մի լիոնաւոր անասուններ, մանաւանդ սապատաւոր եզներ (զերու և գոմէշներ. Դեռ հին ժամանակներում Հնդկաստանը յայտնի էր ալմաստ և մարգարիտ թանգաքին քարերով. այժմ

էլ ալմաստ գտնւում է Դեկանում, իսկ մարգարիտ՝ ծովում, Յէյլոնի եզերքի մօտ: Սակայն, համեմատած բուսական աշխարհի հետ, Հնդկաստանի մնացած բոլոր հարստութիւնները երկրորդական նշանակութիւն ունեն:

Թէպէտ իր տարածութեամբ Հնդկաստանը Եւրոպական Ռուսաստանից մի քիչ էլ փոքր է, բայց այնտեղ ապրում են 300 միլիոն ընակիչներ, այսինքն՝ երկու անգամից էլ աւելի շատ, քան ամբողջ Ռուսաստանում:

Հնդկաստանի ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը կազմում են հնդիկները (200 միլ.), բաժանւած շատ ցեղերի:

Հնդիկները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ: Խոնաւ վայրերում նրանք մշակում են մեծ քանակութեամբ բրինձ: Դրա մշակութեան համար բաւական չեն նոյն իսկ այն յաճախակի անձրևները, որ տեղում են Բենգալիայում: Եւ այդ պատճառով էլ հնդիկները Գանգէս և ուրիշ գետերից անցկացրած ջրանցքներով ջուր են բերում և դաշտերը ոռոգում: Շնորհիւ այդ բանի էլ այնտեղ տարեկան երկու անգամ է բրինձի հունձ լինում: Աւելի արեւմուտք, որտեղ պակաս անձրև է գալիս, բրինձի բերքը տալիս է տարեկան միայն մէկ հունձ. Ինչոս գետի և նրա վտակների միջև ընկած տարածութեան վրայ հնդիկները գերազատում են ցանել ցորեն, իսկ Դեկանի բարձրաւանդակի վրայ՝ կորեկ:

Նկ. 22. Դրաւիդ.

Բացի հացաբոյսերից՝ հնդիկներն իրենց գաշտերում մշակում են նաեւ շատ ուրիշ բոյսեր: Նրանցից ամենանշանաւորներն են՝ բամբակ, ջուտ կամ հնդկական կանեփ, որի թելերից

պարան են գործում, խաշխաշ, որից պատրաստում են ափսոն: Այգիներում տնկում են բանան և զանազան տեսակի արմաւենիներ (կոկոսեան և փիւնիկեան արմաւենիներ): Հիմա-

լայեան և Հատէս լեռների լանջերին վերջերս սկսել են մշակել նաև թէյի տնկարաններ (պլանտացիաներ): Յէյլոն կղզին համարեա ամբողջովին ծածկած է թէյի, սուրճի, կինամոնի (դարչին) տնկարաններով:

Նկ. 23. Հնդկուհի:

Արդիւնագործութիւնը շատ քիչ է զարգացած Հնդկաստանում: Միայն վերջերս անգլիացիներն սկսել են այնտեղ ևս գործարաններ հիմնել: Ապրանքների մեծ մասը բերւում է Անգլիայից: Առետուրը մեծ է: Ամենից շատ արտահանւում են՝ բամբակ—անմշակ դրութեան մէջ,—բրինձ, ցորեն, ջուտ: Այդ բոլորը արտահանւում է դէպի Չինաստան:

Հնդիկները շատ աղքատ են ապրում, որ երկու գլխաւոր պատճառների, 1) Հնդիկները թուլակազմ են, չեն կարողանում այնպէս աշխատել, ինչպէս եւրոպացիները. 2) Հնդկաստանն այնչափ շատ բնակիչներ ունի, որ ամեն մէկին հացի և պտղի հնձի մի չնչին մասն է բնկնում: Եւ երբ հունձը վատ է լինում,—իսկ այդ լինում է ամեն անգամ, երբ մուսսոններն ուշանում կամ քիչ անձրեւ են բերում,—այն ժամանակ արդէն Հնդկաստանում սով է լինում, միլիոնաւոր մարդիկ մեռնում են քաղցից:

Հնդիկների մեծ մասը հեթանոս է, հետևում է գլխաւորապէս բրահմայական կրօնին: Նրանց գլխաւոր աստուծն է՝ Բրահմա. դա ստեղծագործող աստուծն է և տիեզերքի հոգին: Հնդիկները պաշտում են նաև ծառերի, սարերի, գետերի ոգիների և այլն: Առանձին յարգանքի առարկայ է Գանգէս գետը, որ սրբազան է համարւում: Նրա մէջ լողանալը կրօնական ծէս է: Հնդիկները սրբազան են

համարում նաև որոշ կենդանիներ, որովհետև հաւատում են, թէ մեղած մարդկանց հոգիները նրանց մէջ են բնակութիւն հաստատում: Հնդիկների մէջ քիչ չեն նաև մահաբեղականներ, մանաւանդ հիւսիս-արևմուտքում, Իրանի սահմանի մօտ:

Հնդիկներն ընդունակ ժողովուրդ են: Հին ժամանակներում, երբ այժմեան եւրոպական ժողովուրդների նախնիքները դեռ վայրենի էին, Հնդկաստանում ծաղկում էին գիտութիւնն ու գեղարվեստը: Սակայն յետոյ կանգ առաւ նրանց մտաւոր զարգացումը. դրա գլխաւոր պատճառը ժողովրդի կաստաների բաժանւած լինելն էր՝ այդ կաստաները (նեղ, քարացած դասակարգերը) մինչև օրս էլ կան հնդիկների մէջ: Ամեն մի կաստա թշնամաբար է վերաբերւում ուրիշ կաստայի: Բարձր կաստաներին պատկանողները, օրինակ քրմերը (հոգևորականները) և զինւորականները, ատում են և իրենց հետո պահում ցածր կաստաներին պատկանողներից, օրինակ բրահմաներից և արհեստաւորներից: Կաստաներից դուրս, ամենից ցածր, համարւում են պարիաները, որոնց մերձենալն իսկ սրբապղծութիւն է համարւում:

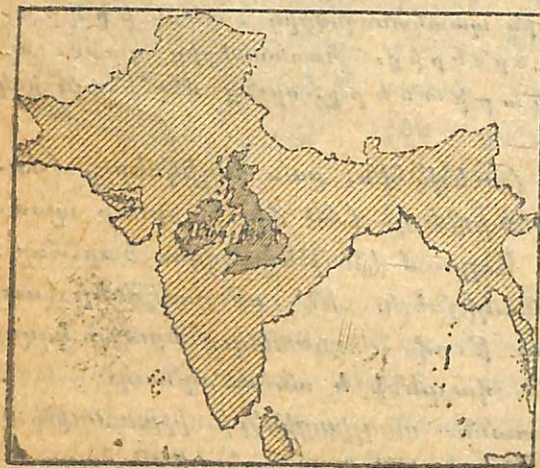
Հնդկաստանի հնագոյն (աւելի հին, քան հնդիկները, (ժողովրդի մնացորդներն են դրաւիդները (40 միլ.), որոնք պատկանում են սև ցեղին: Ապրում են թերակղզու հարւարւմասում: Յէյլոն կղզու բնակիչներն են՝ սինգալէզներ (սպ. ցեղ), դրաւիդներ և սակաւ թւով վեդասներ. սրանք կղզու նախնական բնակիչներն են, վայրենի և անձաւարնակ:

Ներկայումս Հնդկաստանն անգլիացիների իշխանութեան տակ է գտնւում: Անգլիացիների թիւն այնտեղ 200 հազարից աւելի չէ. դրանք գլխաւորապէս պաշտօնեաներ են, վաճառականներ, զինւորականներ և այլն: Անգլիացիները կառուցում են Հնդկաստանում երկաթուղիներ, փորում են ջրանցքներ, ծաղկեցնում են առևտուրը, հիմնում են դպրոցներ, թուղացնում են կաստաների մէջ եղած հակառակութիւնը, և այլն:

Մինչև այժմ սակայն յաջող չէ անցնում նրանց կռիւն իսկուրայի, ժանտախտի, ճահճային տենդի (մալեարիա) դէմ: Այդ հիւանդութիւնների բոյնը Հնդկաստանն է, որտեղ ամեն տարի մի քանի միլիոն հնդիկ է մեռնում: Խոլերան շատ զոհեր է տանում գլխաւորապէս ամառը, խոնաւ ժա-

մանակ. ժամտախտը՝ ձմեռը—չոր ժամանակ, իսկ տենդը՝ ամբողջ տարին անընդհատ:

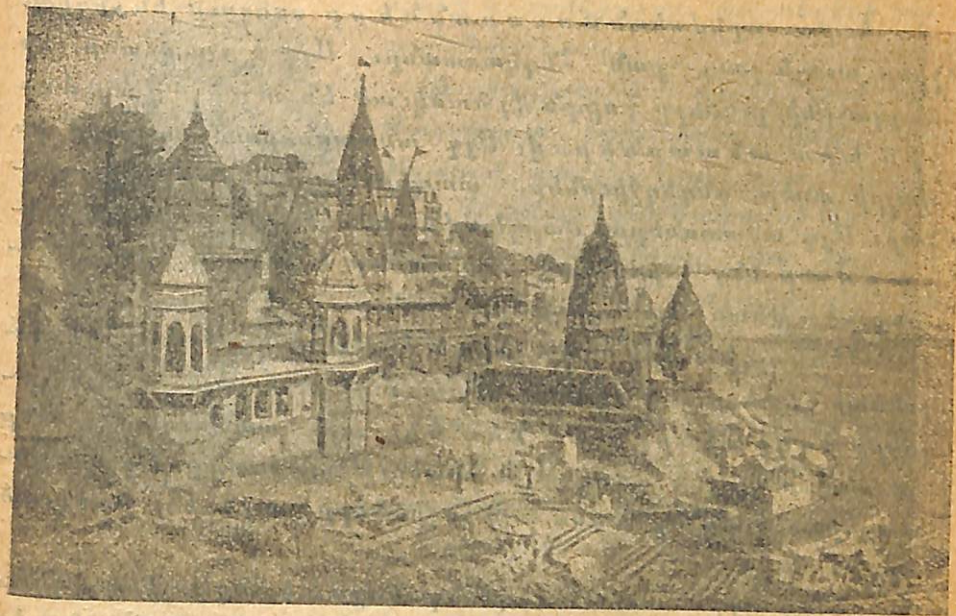
Կառավարչական տեսակէտից Հնդկաստանը բաժանուած է նահանգների—որոնք կառավարուած են անգլիական նահանգապետներով—և առանձին սփառութիւնների, ուր դեռ բոլորովին չեն կորցրել իրենց իշխանութիւնը տեղական հնդիկ իշխանները, որոնք ուաջա են կոչուած: Դրանք էլ առանց անգլիացիների ոչինչ անել չեն կարող, նրանցից են ռոճիկ ստանուած: Ամբողջ Հնդկաստանի կառավարութեան գլուխ է կանգնած անգլիական փոխարքան*):

Նկ. 24. Անդլ. և Հնդկ. համեմատակ. մեծութ.

զիստների վրայով է կատարուած Հնդկաստանի համարեա ամբողջ արտաքին առևտուրը: Բաւական նշանաւոր են նաև հետևեալ նաւահանգիստները.—Մադրաս, Կարաչի (Ինդոսի գետաբերանի մօտ) և Կոլումբօ (Ցէյլոնում): Հնդկաստանի ներսում եղած քաղաքներից շատ նշանաւոր է Բենարէսը՝

*) Հնդկաստանը և սահմանակից անգլիապատկան երկրները (Հնդկաստանի հիւսիս-արևմ. և Բենգալիոստանի արևել. մաս.) միասին կոչուած են Բրիտանական Հնդկաստան:

Նկ. 25. Բենարէս քաղաքը:

(Գանգէսի վրայ) իբրև հնդիկների սրբազան քաղաք: Ամեն տարի հազարաւոր ուխտաւորներ են դիմում այնտեղ*):

ՀՆԴԿԱՁԻՆ.—Հնդկաշինը լեռնոտ թերակղզի է. մի կողմից ողողուած է Բենգալեան ծոցով և Մալակկայի նեղուցով, իսկ միւս կողմից՝ Հարաւային-Չինական ծովով (Սիամի և Տոնկինի ծոցեր): Թերակղզու հիւսիսային ամբողջ մասը ծածկուած է բարձր (3—4 վերստ), զժւարամատչելի լեռներով, որոնք կազմում են Տիբետի լեռների շարունակութիւնը: Քանի հարաւ են գնում լեռները, այնքան էլ ցածրանում են: Լեռնաշղթաներից մէկը ձգւելով դէպի հեռու հարաւ, կազմում է Մալակկա թերակղզին:

*) Տաճարների թիւը Բենարէսում հազարից անց է: Ուխտաւորները լողանում են սրբազան գետում (Գանգէսում) սաւառեան շատ վաղ: Խուռն բազմութեամբ հնդիկները ժամում են պղտոր գետը, աղօթելով և ծաղիկներ ցանկելով գետի վրայ: Այդ ջուր են տանում գետից, լսանում ուտելը, դուլը, կուրծքը և թիկունքը: Հիւանդներին, նոյնիսկ ժահմեքձներին, աղաւանները բերում են այդտեղ, որպէսզի գետը բժշկէ նրանց կամ բարձր վախճան տայ: Չեաի ափին բացաւում են խաբոյկները, որոնց վրայ այրում են մեռածների դիակները: Այլաւանների տները դրում են Գանգէս, որ գետը առնէ ովկիանոս:

Հարաւ-արեւմտեան մ ու ս ս ո ն ն երը ոռոգում են Հնդկա-
չինը աւելի լաւ, քան Հնդկաստանը: Այդ է պատճառը, որ
Հնդկաչինի լեռները բոլորն էլ ծածկւած են արեւադարձա-
յին խիտ անտառներով: Այդ անտառներում ապրում են
վայրի փղեր, ռնգեղջիւրներ, տապիրներ: բազմաթիւ կապիկ-
ներ: Այդ անտառները մարդկային բնակութեան համար ահ-
յարմար են, որովհետեւ շատ դժուար է մաքրել նրանց՝ հո-
ղազործութեան յարմարացնելու համար:

Լեռնաշղթաների միջև ընկած հովիտներով հոսում են հե-
տեւալ գետերը.— Մեկհոնգ, Իրաւադի և ուրիշներ: Այդ գե-
տերի հովիտները շատ նեղ են, այդ պատճառով դրանք
ևս անյարմար են մարդկային բնակութեան համար: Միայն գե-
տաբերաններից ոչ հեռու այդ հովիտները լայն են, ծածկւած
արգաւանդ հողով:

Հենց այդ մասերում էլ կենտրոնացած է Հնդկաչինի ազգա-
բնակութեան մեծագոյն մասը: Այդ ազգաբնակութիւնն ևս
խառն է: Արեւմուտքում գերակշռում են հնդիկները, արեւել-
քում չինացիները, իսկ հարաւում՝ մալայցիները: Նրանք զբաղ-
ւում են երկրագործութեամբ, գլխաւորապէս բրնձի մշակու-
թեամբ: Շնորհիւ առատ անձրեւների և բացի դրանից նաև ար-
ւեստական սոռոգման, բրնձի հունձը միշտ առատ է լինում,
այնպէս որ Հնդկաչինից շատ բրնձ է արտահանւում ուրիշ
երկիրներ:

Լեռնալանջերին, արեւադարձային անտառների մէջ, շատ
դժուար է մշակել հողը. այդ պատճառով էլ այդ վայրերում
գլխաւոր զբաղմունքներն են անտառագործութիւնը և
հանքագործութիւնը:

Համարեա ամբողջ Հնդկաչինը երրօրացիների իշխանու-
թեան տակ է: Նրա հիւսւ-արեւմտեան մասը կոչւում է ԲիրՄԱ,
որ պատկանում է անգլիացիներին, կառավարում է Հընդ-
կաստանի փոխարքան:

Բիրմանի գլխաւոր նաւահանգիստը և ամենամեծ քաղաքն
է՝ Ռանգուն: Ինչպէս միւս նշանաւոր նաւահանգիստները
Հնդկաչինում, այնպէս նաև այդ նաւահանգիստը նշանաւոր է

Նկ. 26. Վեղարա:

բրնձի և տրժէքաւոր փայտեղէնի ար-
տահանութեամբ:

Անգլիացիներին է պատկանում նաև
Մալակկայի հարաւային մասը, որի
ծայրում, փոքրիկ կղզու վրայ, գտնւ-
ւում է անգլիական նշանաւոր Սինգա-
պուր նաւահանգիստը. դա կայան է
բոլոր այն նաւերի համար, որոնք եր-
թեւեկում են Հնդկական և Մեծ օվկիա-
նոսների միջև:

Հնդկաչինի արեւելեան մասը պատ-
կանում է Փրանսիային. գլխաւոր նա-
ւահանգիստն է Սայգոն:

Հնդկաչինի կենտրոնում, Անգլիայի
և Ֆրանսիայի կալւածների միջև, գտնւում է ՄԻԱՄ անկախ
պետութիւնը: Նրա մայրաքաղաքը և ամենանշանաւոր նաւա-
հանգիստն է Բանգկոկ (600 հազ. բն.):

ՄԱԼԱՅԵԱՆ ԱՐՇԻՊԵԼԱԳ.— Մալայեան արշիպելագը գտնւում
է Ասիայի և Աւստրալիայի միջև, կարծես մի կամուրջ լինի՝
օվկիանոսի վրայ զգած: Նա բաղկացած է հետեւալ կղզիներ-
ից.— Մեծ-Չոնդեան խումբ (Սումատրա, Եաւա, Բոր-
նէօ, Յելերէս), Փոքր-Չոնդեան, Մոլուկկեան և Ֆիլիպ-
պինեան կղզիներ: Արշիպելագի վրայ շատ կան հրաբուխներ*):

Մալայեան արշիպելագը կլիմայն արեւադարձային
է և միապաղաղ: Այնտեղ հաւասարապէս տաք է լինում թէ
ձմեռայ և թէ ամառայ ամիսներին: Մթնոլորտային տե-
ղումներ շատ են թափւում և երաշտ երբեք չէ լինում: Այդ
պատճառով էլ կղզիները ծածկւած են արեւադարձային փար-
թամ անտառներով:

*) Սումատրայի և Եաւայի միջև, Չոնդեան նեղուցում, գտնւում է Կրակա-
տա ու հրաբուխը, որ երկար ժամանակ համարւում էր հանգած: 1883 թւականին այդ
հրաբուխը ուժգին կերպով սկսեց գործել և ժայթքել: Հրաբխի բերանից դուրս ժայթ-
քեց 30 վերստ բարձրութիւն ունեցող փոշու մի սիւն: Ովկիանոսի ալիքները Սումա-
տրա և Եաւա կղզիների շատ գիւղեր ու քաղաքներ ծովի տակն արին, 40,000 մայի
"չնչացան զրանից: Հրաբխի սաստիկ ժայթքոցը լսելի եղաւ Յէյլուն և Ֆիլիպպինեան
կղզիների վրայ:

Նկ. 27. Մալայցու տուն՝ ծառի վրայ:

նոց մալայցիները, որոնց անունով էլ Արշիպելագը կոչ-

Մալայցիների մեծ մասը զբաղ-
ւում է երկրագործութեամբ, գլխա-
ւորապէս բրնձի մշակութեամբ:

Նրանք զբաղւում են նաև արմա-
ւենիների, բանանի և արքայախըն-
ձորի (անտնաս) մշակութեամբ:
Յայտնի են նաև իբրև ճարպիկ ձրկ-
նորսներ ու ծովազնացներ:

Կղզիների ծայրերին՝ ծովափի մօտ
ապրող մալայցիները մեծ մասով մահ-
մեդա կան են. իսկ կղզիների խորքե-
րում ապրող կիսավայրենիները՝ կռա-
ւաշտ:

Բոլորովին անկասկապ ետուութիւն-

Նկ. 28. Մալայացի

Այդ անտառներն այնչափ
խիտ են, որ կապիկները կա-
րող են մեծ ճանապարհորդու-
թիւններ անել՝ մի ծառից միւս
ծառը թռչելով ու ռոքը գետ-
նին չգնելով, Ծառերն այնքան
բարձր են, որ մեր երկրի
զարաւոր կաղնիներից և մայ-
րիներից բաղկացած անտառ-
ները նրանց հետ համեմատած
կարծէք թփուտներ կամ ման-
րածառ անտառներ լինեն:
Կենդանիներ այդ ան-
տառներում շատ կան, մանա-
ւանդ մայր ցամաքին մօտ
գտնող կղզիներում: Այնտեղ
կան թէ վայրի փղեր, թէ
ոնգեղջիւրներ և վագրեր, և
թէ մարդաման կռապիկներ:

Արշիպելագի բնիկ ազ-
գաբնակութիւնը կազմում
են դեղին ցեղին պատկա-

ներ Հիան Մալայեան արշիպելագի վրայ: Արշիպելագի ամենամեծ
և ամենալաւ մասը պատկանում Հոլլանդացիներին—Սումա-
տրա, Եաւա, Յելերէս, Փոքր-Չոնդեան, Մոլուկկեան
կղզիները, Բորնէօի հարաւ-արեւելեան մասը: Հոլլանդական
այդ գաղութները 46 անգամ մեծ են բուն Հոլլանդիայից, իսկ
բնակիչների թւով՝ 7 անգամ:

Այդ բոլոր կղզ-
գիների թւում ա-
մենանշանաւորն
է Եաւան: Դա
երկրագնդի ամե-
նախիտ բնակու-
թիւն ունեցող և
ամենաբերրի եր-
կրներից մէկն է:
Դլխաւոր քաղաքը
և հոլլանդական ընդհանուր նահանգապետի աթոռանիստն է
Բատաւիա:

Բորնէօ կղզու հիւսիս—արեւմտեան մասը պատկանում է
անդլիացիներին, իսկ Ֆիլիպպինեան կղզիները՝ Հիւսիսային
Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներին: Դլխաւոր քաղաքն է
Մանիլա:

Նկ. 29. Հոլլանդիայի և նրա Մալայեան կալաքների
համեմատական մեծութիւնը:

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ԱՍԻԱ

Արեւելեան Ասիան բնում է Մեծ ովկիանոսի ամբողջ ծովափը
Հնդկաչինից դէպի հիւսիս, մինչև Ստանովեան լեռները և Օխոտի ծո-
վը, նմանապէս այդ ծովափի երկայնութեամբ ձգող կղզիները:

Արեւելեան Ասիայում է ապրում մայր ցամաքի (Ասիայի) ամբողջ
ազգաբնակչութեան կէսից աւելին, որ ամբողջապէս դեղին ցեղին է
պատկանում: Ի՞նչ քաղաքակրթութեամբ Արեւելեան Ասիայի ժո-
ղովուրդներն ամենահներից են: Երկրագործութիւնը նրանք հասցրել
են ամենաբարձր կատարելագործութեան:

Արեւելեան Ասիայի պետութիւններից Չինաստանը և Եապոնիան
պահպանել են իրենց անկախութիւնը:

ՉԻՆԱՍՏԱՆ:—Չինաստան կամ «Բուեն Չինաստան» կոչւում է զլիաւոր մասը Չինական ընդարձակ պետութեան, որ տարածւում է Պամիրից մինչև Մեծ Ովկիանոս և Ամուրից մինչև Հնդկաչին: «Բուեն Չինաստան» էր մեծութեամբ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանին, իսկ բոլոր կալածները (Մանջուրիա, Կենտրոնական Ասիա) հետ միասին առած՝ ամբողջ Ռուսաստանի կէսին*): Չինաստանի ընակիչները 2 անգամ աւելի են, քան Ռուսաստանի բնակիչները. — Ռուսաստանում ապրում են ընդամենը մօտ 175 միլիոն հոգի, իսկ Չինաստանում՝ մօտ 350 միլիոն, այսինքն ոչ շատ պակաս, քան ամբողջ Եւրոպայում:

Իր բնութեամբ Չինաստանը բաժանւում է երկու մասի — հիւսիսային և հարաւային:

Հիւսիսային Չինաստանում է գտնւում Չինական դաշտավայրը, որ ծածկւած է գորշ-դեղնաւուն կաւահողով (լեռայ). շատ արգաւանդ է այդ հողը: Իսկ Հարաւային Չինաստանում հարթութիւններ համարեա չկան. — ամեն տեղ լեռներ են, թէպէտ ոչ բարձր: Այդ լեռների լանջերին աճում են մշտադալար ծառեր: Հարաւային Չինաստանի գետինը կարմրահող է, բազկացած գլխաւորապէս կարմրաւուն կաւից: Չնայած այդ հողն այնպէս արգաւանդ չէ, ինչպէս Հիւսիսային Չինաստանի հողը, բայց և այնպէս այդտեղ էլ հունձը լինում է առատ, որովհետեւ կլիման աւելի խոնաւ է ու տաք, քան հիւսիսում: Հիւսիսային Չինաստանում ձմեռը սառնամանիքներ են լինում, ձիւն է գալիս, — թէպէտ կարճատեւ. իսկ հարաւում գետինը երբեք ձիւնով չէ ծածկւում: Հիւսիսում բերքը տալիս է տարեկան մէկ կամ երկու հունձ, իսկ հարաւում՝ երկու կամ երեք:

Չինաստանի բնիկ ազգութիւնը՝ չինացիները պատկանում են դեղին ցեղին: Շատ հնում նրանք ապրում էին Կենտրոնական Ասիայում. բայց վաղուց արդէն, 2,000 տարի ֆ. ծն.

առաջ, նրանք գաղթեցին այժմեան Չինաստան, հիմնեցին այդ մեծ պետութիւնը և զօրեղ ազդեցութիւն ունեցան հարեան ժողովուրդների վրայ:

Չինացիներն աչքի են ընկնում իրենց աշխատասիրութեամբ: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է երկրագործութիւնը: Հիւսիսային Չինաստանի արտերը ծածկւած են ցորենի և

Նկ. 30. Չինացիներ:

բակլայի ցանքսերով. իսկ Հարաւային Չինաստանի լեռնահովիտներում տարածւում են բրնձի արտեր, շաքարեղեգների տրեկարաններ և բամբուկի թփուտներ: Բամբակ և խաշխաշ (որից պատրաստում են ափիոն) մշակւում են Չինաստանում ամեն տեղ:

Չինացիներն իրենց դաշտերը մշակում են աւելի խնամքով, քան մեր գիւղացիներն իրենց բանջարանոցները: Նրանք պարարտացնում են հողն ազրով ու ջրում արտերը ջրանցքների միջոցով, որ անց են կացնում նրանք ամեն տեղ՝ գետերից և գետակներից ջուր բերելու համար: Հացաբոյսերը նրանք ձեռքով են տնկում արտերում — կանոնաւոր շարքերով. որովհետեւ էլ անդադար քաղհանում են: Ահա այդ պատճառով էլ հունձն այնտեղ լինում է միշտ շատ առատ: Մի կտոր հո-

*) Ռուս-չինական սահմանի երկայնութիւնը 4000 վերստից աւելի է: Չինաստանն իր տարածութեամբ 3-րդ պետութիւնն է երկրագնդի վրայ, իսկ բնակիչների թւով՝ երկրորդը:

դից անգամ չինական գիւղացին ստանում է բաւականաչափ հաց՝ իր ընտանիքը կերակրելու համար:

Նրկրագործութիւնը չինացիների մէջ համարում է ոչ միայն գլխաւոր, այլ նաեւ ամենայն դեպքում Նրանք ունեն կրկնագործութեան ածել. ինքը Չինաստանի կայսրը, որ կոչւում էր «Երկրի որդի», վարում էր մի կտոր հող:

Չինացիները մեծ հողատարութեամբ զբաղւում են նաեւ այգեգործութեամբ, — մանաւանդ հարաւային Չինաստանում, ուր մշակում են թթենիներ և թէյի ծառեր: Թէյի ծառի տերեւներից չինացիները պատրաստում են թէյ, իսկ թթենու տերեւներով կերակրում են շերամի որդը: Այսպիսով չինացիների զբաղմունքների մէջ կարեւոր տեղ են բռնում մետաքսագործութիւնը և թէյի մշակութիւնը. Չինաստանից Ներսպա են արտահանում մեծ քանակութեամբ թէյ և մետաքս:

Նկ. 31. Թէյ ժողովելը, չորացնելը և բովելը:

Մեծ նշանակութիւն ունի չինացիների համար նաեւ ծրկնարտութիւնը: Չինական ծովերը, գետերը ջրանցքները և լճակները հարուստ են ձկներով:

Իրինձը, բակլան և ձուկը կազմում են չինացիների սննդի գլ-

խաւոր առարկաները: Յաճախ գործ են ածում նրանք նաեւ խոզի, շան և կատուի միս: Չինացու սիրած ուտելիքների թւին են պատկանում մի քանի տեսակ ծովային որդեր ու ծովային ծիծեռնակի բոյնը: Ոգիւնից խմիչքներ չինացիները համարեալ են գործածում, բայց դրա փոխարէն գործ են ածում սպիրտ, որ առողջութեան վրայ աւելի վատ է ազդում, քան սպիրտը:

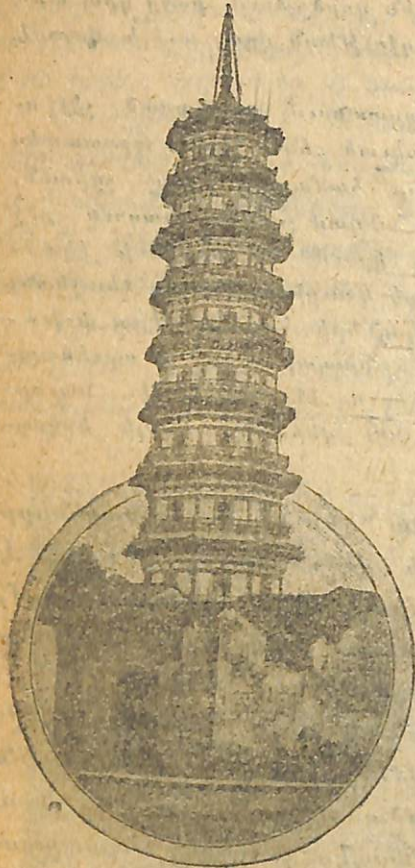
Անասնապահութիւնը Չինաստանում զարգացած չէ, որովհետեւ բոլոր պէտքական հողերը մշակւած են, չկան արօտատեղեր: Կաթի և իւղի մասին չինացիները համարեալ ոչինչ չգիտեն, կաթնատնտեսութեան մասին գաղափար անգամ չունեն Անասուն քիչ լինելու պատճառով Չինաստանում քիչը կրում են մշակներ (կուլի): Հարաւային Չինաստանում նոյն իսկ կոտորի ճանատարներ չկան, այլ միայն շաւիղները՝ ոտքով ման եկողների համար: Դրա փոխարէն՝ Չինաստանը հարուստ է գետային ճանապարհներով ու արեւստեղան ջրանցքներով, որոնց վրայ երթեկելում են բազմաթիւ նաւեր: Ամենամեծ՝ «Կայսերական» ջանցքը 1,000 վերստից աւելի երկայնութիւն ունի:

Առեստորը Չինաստանում շատ եռուն է. չինացիները շատ ընդունակ են առևտրի մէջ: Նրանց ձեռքում է գտնւում ներքին առևտուրը ոչ միայն Բուն Չինաստանում, այլ նաեւ նրա բոլոր կալածներում: Արդիւնագործութիւնը Չինաստանում չէ զարգացած, չեն մշակում հանքերը:

Չինացիները շնորհքով են նմանապէս արհեստների մէջ: Միլիոնաւոր չինացիներ զբաղւում են պատրաստելով ամեն տեսակ առարկաներ անային գործածութեան համար, նաեւ արդււղարդի առարկաներ: Առանձնապէս շնորհքով պատրաստում են նրանք յախճապակէ («չինի») ամաններ (ափսէներ և այլն), մետաքսէ գործածքներ, փայտի և փղոսկրի բանդակներ:

Կրթութիւնը շատ յաջդի է եղած չինացիների մէջ ամենահին ժամանակներից: Ժողովրդական դպրոցներ հիմնել ըսկսեցին նրանք եւթուպացիներից առաջ: Ներսպացիներից աւելի առաջ են գտել նրանք նաեւ տպագրութիւնը, կողմնացոյցը և վառօդը: Բայց ինչպէս եղել են հնումը, չինացիներն այնպէս էլ մնացել են մինչև մեր օրերը, առանձին յառաջադիմութիւն չեն ցոյց աւել: Բուն ժողովուրդը խարխաւում է ազի-

տութեան մէջ: Ամեն բանում նրանք հնապաշտ են. նոյն իսկ մեղք են համարում փոխել այն կարգերը, որ զրել են իրենց նախնիքները:

Նկ. 32. Չինական տաճար:

որոնք հնում ծառայում էին թափառաշրջիկների յարձակումներից ժողովուրդը պաշտպանելու համար: Թէպէտ բազմամարդ են չինական քաղաքները, բայց բաւելին չեն: Ընդհանրապէս չին ժողովուրդը խեղճ, սակաւապէտ կեանք է վարում: Ամեն տարի բազմաթիւ կուլիներ դիմում են օտար երկիրներ պանդխտութեան, գոհանալով շատ խղճուկ աշխատավարձով:

Իրենց երեխաներին չինացիները գլխաւորապէս սովորեցնում են

*) Չինացիները կրօնամոլ ժողովուրդ չեն, այլ համբարաւար. յաճախ երկ տարբեր կրօնների հետեւողներ միևնոյն տաճարում են կատարում իրենց ծէսերը:

Տիրապետող կրօն չկայ Չինաստանում. բայց համարեա բոլոր չինացիները երկրպագութիւն են տալիս երկնքին, երկրին և բնութեան ոյժերին: Շատերը հետեւում են բուդդիստական կրօնին՝ մանաւանդ հասարակ ժողովուրդը: Աւելի բարձր խաւերը հետեւում են Քրիստոսից 5 դար առաջ ապրած չինացի իմաստուն Կոնֆուցիոսի վարդապետութեան: Բոլոր չինացիներն էլ զոհ են մատուցանում իրենց նախնիների ոգիներին*): Արեւմտ. Չինաստանում կան 37 միլիոն մահմեդականներ:

Չինացիներն ապրում են գլխաւորապէս գիւղերում, մասամբ նաեւ քաղաքներում: Հողի պահապանութեան պատճառով նրանք տները շինում են իրար շատ մօտ: Չինացիների բնակարանները, ինչպէս և հենց իրենք, շատ կեղտոտ են: Չինական քաղաքները շատ շաղապաւած են հաստ պաւիսպներով:

յարգել ծնողներին և նախնիներին, որոնց մօքերը նրանց համար սուրբ են: Գիտութիւնները չինացիների մէջ ամենակին չեն զարգացած, բացի թւաբանութիւնից, որ նրանց հարկաւոր է տուարի համար: Չինարէն լեզուն, մանաւանդ գրութիւնը, շատ դժւար է. բոլոր բառերը միավանկ են: Գրութիւնն էլ ոչ թէ այբուբենից է բաղկացած, այլ բազմաթիւ նշաններից, որոնք ամբողջ բառեր են ցոյց տալիս: Սովորել բոլոր նշանները՝ դա ջշերին է յաջողւում: Մեծամասնութիւնը սովորում է կարդալ միայն սակաւաթիւ զրքեր, որոնք պարունակում են չինական իմաստունների մօքերը: Միայն վերջին ժամանակներս են սկսել չինացիները հոգ տանել բարեկարգելու իրենց դպրոցները:

Որովհետեւ դարերի ընթացքում չինացիներն աւելի կըթւած են եղել քան ուրիշ ժողովուրդներ, այդ պատճառով էլ նրանք սովոր էին արհամարհանքով նայել ընդ-

生	仁	十	上
於	可	士	大
中	知	爾	人
三	禮	小	孔
才	也	生	乙
並	上	八	己
立	天	九	化
習	下	子	三
字	地	佳	千
呈	人	作	七

Նկ. 33. Չինական նշանագրեր:

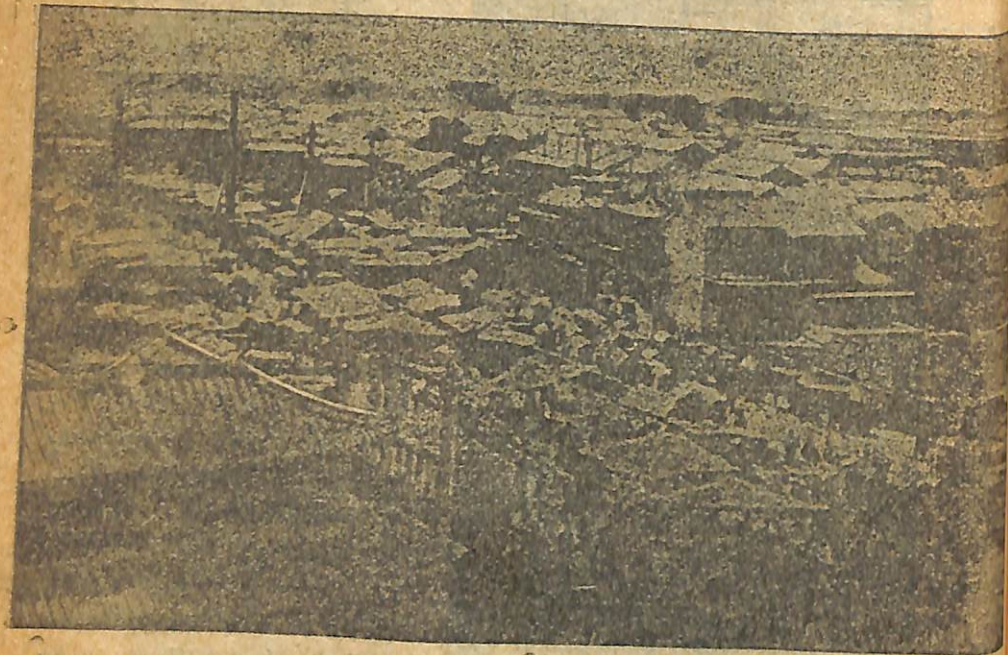
Նկ. 34. Մանդարին (չինակ. պաշտօնեայ):

հանրապէս բոլոր օտարերկրացիներին. նոյն իսկ եւրոպացիներն էլ վրայ մինչև վերջին ժամանակներս նրանք արհամարհանքով էին նայում, անպատաւբեր էին համարում իրենց համար որեւէ բան փոխ առնել նրանցից: Միայն վերջերս, մի քանի անգամ պարտութիւն կրելով հարապահանջից, նրանք սկսեցին իրենց դօրքը վարժեցնել եւրոպական ձևով, թոյլ տալիս հարապահանջներին Չինաստանում անցկացնել մի քանի

երկաթուղային գծեր և մի քանի բաղաճններում էլ դործարաններ հիմնել:

Դարեր շարունակ, մինչև վերջին տարիներս, երկիրը կառավարում էր կայսրը կամ Բողոքիսանը, որ նշանակում է «երկնքի (այսինքն Աստուծոյ) որդի»: Նրա իշխանութիւնը համարւում էր անսահման, սակայն իրապէս կառավարութիւնը գտնւում էր պալատական մեծամեծների, փոխարքաների և զանազան պաշտօնեաների (մանդարինների) ձեռքում:

Սակայն վերջին ժամանակներս Չինաստանում տեղի ունեցած շարժումների հետևանքով կայսրը հրաժարւեց իշխանութիւնից. այժմ Չինաստանում յայտարարւած է հատարակապետութիւն, երկիրը կառավարում է նախագահը: Սակայն կառավարութեան նոր եղանակը դեռ բոլորովին չէ ամրապնդւել երկրում, ներքին յուզումներ բռնկում են մերթմերթ:

Նկ. 36. Փողոց Պեկինում:

Չինաստանի մայրաքաղաքն է Պեկինը, 1 միլ. անկի բնակիչներով: Նշանաւոր նաւահանգիստներն են.—Տեան-ցզին (որ Պեկինի հետ երկաթուղով է միացած), Շանգհայ և Կանտոն: Այդ նաւահանգիստների վրայով են Եւրոպայից և Եապոնիայից Չինաստան ներմուծում գործարանային ապրանքներ. Հնդկաստանից՝ ափսոս. իսկ Հնդկաստանից էլ՝ բրինձ (թէպէտ չինացիները շատ բրինձ են ցանում, բայց եղածը չբաւականացնում չինական ամբողջ ժողովրդին կերակրելու համար):

Միւս քաղաքներից նշանաւոր է Հանկօու՝ Կապոյտ գետի ափին: Այդ քաղաքը յայտնի է իբրեւ թէյի առևտրի մեծ շուկայ, որտեղից ծովային նաւերով շատ թէյ է արտահանւում Եւրոպա ու Ամերիկա: Թէյը և մետաքսը Չինաստանի արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են: Նանկին՝ Կապոյտ գետի վրայ. նշանաւոր է բամբակի առևտրով:

Եւրոպացիներն օգտւելով իրենց ոյժից, սկսել են խառնուել չինական գործերի մէջ: Նրանք արդէն գրաւել են մի քանի նաւահանգիստներ չինական ծովափում: Առաջն՝ անգլիացիները վերցրել են Հոնգկոնգ կղզին, ուր գտնւում է Վիկտորիա նաւահանգիստը: Հոնգկոնգի մօտ են կանգ առնում Եւրոպայից ու Հնդկաստանից գէպի Չինաստան ու Եապոնիա երթեկող համարեա բոլոր նաւերը:

ՄԱՆՋՈՒՐԻԱ.—Մանջուրիան բնկնում է Չինաստանից հիւսիս: Այդ երկիրն իր մեծութեամբ հաւասար է Կովկասին, Լեհաստանին և Ֆինլանդիային,—միասին վերցրած: Մանջուրիան մեծ մասով լեռնոտ, բայց հարուստ երկիր է: Հարաւային մասում, Լեաօ-խէ գետի հովտում, տարածւում են բերրի դաշտեր, իսկ հիւսիսում՝ հիւթառատ ապիստամներ: Մանջուրիան շրջապատող լեռները ծածկւած են խիտ անտառներով և հարուստ են ոսկու ու քարածուխի հանքերով:

Մանջուրիայի բնակիչների թիւն է մօտ 8 միլիոն: Երկրի բնիկները մանջուրացիներն են: Առաջ նրանք անկախ և զօրեղ ժողովուրդ են եղել: Մի քանի հարիւր տարի սրանից

առաջ նրանք նւաճեցին Չիխաստանը, որտեղ և մինչև վերջերս թագաւորում էր մանջուրական հարստութիւնը (զինաստիա): Բայց տիրելով չինացիներին՝ մանջուրացիներն այնպէս խառնեցին նրանց հետ, որ իւրացրին նրանց բոլոր սովորութիւնները, մոռացան նոյն իսկ իրենց լեզուն: Այժմ բուն Մանջուրիայում իսկ գծար է շոկել մանջուրացիներին (թւով ընդամենը մօտ 1 միլ.) չինացիներից: Սրանք բնակութիւն են հաստատել Լեաօ-խէ և Սունգարի գետերի հովիտներում ու մեծ աշխատասիրութեամբ մշակում են իրենց դաշտերը. ցանում են կորեկ, բակլա, խաշխաշ և ծխախոտ: Վերջին ժամանակներս չինացիները խմբերով բնակութիւն են հաստատում նոյն իսկ հիւսիս-արեւմտեան Մանջուրիայի տափաստանում: Միայն լեռների անտառներում դեռ ևս թափառում են մանջուրացիներին ցեղակից տունգուզները և ուրիշ ժողովուրդներ, որոնք զբաղւում են սամոյր, կզաքիս և վագր որսալով:

Չինացիներին և մանջուրացիներին մեծ օգուտ են տալիս ուսանների ձեռքով շինած երկաթուղու ճանապարհները: Սրանցից մէկը կտրւում է Հիւսիսային Մանջուրիան և միացնում է Սիբիրի երկաթուղին Վլադիվոստոկի հետ: Մի ուրիշ երկաթուղային գիծ անցնում է խաբին քաղաքից (Սունգարի գետի վրայ) դէպի հարաւ՝ Մանջուրիայի գլխաւոր քաղաք Մուկդէնի վրայով՝ մինչև Պորտ-Արտուր, որ այժմ գտնւում է եապոնացիների ձեռքում:

ԿՈՐԷԱ:—Կորէան լեռնոտ թերակղզի է. մի կողմից նա ողողւում է Եապոնական ծովով, իսկ միւս կողմից՝ Դեզին ծովով: Հարաւ-արեւմտեան մասը շատ աւելի տաք է, քան հիւսիս-արեւելեան մասը:

Կորէայի բնակիչներն են կորէացիները: Արտաքին տեսքով նրանք նման են չինացիներին և եապոնացիներին, իսկ իրենց զարգացմամբ ու ձեռներէցութեամբ շատ աւելի յետ են մնացել թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս ժողովուրդից: Նրանք զբաղւում են եղիւրագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Կորէացիներն իրենց դաշտերը մշակում են շատ աւելի վատ, քան եապո-

նացիները և չինացիները: Նրանք չեն տնկում թէյի և թթի ծառեր, մետաքսագործութեամբ էլ չեն պարապում: Արհեստների մէջ ևս առանձին շնորհք չեն ցոյց տալիս:

Կորէացիներն ապրում են խղճուկ խրճիթներում. նրանց երկրում քաղաք համարեա թէ չկայ. Կորէայի գլխաւոր քաղաքը՝ Սէուլ, մեծ գիւղի է նման:

Կորէացիները շատ հանդարտաբարոյ և խաղաղասէր ժողովուրդ են: Այդ պատճառով և Կորէան առաջ ենթարկւած էր Չինաստանին, այժմ էլ եապոնացիների ձեռքում է գրանւում: Եապոնացիների համար Կորէան մեծ նշանակութիւն ունեցող մի երկիր է: Եապոնիայի ազգաբնակչութիւնը շատ խիտ է, իսկ Կորէայի ազգաբնակչութիւնը՝ նոսր. այդ պատճառով էլ եապոնացիները խմբերով բնակութիւն են հաստատում Կորէայում ու այնտեղ վաճառում են իրենց գործարաններում պատրաստած ապրանքները:

ԵԱՊՈՆԻԱ:—Եապոնիան Ասիայի ամենաարեւելեան երկիրն է. այդ պատճառով էլ նա կոչւում է «Ծագող արեգակի երկիր»: Նա բաղկացած է չորս մեծ ու բազմաթիւ մանր կղզիներից: Այդ չորս մեծ կղզիներն են Հոնդօ կամ Նիպոն, Կիու-Շիու, Շիկոկ և Եսսօ: Բացի դրանցից՝ եապոնացիներին են պատկանում նաև Կուրիլեան կղզիները, Մախալինի հարաւային կէսը, Ռիու-Կիու և Ֆորմոզա կղզիները: Իր տարածութեամբ Եապոնիան մի փոքր մեծ է Անգլիայից և համարեա հաւասար է մեր Կովկասին:

Եապոնական բոլոր կղզիներն էլ լեռնոտ են, ենթակայ յաճախակի երկրաշարժների*): Լեռնագագաթներն ընդհանրապէս ներկայացնում են հրաբուխներ, —կամ գործող, կամ հանգած դրութեան մէջ: Եապոնիայի ամենաբարձր հրաբխային սարն է՝ Ֆուզի-Յամա ($3\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութեամբ), որ գտնւում է Հոնդօ կղզու վրայ. 10 ամիս շարունակ նա ձիւնով է ծածկւած լինում: Եապոնացիները սուրբ են համարում

*) 1885 թւականին Եապոնիայի մայրաքաղաք Տոկիօում 90 անգամ երկրաշարժ եղաւ, աւերակներէ տակ թողնելով 100,000-ից աւելի մարդ:

այդ սարը: Դաշտավայրեր համարեա թէ չկան այդ երկրում. չկան նաև երկայն, նաւարկելի գետեր:

Կուրօ-Սիւօ տաք հոսանքը Եապոնիա է բերում շատ ջերմութիւն ու խոնավութիւն: Ամառ ժամանակ այդ հոսանքի

Նկ. 36. Ֆուզի-հոմա:

վրայով են փչում հարաւ-արևելեան մուսսոնները, որոնք ջրային գոլորշիներով լցւում են ու առատ անձրև թափում եապոնական կղզիների վրայ:

Կուրօ-Սիւօի մի ճիւղը մտնում է Եապոնական ծովը: Ձմեռը մայր ցամաքից փչող մուսսոնները ջերմութիւն և խոնավութիւն են տանում Կուրօ-Սիւօի այդ ճիւղից. այդ պատճառով նրանք Եապոնիա են բերում առատօրէն մթնոլորտային տեղումներ: Տարւայ ամենալաւ եղանակներն են գարունը և աշունը:

Շնորհիւ տաք ու խոնավ կլիմայի՝ Եապոնական գլխաւոր կղզիների ըուսականութիւնը շատ փարթամ է, մերձարեւա-

գարձային: Լեռները ծածկւած են անտառներով, իսկ հովիտները և բլուրները՝ արտերով ու այգիներով:

Կուրիեան ու Սախալին կղզիները ողողում են Օխոտի ցուրտ ծովով. նրանց կլիման շատ խիստ է. ծածկւած են փշատերև անտառներով ու տունդրաներով: Դրա համար էլ նրանք անյարմար են մարդկային բնակութեան համար: Փութագա կղզու կլիման, ընդհանրապէս, շատ տաք է և վառառդ իսկ բուսականութիւնը՝ միանգամայն արեաղարձային: Կենդանիներ այդ անտառներում, յատկապէս թռչուններ, քիչ կան:

Եապոնիան Ռուսաստանից յիսուն անգամ փոքր է (Կորէայի հետ միասին—25 անգամ), բայց նրանից հազիւ 3 անգամ պակաս թւով բնակիչներ ունի: Եապոնիայում մօտ 55 միլիոն մարդ է ապրում (Կորէայի հետ միասին—75 միլ.): Այդպէս խիտ բնակութիւն ունենալու գլխաւոր պատճառները երկու են. —նախ՝ բնութեան հարստութիւնը, երկրորդ՝ եապոնացիների աշխատասիրութիւնը և մեծ ընդունակութիւնները:

Եապոնացիները դեղին ցեղին են պատկանում և չինացիներին ցեղակից են: Նրանք մեծ մասով աղքատ գիւղացի-

Նկ. 37. Բամբուկի թփուտ Եապոնիայում: Եապոնական կառապան:

ներ են. զրանց ունեցած հողն այնչափ սակաւ է, որ կէս դեսեատինը համարւում է արդէն մեծ հող: Բայց իրենց փոքրիկ արտերը նրանք մշակում են նոյնպիսի ջանասիրութեամբ, ինչպէս չինացիները. զբաղւում են գլխաւորապէս ըրնձի մշակութեամբ:

Աշնանը, բրնձի հնձից յետոյ, նոյն հողի վրայ ցանում են հացահատիկներ—գարի կամ ցորեն,

որոնց հունձը լինում է Զգարնանը: Եապոնիայի հարաւում ամեն մի արտից կարելի է լինում տարեկան նոյնիսկ երեք հունձ վերցնել:

Հացաբոյսերի արտերը տարածւում են Եապոնիայի ամենացածր վայրերում: Աւելի բարձր տեղերում եապոնացիները մշակում են թէյի թփեր, իսկ սարերի լանջերին՝ թթեր: Եապոնիայում այնչափ շատ մետաքս է պատրաստւում, որ նա կազմում է եապոնական արտահանութեան գլխաւոր առարկան: Իսկ թէյը համարեա ամբողջն էլ երկրի ներսում է սպառւում, որովհետեւ եապոնական թէյն իր որակով շատ լաւ է մնում չինականից և հնդկականից:

Ծովափերին ապրող եապոնացիները զբաղւում են ձկնորսութեամբ, որ նրանց համար էլ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան չինացիների համար: Ամենահարուստ ձկնորսարանները գտնւում են Եոսոում և Սախալինի հարաւում: Այնքան շատ ձուկ է ստացւում, որ մի մասը գործ են դնում նոյն իսկ արտերը պարարտացնելու համար:

Բրինձը, ձուկը, բակլան և ծովային կաղամբը կազմում են եապոնացիների գլխաւոր ուտելիքները: Թէ բրինձը եապոնացիների համար ինչ մեծ նշանակութիւն ունի, այդ երեւում է նրանից, որ փոխանակ ասելու՝ նախաճաշ, ճաշ, ընթրիք, նրանք ասում են՝ շաուաուտեան բրինձ, Վէսուրայ բրինձ, Վերեկոյեան բրինձ—որովհետեւ ամեն անգամ էլ բրինձ են ուտում: Միս, կաթ

և իւղ նրանք ևս, չինացիների նման, համարեա չգիտին ինչ բաներ են, որովհետեւ արօտատեղեր չլինելու պատճառով անասնապահութիւնը Եապոնիայում զարգացած չէ:

Եապոնացիները մեծ մասով ապրում են գիւղերում. սրանք

աչքի են ընկնում իրենց զարմանալի մաքրութեամբ: Տները չինում են փայտից: Տներում կահկարասիք չի լինում. եապոնացիները նրստում և քրտում են խոտից կամ արմաւենու տերեւներից հիւսած խսիրների (փսիաթ) վրայ: Տուն մտնելիս եապոնացիները հանում են կօշիկները. նրանց ընակարանների մաքրութիւնն էլ օրինակելի է:

Եապոնացիները շատ ընդունակ ժողովուրդ են: Հին ժամանակները նրանք սովորեցին չինացիներից մի քանի արհեստներ (օրինակ՝ ճենապակեղէն պատրաստելը), և այդ բանում նրանք գերազանցեցին նոյն իսկ իրենց ուսուցիչներին:

Անցեալ դարի վերջերում եապոնացիները սկսեցին շատ բան սովորել եւրոպացիներից և ամենակարճ ժամանակաւ ընթացքում ցոյց տւին մեծ առաջադիմութիւն: Ներկայումս եապոնացիներն ունեն եւրոպական ձևի բազմաթիւ սեփական գործարաններ. այդտեղ նրանք մեքենաների միջոցով պատրաստում են բամբակէ և մետաքսէ գործւածքներ, մետաղի դանազան ապրանքներ, ամենալաւ տեսակի թուղթ, և այլն: Այժմ եապոնացիներն իրենք են կառուցանում շոգնատեր, երկաթուղիներ: Ամբողջ Եապոնիան ծածկւած է երկաթուղային ցանցով: Եապոնական շատ քաղաքներում, յաճախ նոյն իսկ գիւղերում, կայ էլեքտրական լուսաւորութիւն:

Եապոնացիները շատ հնուց արդէն կուլտուրական ժողովուրդ են: Իրենց կրթութիւնը, շատ սովորութիւններ և կրօնը փոխ են առել չինացիներից: Զինաստանի նման՝ Եապոնիան ևս երկար ժամանակ

Նկ. 38. Եապոնական գիւղացի:

Նկ. 39. Եապոնուհի:

ապրում էր Լորած ուրիշ երկիրներից. եապոնացիներն իրենց երկիրը ներս մտնել չէին թողնում օտարերկրացիներին: Միայն 60 տարի սրանից առաջ եւրոպացիներին թոյլ տրւեց Նապոնիա մտնել: Այդ ժամանակից էլ սկսած նրանք շատ բան սովորեցին եւրոպացիներից: Իրենց բնութեամբ եապոնացիները պատեւրդմասէր և քաջ ժողովուրդ են. իսկ առօրեայ կեանքում նրանք նոյնչափ քաղաքավարի են և բարեսիրտ, որչափ չինացիները:

Նկ. 40. Նապոնացի կառապան:

Բայց ամենագլխաւորն այն է, որ եապոնացիներն այժմ կրթւած ժողովուրդ են: Նրանք հիմնել են բազմաթիւ ժողովրդական դպրոցներ և ուսումը պարտադիր են դարձրել ամենքի համար: Այդ պատճառով էլ համարեա բոլոր եապոնացիները գրագէտ են, կարդում են լրագիրներ, գրքեր, որ Նապոնիայում աւելի են լոյս տեսնում, քան Ռուսաստանում:

Երկրի կառավարութիւնն էլ նման է եւրոպականին: Կայսրի (Միկադո) իշխանութիւնը սահմանափակած է պարլամենտով, այսինքն ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովով: Ժողովրդից ընտրւած մարդիկ աշալուրջ կերպով հսկում են մինիստրների և պաշտօնեաների գործերին ու նրանցից ամեն բանի համար հաշիւ են պահանջում:

Եապոնացիների մեծ մասը դաւանում է շինտո կրօնը, որ այդ ժողովրդի բնիկ, ազգային կրօնն է: Այդ հաւատի էութիւնն է՝ բնութեան ոյժերին և նախահայրերի ոգիներին երկրպագելը: Եապոնացիների մէջ քիչ չեն նաև բողոքականներ և կոնֆուցիոսի վարդապետութեան հետևորդներ:

Նապոնիայի մայրաքաղաքն է Տոկիօ. ունի մօտ 1,800,000 բնակիչ: Չնայած դրան, Տոկիօն մեծ գիւղի նմանութիւն ունի, որովհետև բազկացած է բազմաթիւ փոքրիկ փայտաշէն տնեւրից*): Փողոցներում երթեկութիւնը մեծ է. կայ նաև էլեք-

Նկ. 41. Նապոնական տաճար:

տրաքար: Կառապաններն իրենք են քաշում երկանիւ փոքրիկ կառքերը: Թէպէտ Տոկիօ մայրաքաղաքը գտնւում է ծովածոցի վրայ, բայց որովհետև այդ ծովածոցը փոքր է, այդ պատճառով էլ մեծ նաւերը կանգ են առնում Նօկոհամա նաւահանգստում:

Նապոնիայի երկրորդ մեծ քաղաքն է Օսակա (մօտ 1

*) Տները փայտից են շինուած, որ յաճախեի կրկնուղ երկրաշարժներից շատ չվնասեն:

միլ. բ.), որ եապոնական գործարանային արդիւնագործութեան կենտրոնն է: Եապոնիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստներն են, հաւասարարժէք Եօկոհամային, Կոբէ և Նագասակի:

Եսսօ, Սախալին և Կուրիլեան կղզիները վրայ բացի եապոնացիներից ապրում են նաև այն կոչւող մի խեղճ ու համարեա վայրենի ժողովրդի մնացորդներ: Նրանց թիւը հետզհետէ փոքրանում է, և այժմ հազիւ մի քանի հազար հոգի լինեն:

Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ:—Աֆրիկան կազմում է արեւելեան մայր ցամաքի մի մասը. նա Եւրոպայից 3 անգամ մեծ է, իսկ Ասիայից՝ $1\frac{1}{2}$ անգամ փոքր: Աֆրիկան բաժանւում է Ասիայից Կարմիր ծովով, Բար-էլ-Մանդեբի նեղուցով և Սուէզի ջրանցքով. Եւրոպայից—Միջերկրական ծովով և Զիբրալտարի նեղուցով: Արեւմտեան կողմից նրա ափերը ողողում է Ատլանտեան ովկիանոսը՝ Գուինէի ծոցի հետ միասին, իսկ արեւելքից—Հնդկական ովկիանոսը՝ Մոզամբիկի նեղուցի հետ միասին:

Աֆրիկայի ամենահեռաւոր ծայրերն են.—հիւսիսում՝ Բլանկօ կամ Սպիտակ հրաւանդը, հարաւում՝ Ասեդի հրաւանդը, արեւմուտքում՝ Կանաչ հրաւանդը, իսկ արեւելքում՝ Գուադաֆալ հրաւանդը: Աֆրիկան հիւսիսից հարաւ տարածւում է 8000 վերստ, իսկ արեւմուտքից արեւելք—7500 վերստ:

Աֆրիկայի ափերը շատ աւելի քիչ են կտրտւած, քան որ և է ուրիշ աշխարհամասի ափեր. ծովեր, ծոցեր, թերակղզիներ կամ կղզիներ շատ քիչ կան: Ծոցերից նշանաւոր են.—Գուինէի ծոց՝ արեւմուտքում, Գարէսի ծոց՝ հիւսիսում. թերակղզիներից—Սոմալի երկիրը՝ հիւսիս-արեւելքում: Կղզիներից — Մադագասկարը՝ հարաւ-արեւելքում, որ մայր ցամաքից բաժանւում է Մոզամբիկի խոր և լայն նեղուցով: Լաւ, յարմար նաւահանգիստներ Աֆրիկայում շատ քիչ կան:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀԵՏԱԶՉՕՏՈՒՄԸ:—Ամենահին ժամանակներից սկսած արդէն եւրոպացիներին յայտնի էին Աֆրիկայի հիւսիսային ծովափնեայ երկիրները: Վաղուց յայտնի էին նաև Կարմիր ծովի ափերը. այդտեղ եւրոպացիները Սուէզի պարանոցից Հնդկաստան էին գնում:

Իսկ Աֆրիկայի մնացած ահադին տարածութիւնը եւրոպացիները յետոյ միայն ճանաչեցին: 8-րդ դարում Բրիտանիոյ յետոյ ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկան նւաճեցին արաբները և այդտեղ տարածեցին իրենց կրօնը (մահմեդականութիւն), առևտրական յարաբերութիւններ ստեղծեցին նաև երկրի ներքին մասերի հետ: 15-րդ դարում, երբ նաև Գնացութիւնը զարգացաւ, և Երոպացիները սկսեցին յաճախ երթալ դէպի Աֆրիկայի արևմտեան ափերը և հիմնեցին այնպիսի գաղութականութիւններ: Դրանք գլխաւորապէս պորտուգալացիներ էին:

15-րդ դարի վերջում պորտուգալացի ծովագնաց Վասկո-դե-Գամա եւ տարեց առաջին ծովային ճանապարհորդութիւնն Աֆրիկայի բոլորքով դէպի Հնդկաստան: Պորտուգալացիներից յետոյ Աֆրիկայում գաղութներ հիմնեցին նաև իսպանացիները, ֆրանսիացիները, անգլիացիները, գերմանացիները: Սակայն Աֆրիկայի խորքերը երկար ժամանակ ոչ ոք սիրտ չէր անում թափանցել, երկիրը կրելով վատառողջ կլիմայից ու դէպի եւրոպացիները թշնամութիւն տածող սեւամորթ բնիկներից:

Առաջինն անգլիացի Լևինգստոնն էր, 19-րդ դարի 60-ական թւականներին, որ երկար ճանապարհորդութիւններ արաւ դէպի Աֆրիկայի խորքերը: Նա ճանապարհ ընկաւ դէպի հարաւային Աֆրիկա՝ աւետարանը քարոզելու նպատակով: Իր հեզ ու բարի բնավորութեան շնորհիւ նա գրաւեց տեղացիների սէրը ու նրանց օգնութեամբ շատ ուսումնասիրութիւններ արաւ:

Լեւինգստոնը շատ սակաւ անգամ էր տեղեկութիւն տալիս իր մասին, ուստի և մտածեցին մի ժամանակ, թէ նա արդէն սպանւել է: 80-ական թւականներին նրան որոնելու նպատակով Աֆրիկա ուղարկեցին մի ուրիշ անգլիացու, Սեկլի անունով: Սա կտրում անցնում է կենտրոնական Աֆրիկան, գտնում է Լեւինգստոնին: Յետոյ Ստենլին հայրենիք է վերադառնում, իսկ Լեւինգստոնը շարունակում է իր ճանապարհորդութիւնը դէպի հարաւ: Շուտով տեղից նա հիւանդանում է և մեռնում: Նրա հաւատարիմ ծառաները՝ նեգրներն իրենց ուսերի վրայ են տանում նրա դիակը անտառների խորքերից մինչև ովկիանոսի ափերը. այդտեղ տրդէն անգլիացի նաւաստիները նրա դիակը հայրենիք են փոխադրում:

Սեկլին էլի երեք անգամ ճանապարհորդութիւն է կատարում Աֆրիկայում և ուսումնասիրում վիկտորիա լիճը, Կոնգո և այդ գետի ջրաբաշխում գտնած դարաւոր արեւադարձային անտառները: Լեւինգստոնից և Ստենլիից յետոյ ուրիշ ճանապարհորդներ էլ ուսումնասիրել են Աֆրիկան: Դրանց թւում պատուաւոր տեղ է զբաղում ուսումնասիրող զոկտոր Լ. Սեկերը, նա նշանակալից, բայց

միևնոյն ժամանակ վտանգաւոր ուղևորութիւն կատարեց դէպի Նեղոսի ափերը և Կոնգո գետի ջրաբաշխում ապրող նեամ—նեամ մարդակերների երկիրը: Չնայած այս բոլորին՝ մինչև այսօր էլ Աֆրիկայում կան տեղեր, որ քիչ են հետազոտւած: Սակայն Աֆրիկայի բոլոր մասերն էլ բաժանւած են եւրոպական պետութիւնների մէջ, որոնք և շատ տեղ հրկաթուղիներ են անց կացրել:

ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ: — Աֆրիկայի մակերեսային կազմութիւնն ևս միապադաղ է, ինչպէս ափերի զծագրութիւնը: Համարեա ամբողջ Աֆրիկան ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրաւանդակ՝ քարակոշտերից բաղկացած. նրա միջին բարձրութիւնն է կէս վերստ: Այդ բարձրաւանդակի վրայ լեռնային տեսակներն իրար վրայ են դարուած, համարեա ամեն տեղ, հարթ (հորիզոնական) կերպով, չկազմելով ծալքեր: Օրեր և շաբաթներ շարունակ կարաւաններ են դնում աւանց տեսելու իրենց շուրջն աւելի կամ պակաս բարձրութիւն ունեցող սարեր: Բարձրաւանդակի ծայրերը շատ տեղ ապառաժոտ են և սանդղաձև (տեղուսներով) իջնում են դէպի ծովափերը:

Աֆրիկայի հարաւ-արևելեան կէսն աւելի բարձր է, քան հիւսիս-արևմտեանը. առանձնապէս բարձր է (տեղ-տեղ 4 վերստից էլ բարձր) Հարէշստանի բարձրաւանդակը, — մի լեռնոտ և վայրի երկիր, Բարձր են նաև Դրակոնեան լեռները՝ հարաւ-արևելքում (3 վերստից բարձր):

Արևելեան Աֆրիկայի բարձր սարահարթերի միջև գտնւում են բազմաթիւ խորը և մեծ (40—100 վերստ) գոգաւորութիւններ: Դրանցից մի քանիսը լցւած են ջրով ու ներկայացնում են լճեր: Օրինակ՝ Վիկտորիա, Տանգանիկա, Նեասոս և ուրիշները: Դրանց ծայրերին բարձրանում են հանգած հրաբխային լեռներ. ամենաբարձրերն են՝ Կիլիմանջարո (6 վերստ բարձր) և Կենիյա (5½ վերստ), որոնք ծածկւած են յաւերժական ձիւնով:

Հիւսիս-արևմտեան Աֆրիկան թէպէտ իր բարձրութեամբ չէ կարող հասնել հարաւ-արևելեանին, բայց և այնպէս նա էլ բաղկացած է ընդարձակ բարձրաւանդակներից: Դաշտավայրերն այդ մասում փոքր տեղ են բռնում:

Աֆրիկայում չկան այնպիսի լեռնաշղթաներ, ինչպէս Ասիայում. բացառութիւն կազմում է Ատլասը. նա բաղկացած է մի շարք ծալքերից, որոնք ձգւած են ծովափերի երկայնութեամբ ու կազմում են բարձր լեռնաշղթաներ:

Աֆրիկայի միակ մեծ կղզին՝ Մադագասկարը ցամաքային ծագում ունի. նա ևս քարակոշտերից է բաղկացած, սեպ և սանդղաձև ծայրերով: Աֆրիկայի մնացած կղզիներից շատերը հրաբխային են. օրինակ՝ Համբարձման, Ս. Հեղինէի ու Կանարեան, Մասկարէնեան կղզիները: Շատերն էլ կորալյական ծագում ունեն. այսպես են բազմաթիւ մանր կղզիներ Աֆրիկայի արևելեան ծովափի մօտ, օրինակ՝ Զանզիբար:

ԿԼԻՄԱՆ.—Քանի որ Աֆրիկայի մեծ մասն ընկնում է արևադարձների միջև, ուստի և նրա կլիման տաք է: Արեգակը տարին բոլոր շատ է տաքացնում այդ մայր ցամաքը. և ամառայ ու ձմեռայ ամիսների մէջ այնտեղ համարեա տարբերութիւն չկայ: Աֆրիկայի ամենահիւսիսային կամ ամենահարաւային ծայրերում անգամ աւելի տաք է, քան Եւրոպայի ամենահարաւային, տաք երկիրներում:

Ամենատաք երկրամասը, այն էլ ոչ միայն Աֆրիկայում, այլ և ամբողջ երկրագնդի վրայ, Մահարա անապատն է. այնտեղ տարւայ տաքութեան միջին աստիճանը 35-ի է հասնում: Ամառ ժամանակ անապատի լերկ ժայռերը մինչև 70, նոյն իսկ 80 աստիճան տաքանում են: Օդն ևս այնքան է տաքանում, որ նոյնիսկ դժւար է շնչել: Իսկ երբ անապատով փչում է սամում՝ կոչող սոսկալի աւաղախառն փոթորիկը, շատ անգամ կարաւաններ են ոչնչանում: Սակայն գիշերները Մահարայում զով է լինում, յաճախ ցօղ է նըստում. իսկ ձմեռայ գիշերներին ժայռերի վրայ նոյնիսկ երկամ է երևում:

Մահարայում շատ սափաւ անձրևներ են գալիս. համարեա ամպ չէ երևում երկնքի վրայ: Այդ է պատճառը, որ այնտեղ ցերեկը շատ շոգ է լինում, իսկ գիշերը՝ շատ զով:

Մահարայի չափազանց չոր լինելու պատճառները սրանք են: Արևմտեան կողմից նա ողողւում է Ատլանտեան օվկիանոսի այն մա-

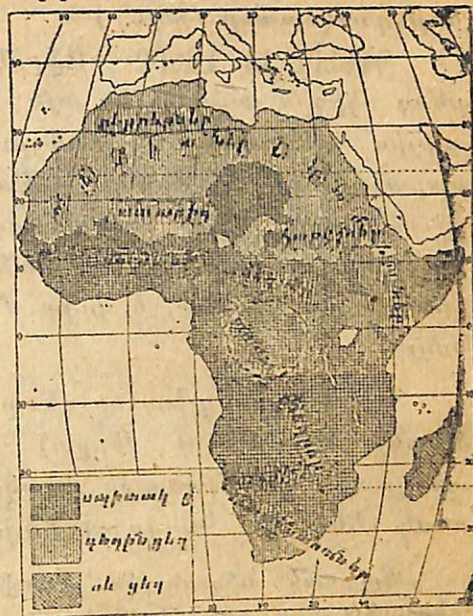
սով, որտեղ ամբողջ տարին անդադար փչում են հիւսիս-արևելեան պասատները. իսկ դրանք խոնավութիւնն օվկիանոսից տանում են դէպի Հարաւային Ամերիկա: Մահարայի արևելեան կողմում էլ ընկած է Արաբիա թերակղզին, որ չոր է: Կարմիր և Միջերկրական ծովերն ևս այնչափ մեծ չեն, ուստի և քիչ գոլորշի են առաջացնում: Իսկ Գուինէի ծոցից փչող քամիներն իրենց բերած խոնավութիւնը հազիւ թողնում են նրա ծովափնայ բարձրութիւնների վրայ: Վերջապէս՝ Հնդկական օվկիանոսից փչող քամիները խոնավութիւնը թողնում են Հաբէշտանում:

Մահարայից դէպի հարաւ ընկնում են տաք և խոնավ երկիրներ. դրանք տաքածւում են հասարակածի երկու կողմում: Խոնավութիւն բերող

քամիներն այդ երկիրներում թափում են շատ մթնոլորտային տեղումներ, - թէ՛ Ատլանտեան և թէ՛ Հնդկական օվկիանոսից: Մանաւանդ շատ անձրև է գալիս Գուինէի ծոցի ափերին ու Կոնգո գետի ջրաբաշխում: Այդտեղ յորդ անձրևներ գալիս են համարեա ամբողջ տարին: Իսկ մնացած մասերում ձմեռայ ամիսներին եղաշտ է լինում, անձրև գալիս է գլխաւորապէս ամառը, մանաւանդ կէսօրին:

Այժմ եղջեր արևադարձից հարաւ՝ Աֆրիկայի կլիման չափաւոր-տաք է: Ամառը (այսինքն՝ դեկտեմբերին, յունւարին, փետրւարին. այդ ամիսներին է Հարաւ. Աֆրիկայում ամառ) խիստ շատ շոգ է լինում այնտեղ, իսկ ձմեռը՝ բաւական զով, բարձր տեղերում նոյն իսկ ձիւն է գալիս: Անձրևներ բերում են Հնդկական օվկիանոսից փչող քամիները:

Աֆրիկայի հիւսիսային ծայրն ևս ունի այնպէս չափաւոր-տաք կլիմայ, ինչպէս հարաւային մասը. միայն թէ այն-

Նկ. 42. Ցեղերի տարածումն Աֆրիկայում:

տեղ ձմեռ է լինում այն ժամանակ, երբ հարավում ամառ է և ընդհակառակը (ինչո՞ւ)։

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ։—Աֆրիկայի բոլոր մեծ գետերն էլ իրենց սկիզբն առնում են այն վայրերում, ուր շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում։ Նրանք հոսում են բարձր սարահարթով և իրենց ընթացքի միջոցին պատահում են իջւածքների, այդ պատճառով էլ գոյացնում են բազմաթիւ ջրվեժներ ու սահանքներ։ Գետերի մեծ մասը թափւում է Ատլանտեան օվկիանոս, և փոքր մասը միայն՝ Հնդկական օվկիանոս։

Աֆրիկայի գլխաւոր գետը Նեղոսն է, որ իր երկայնութեամբ (մօտ 6,000 վերստ) յետ է մտնում միայն Միսսիսիպի գետից՝ իր Միսսուրի վտակով։ Նեղոսը կազմւած է Սպիտակ Նեղոս և Կապոյա Նեղոս ճիւղերից։

Սպիտակ Նեղոսն (կամ Բար-էլ-Աբիադ) իր սկիզբն առնում է Վիկտորիա լճից, որի մակերեսովն օվկիանոսից բարձր է աւելի քան մէկ վերստ։ Կապոյա Նեղոսը (կամ Բար-էլ-Ազրեկ) սկսւում է Հարէ՝ շրտանի Ցան կոչւող լճից, որ աւելի բարձր է օվկիանոսի մակերեսից, քան Վիկտորիա լիճը։ Ամեն տարի ամառ ժամանակ Նեղոսն փերից գուրս է գալիս ջնորհիւ այն առատ ու յորդ անձրևների, որ տեղում են նրա ակունքների մօտ։

Իր հոսանքի միջոցին դեպի Միջերկրական ծով՝ Նեղոսը պատահում է իջւածքների ու գոյացնում բազմաթիւ սահանքներ։ Այդ սահանքները վերջանում են արևադարձի մօտ միայն։ Այնուհետև Նեղոսը հոսում է հանգարտ, գետաբերանի մօտ գոյացնում է մեծ դելտա։

Աֆրիկայի գետերի թւում իր երկայնութեամբ երկրորդ տեղը բռնում է Կոնգոն։ Նա իր ջրառատութեամբ երկրորդ տեղն է բռնում երկրագնդի բոլոր գետերի շարքում (առաջինը՝ Հարաւ. Ամերիկայի Ամազոն գետը)։ Այդ գետի սովորական լայնութիւնը, միջին հոսանքի վրայ, մօտ 10 վերստ է, իսկ օվկիանոսի մօտ նեղանում է մինչև $\frac{1}{4}$ վերստ։

Իր երկայնութեամբ Աֆրիկայի երրորդ գետն է՝ Նիգերը։ Մնացած գետերից նշանաւոր են—Օրանժի, Զամբեզի և Շարի (որ թափւում է Զադ լիճը)։

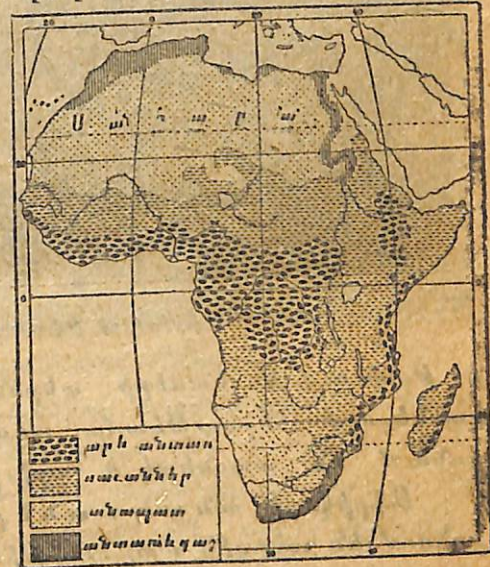
Արևելեան Աֆրիկայի լճերն են—Նեոսաս, Տանգանիկա,

Վիկտորիա, Այբերտ և ուրիշներ։ Սրանց մէջ ամենախոր լիճն է՝ Նեոսաս, իսկ ամենամեծը՝ Վիկտորիա։

Աֆրիկայի չոր մասերում շատ քիչ գետ կայ կամ ամենեին չկայ։ Մահարայում ոչ մի գետ չկայ, այնտեղ պտտահում են միայն հեղեղատներ (վաղի), որոնց միջով երբեմն անձրևից յետոյ հեղեղներ են հոսում։ Դրանք էլ կորչում են աւազուանների և քարքարուանների մէջ։ Մահարայի հիւսիսային մասում, նաև Ատլասի լեռնաշղթաների միջև, պտտահում են աղի լճակներ (շոտտեր)։ Դրանց մէջ ջուր լինում է դարձեալ անձրևից յետոյ միայն, մնացած ժամանակ ծածկւած են լինում աղի, ձիւնանման սպիտակ շերտով։

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ։—Գուինէի ծոցի ափերին և Կոնգո գետի ջրաբաշխի վրայ, այսինքն Աֆրիկայի ամենախոնավ մասերում, աճում են արևադարձային անտառներ։ Դրանք շատ խիտ, լիանոսներով պատած մթին անտառներ են, ուր արեգակի ճառագայթները հազադէպ անգամ կարողանում են ներս թափանցել, օդը տաք է և խոնավ։ Բայց և այնպէս իրենց փարթամութեամբ ու բազմազանութեամբ Աֆրիկայի անտառները համեմատւել չեն կարող Մալայեան արշիպելագի կամ Հարաւային Ամերիկայի անտառների հետ։ Պատճառն այն է, որ Աֆրիկայում քիչ տեղեր կան, ուր ամենեին երաշտ չէ լինում։

Աֆրիկայի այն մասերում, որտեղ չորութիւնը, երաշտը երկարատե է լինում, և անձրևներ գալիս են միայն ամառ ժամանակ, այնտեղ էլ տարածւում են սաւաննային անտառները։ Դրանք մառ ժամանակ, այնտեղ էլ տարածւում են արևադարձային տափաստաններն երկրագնդի ամենափարթամ արևադարձային տափաստաններն

Նկ. 43. Բուսականութեան տարածումն Աֆրիկայում։

են: Անձրանների ժամանակ այդ տափաստանները ծածկվում են բարձր խոտով,—շատ անգամ մարդու հասակի չափ և աւելի: Սոտերի մէջ այս ու այն տեղ աճում են և բարձր ծառեր, օրինակ՝ ակացիաներ: Պատահում են նաև հազարամեայ բաօբաբներ*): Սաւանները կտրող գետահովիտներում տարածւում են անտառներ: Գետերի և լճերի ճահճոտ ափերը ծածկւած են խիտ եղեգնով ու պապիրուս կոչւող բոյսով:

Երբ սկսւում են երաշտները, սաւանների խոտը չորանում

Նկ. 44 Պապիրուսի թփուտ Նեղոսի ափում:

է, թափւում են ծառերի տերեւները: Ահա այդ միջոցին սաւաններում հեշտութեամբ առաջ են գալիս հրդեհներ, որոնք բռնում են տասնեակ և հարիւրաւոր վերստ տարածութիւն:

Աֆրիկայի անապատները—Սահարա և Կալահարի—բռնում են ահագին տարածութիւն: Նրանք համարեա բոլորովին զուրկ են որեւէ բուսականութիւնից: Հովիտներում և սարալանջերի վրայ, որտեղ հազադէպ անգամ անձրև է գալիս,

*) Մտադ բաօբաբներ համարեա ամենին չեն պատահում. այդ պատճառով պէտք է կարծել, որ այդ ծառերը կամաց-կամաց ոչնչանում են:

աճում են միայն խոտ, նաև թփեր՝ մանրիկ փշտերեններով ու չափազանց երկայն, հաստ արմատներով:

Աֆրիկայի ամենահիւսիսային մասում, Ատլասի երկիրն երբեք, բուսականութիւնն անձրևների շնորհիւ աւելի թարմ է: Բարձրաւանդակների վրայ կան տափաստան եր: Հովիտներում և սարալանջերին տարածւում են մերձարեւադարձային անտառներ՝ մշտականաչ ծառերով. օրինակ՝ ձիթենի, օլէանդր և այլն:

Աֆրիկայի ամենահարաւային մասում, բարձրաւան-

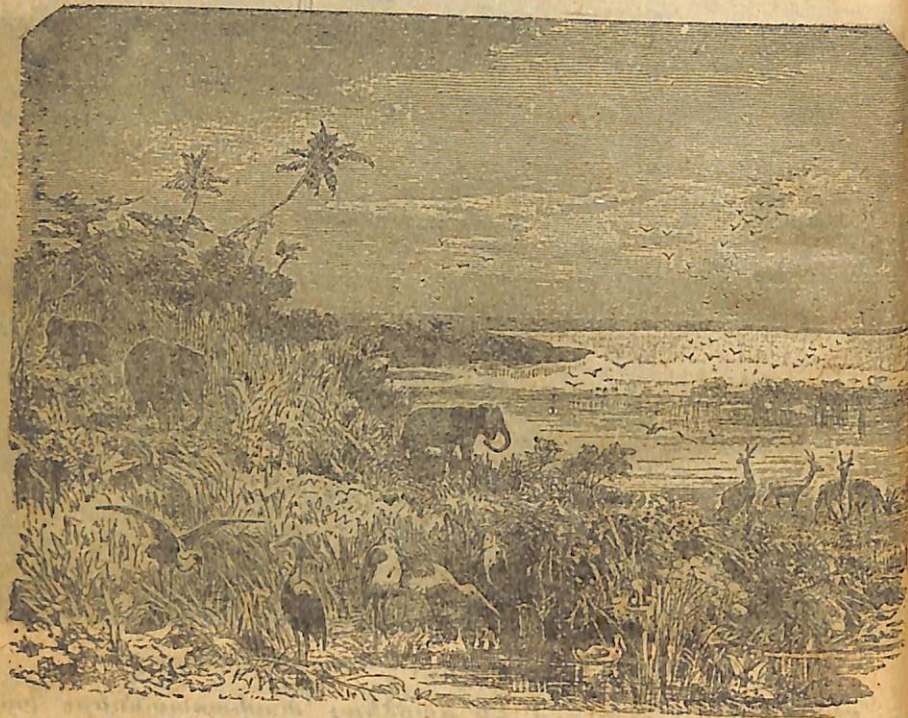

Նկ. 45. Սոսկալի հեղեղ, փոթորիկ և որոտ աֆրիկ. անտառում:

դակների վրայ, գտնւում են դարձեալ տափաստաններ: Գարնանն այդ տափաստանները ծածկւում են ծաղիկներով և շատ դեղեցիկ տեսք ունեն: Ծովափի հովիտներում աճում են մշտականաչ տերեւաւոր ծառեր (միայն թէ ուրիշ տեսակի, քան Աֆրիկայի հիւսիսում):

Աֆրիկայից են ծագում շատ օգտակար բոյսեր: Հաբէշտանից է դուրս եկել սուրճի թուփը, Գուինէի անտառներից ձիթարմաւենին, Սահարայի ովազիտներից—փիւնիկեան արմուտներն և այլն:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ.—Աֆրիկայի կենդանական աշխարհը պատկանում է երկու՝ Աֆրիկական ու Եւրոպական-Ասիական շրջաններին: Առաջին շրջանի կենդանիներ կան ամբողջ Աֆրիկայում, իսկ երկրորդ շրջանի կենդանիներ՝ մայր ցամաքի միայն հիւսիս-արեւմտեան մասում: Ամենից շատ կենդանիների կան սաւաննային երկրում: Այգուտի փարթամ արօտատեղերում արածում են բազմաթիւ անտիլոպներ, շայլամներ և գեղեր: Սաւանների վրայ ցրած ծառերի ճիւղերից

Նկ. 46. Կենդանական աշխարհը Չադ լճի ափերին:

գերից են կերակրում ընձուղտները (ժիրաֆֆ): Խոտակեր կենդանիներին հալածում են զիշակերները—առիւծներ, բուրենիներ և շնագայլեր: Սրանց սիրած տեղերն անտառների բոլորքն են, որտեղից գիշերը սաւանն որսի են դուրս գալիս: Ելի նոյն տեղ, անտառների շրջակայքում, թափառում են և ճիւղերով, արմախքով ու պտուղներով կերակրում ահա՜ գին, հաստակաշիփղեր ու գեղջիկներ:

Նկ. 47. Կենդանական աշխարհը սաւաններում.—Քարայծեր, ընձուղտներ (ափացիաների մօտ)

Աֆրիկայի անտառների խորքում համեմատաբար աւելի քիչ կենդանիներ կան: Ամենից շատ այգուտ պատահում են կապիկներ և նրանց զլխաւոր թշնամիները՝ յովազներ (լէօպարդ): Ամենախուլ տեղերում փոքրիկ ընտանիքներով ապրում են մարդանման կապիկներ—շիմպանզէ և զորիլլա: Անտառների և սաւանների միջով հոսող գետերում ու լճերում ապրում են գետածիբեր (բեգեմոտ) և կոկորդիլոսներ: Թէ անտառներում և թէ սաւաններում շատ կան միջատներ:

Նկ. 48. Յովազ (լէօպարդ):

Նեղոսի վերին հոսանքի և մեծ լճերի մօտերքը լինում են շատ թռչուններ Չմեռն այդ կողմերն են դիմում Եւրոպայից չլող ահագին երամներ:

Հարաւային Աֆրիկայի տափաստաններում առաջ ապ-
րում էին նոյն կենդանիները, ինչ որ սաւաններում, բայց
այժմ նրանք համարեա թէ բնա-
ջինջ են արւած: Այսպէս օրի-
նակ՝ Հարաւային Աֆրիկայում
փիղ մնացել է դեռ այն տեղե-
րում, ուր արդելւած է սպանել
նրանց:

Սահարայում կենդանիներ
քիչ կան. այնտեղ գտնւում են
միայն կարիճներ, մողէսներ և
օձեր: Դրանք ամիսներ շարու-
նակ կարող են ապրել առանց
ուտելու և խմելու. Հովիտնե-

Նկ. 49. Շիմպանզի:

րով, որտեղ խառ է բնում,
մինչև հեռու անապատ թափան-
ցում են անտիլոպներ Դրանց,
ինչպէս նաև ջայլամների հա-
մար, դժուար բան չէ մի օրում
մի քանի տառնեակ և հարիւ-
րաւոր վերստ տարածութիւն
անցնել՝ ուտելիք կամ խմելիք
օրոնելու: Անապատների ծայ-
րերում պատանում են գիշա-
կերներ — տոբիւծներ և բորե-
նիներ:

Նկ. 50. Գորիլլայի քառալիք:

Անապատների բոլոր կենդանիներն էլ մոխրագեղնաւուն գոյն
են ունենում. այդ պատճառով էլ դժուար է նրանց նկատել նոյն գոյնն
ունեցող ժայռերի և աւաղի մէջ:

Ատլասի երկիրներում ևս առաջ կային ջայլամներ և տ-
ոբիւծներ, իսկ այժմ նրանք համարեա բոլորովին բնաջինջ են
արւած:

ԱԶԳԱՐՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.— Աֆրիկան ունի մօտաւորապէս 150
միլիոն բնակիչ, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան $\frac{1}{10}$ -ից էլ
պակաս:

Աֆրիկան բռնում է մօտ 27 միլ. վերստ տարածութիւն,
կենդանակէ՛ իւրաքանչիւր քառակուսի վերստի վրայ միջին հաշւով գա-
ւիտ է վից մարդուց պակաս:

Աֆրիկայի տարբեր մասերում տարբեր չափով էլ բնա-
կիչներ են ապրում: Անապատները համարեա անմարդաբնակ
են: Սակաւ բնակութիւն կայ նաև արևադարձային ճահճոտ
անտառների մէջ, որոնց խորքերում թափաւում են միայն որ-
սորդական մանրիկ ցեղեր: Աֆրիկայի սաւանները շատ աւելի
խիտ բնակութիւն ունեն, քան կենտրոնական-ասիական տա-
փաստանները, որովհետև սաւաններում անձրևների առատու-
թեան պատճառով հնարաւոր է երկրագործութեամբ պարա-
պելը: Սմենախիտ ազգաբնակչութիւն ունի Նեգրոսի ստորին հո-
սանքի բերրի հովիտը:

Աֆրիկայի ժողովուրդները պատկանում են երեք՝ սև,
սպիտակ և դեղին ցեղերի: Սեւ ցեղին է պատկանում Աֆրի-
կայի բոլոր բնակիչների $\frac{2}{3}$ -ից աւելին: Այդ ցեղին պատկա-
նող գլխաւոր ժողովուրդն է Աֆրիկայում—նեգրերը: Դրանք
ապրում են սաւանների և արևադարձային անտառների ամ-
բողջ տարածութեան վրայ և իրենց լեզւին հայելով բաժան-
ւում են երկու խմբի—Սուդանի և Քանաուս նեգրեր:

Սև ցեղին են պատկանում նաև հօտտենտոտները և
բուշմէնները, որոնք ապրում են հարաւ-արևմտեան Աֆ-
րիկայում: Նեգրերից նրանք զանազանւում են իրենց աւելի
փայլուն, բայց խորշոմաւոր կաշւով և գանգուր մազերով:

Սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդներից Աֆրիկայում
շատ հնուց սկսած ապրում են՝ հիւսիսում և արևելքում՝ քա-

մեան ազգեր—բերբերները, եգիպտացիները և այլն: Ապա Ասիայից են գաղթել սեմական ցեղեր— արաբները և հրեաները, որոնք ցրւած են ամեն տեղ քամիտների մէջ:

Քամեան և սեմական ազգերը նման են իրար թէ արտաքինով և թէ լեզուով. միայն թէ քամիտների մէջ մի փոքր նկատելի են նեգրերի մի քանի նշաններ—աւելի հաստ շրթունքներ, սակաւամազութիւն դեմքի վրայ: Երկուսի կաշւի գոյնն էլ թուի է:

Ներուպացիները վաղուց չէ որ սկսել են բնակութիւն հաստատել Աֆրիկայում. նրանց թիւը մեծ է միայն ամենահարաւային մասում, որտեղի կլիման նրանց համար առողջարար է:

Դեղին ցեղին պատկանում են միայն Մադագասկարի բնակիչները,—մադագասկները, որոնք այստեղ են գաղթել հաւանօրէն Մալայեան արշիպելագից:

ԱՓՐԻԿԱՅԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՍԵՐԸ

ԵԳԻՊՏՈՍ:—Եգիպտոս կոչւում է ստորին Նեղոսի հովիտը՝ շրջակայ անապատային մասերի հետ: Այդ հովիտը ներկայացնում է մի տեսակ երկայնաձիգ ուղղիս՝ Մահարա անապատի մէջ:

Հովտի լայնութիւնը հասնում է մինչև 50 վերստի. բայց մարդկանց բնակութեան համար պէտքական է միայն նրա ան մասը, որ ողողւում է ջրով, երբ Նեղոսը վարարում է և ափերից դուրս գալիս: Հովտի այդ մասի լայնութիւնը ոչ մի տեղ 15 վերստից չէ անցնում. միայն դելտայում նա շատ աւելի լայն է: Հովտի մնացած ամբողջ մասն անապատ է, որովհետև Եգիպտոսի կլիման չափազանց չոր է և անձրև համարեա երբեք չէ գալիս:

Եգիպտոսի բնակիչների թիւը հասնում է մօտ 10 միլիոնի: Շրջակայքի անապատները համարեա անմարդաբնակ են: Ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{3}{4}$ -ը կազմում են սպիտակ ցեղի քամեան ճիւղին պատկանող ֆելլաֆները: Դրանք հին եգիպտացիների սերունդ են, միայն թէ խառնւած են արաբների հետ և իւրացրել են վերջիններիս լեզուն ու կրօնը—մահմեդա-

կանութիւնը: Նրանց կեանքը կախած է Նեղոսից *): Գլխաւոր զբաղմունքն է՝ երկրագործութիւնը:

Փարաւոնների ժամանակից սկսած Նեղոսի հովիտն ամբողջապէս կտրուած է ջրանցքներով. Դրանք երկու տեսակ են. կան այնպիսիները, որ խոր են, կան այնպիսիներն էլ, որ ծանծաղ են: Խոր ջրանցքներով ջուրը գետից դալիս է ամբողջ տարւայ ընթացքում, իսկ ծանծաղ ջրանցքներով՝ երբ Նեղոսը վարարում է:

Նեղոսը վարարում է ամառը (ինչո՞ւ), երբ եղանակը պարզ և շոգ է լինում: Վարարելուց Նեղոսը պղտորւում է, ջրանցքները լցւում են ու արտերը ողողում: Ամեն ինչ ծածկւում է ջրով, որից դուրս մնում են միայն արմաւենու անտառակներով, ծառերով ու քաղաքներով ծածկւած կղզիներ:

Պատր ջուրը կանգնած է մնում ամբարտակներով (թումբ, պատար) շրջապատւած դաշտերում, և գետինը ծածկւում է պարզաւանդ տիղմի հաստ շերտերով: Հոկտեմբերին միայն, երբ ջուրը կրկին իջնում է, ֆելլաֆները ցանում են թաց տիղմի մէջ ցորեն, բակլա, եգիպտացորեն, բամբակ, շաքարեղեգ և այլն: Այս բոլորը բնում են ուշ աշնանը և ձմեռը: Այն ժամանակ, երբ մեզնում դաշտերը ձիւնով են ծածկւած լինում, Եգիպտոսում կանաչում են փարթամ ցանքները: Հունձը լինում է գարնանը—մարտին և ապրիլին:

Հնձից յետոյ ֆելլաֆները սկսւում են մտքել ջրանցքները, որոնք տիղմով են ծածկւած լինում, Տիղմը զամբիւղների մէջ են ածում նրանք, վեր են բարձրացնում ու նրանով ամբարտակները: Հարիւր հազարաւոր ֆելլաֆներ ամեն գարուն այդ գործով են զբաղւում:

Նկ. 51. Ֆելլաֆ:

*) Ջուր չէ, որ ֆելլան երի նախնիները՝ հին եգիպտացիներն աստուծացրել էին Նեղոս գետը, աղօթելիս նրանք դիմում էին այս խօսքերով. «Փոռք քեզ, Նեղոս, փառք քեզ, որ կենդանացնում ես Եգիպտոսը»:

Հունձը Եգիպտոսում միշտ էլ շատ առատ է լինում: Ոչ մի տեղ ցանքան աշնայիսի հունձ չէ տալիս, ինչպէս Նեղոսի հովտում: Այդ պատճառով ազգաբնակիւթիւնն աշնտեղ խիտ է: Ամեն տեղ, համեմատաբար մի փոքր բարձրադիր վայրերում, ցրած են Փելլաճների զիւղերը: Տներն այդ գիւղերում շինած են լինում իրար շատ մօտ, աշնպէս որ հարթ կտուրները յաճախ իրար են կաշում:

Նկ. 52. Կահիրէ:

Բացի Փելլաճներից՝ Եգիպտոսում ապրում են նաև ղըպ-ալիներ (կոպտեր), եւ արաբներ Ղպտիներն ևս իրենց ծագումով հին եգիպտացիների սերունդ են, բայց Փելլաճներից դանազանւում են նրանով, որ քրիստոնեայ են, պարապում են արհեստներով և առևարով ու ապրում են ղլխաւորապէս քաղաքներում: Ղպտիների թիւն է մօտ 700,000: Արաբների մի մասն ապրում է քաղաքներում և առևարով է պարապում. իսկ մեծամասնութիւնը, այսպէս կոչւած բեդուինները, վաչ-

կառուն կեանք է վարում: Վերջապէս՝ Եգիպտոսի քաղաքներում ապրում են նաև յոյներ, հայեր, թիւրքեր ու եւրոպացիներ:

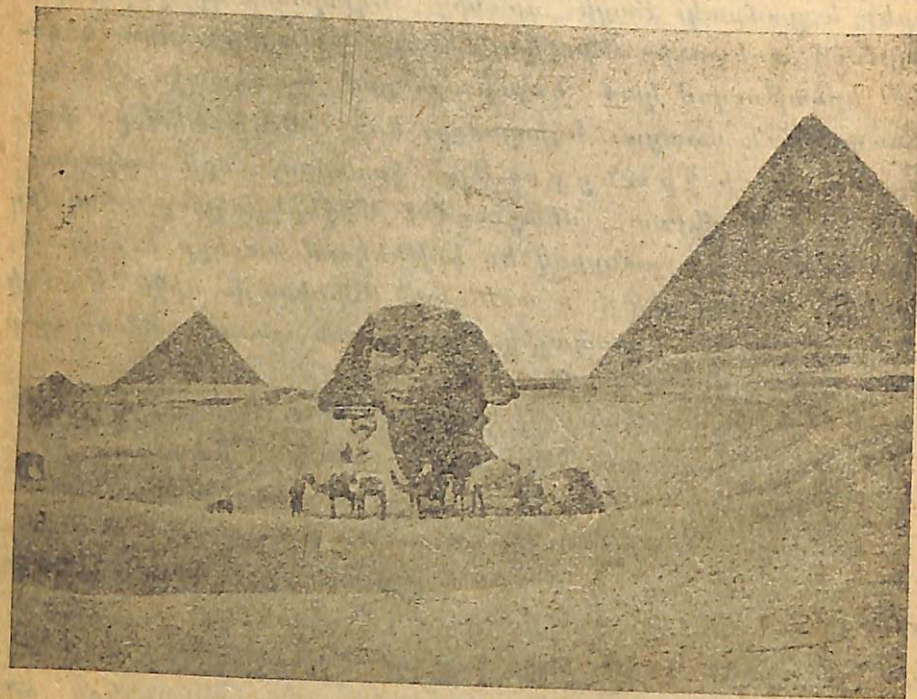
Եգիպտոսի առևտրական նշանակութիւնը շատ մեծ է: Այնտեղից Եւրոպա են արտահանում մեծ քանակութեամբ ցորեն և բամբակ: Բացի դրանից՝ Եգիպտոսի վրայով է կատարւում առևտուրը Աֆրիկայի ներքին մասերի հետ—Նեղոսով, երկաթուղով կամ կարաւաններով: Յատկապէս մեծ նշանակութիւն ստացաւ Եգիպտոսը, երբ 1869 թւականին փորւեց Սուէզի ջրանցքը: Այդ ջրանցքը, որի երկայնութիւնն է 110 վերստ, միացնում է Միջերկրականը Կարմիր ծովի հետ: Այդ ջրանցքով են երթեկում նաև երբ Եւրոպայի, Ասիայի, Աւստրալիայի և արևելեան Աֆրիկայի միջև Սուէզի ջրանցքի շնորհիւ Եւրոպայից Հնդկաստան տանող ճանապարհը 7000 վերստով կարճացաւ:

Մինչև Եւրոպական մեծ պատերազմը Եգիպտոսը կառավարում էր խեղիւր, հարկ էր վճարում Թիւրքիայի սուլթանին, իրապէս ենթակայ լինելով անգլիացիներին: Ներկայումս Եգիպտոսն այլևս չէ գտնւում Թիւրքիայի գերիշխանութեան տակ, այլ կազմում է բրիտանական կայսրութեան մէկ մասը: Երկիրը կառավարում է եգիպտական սուլթանը, որ նշանակւում է Անգլիայի կողմից: Եգիպտական բոլոր պաշտօնեաները, զօրապետները և բարձր զինւորականներն անգլիացիներ են:

Եգիպտոսի մայրաքաղաքն է Կահիրէ, որ գտնւում է Նեղոսի դելտայի սկզբում: Կահիրէն ամենամեծ քաղաքն է ոչ միայն Եգիպտոսում, այլ նաև ամբողջ Աֆրիկայում (ունի մօտ 600,000 բնակիչ):

Կահիրէից ոչ հեռու գտնւում են հին փարաւոնների դամբարանները—հսկայական բուգե, պիրամիդներ: Թէպէտ դրանք շինած են Քրիստոսից մի քանի հազար տարի առաջ, բայց և այնպէս մինչև օրս էլ լաւ են պահւել, որովհետև պինդ քարից են: Բուրգերի ներսում գտնւել են փարաւոնների զմբած մարմինները, որոնք մօլմիա են կոչւում: Բուրգերից շատերի վրայ էլ մնացել են հին եգիպտացիների նշանագրերը, որ հիբրօգլիֆ են կոչւում: Եգիպտոսում կան հնութեան շատ ուրիշ մնացորդներ:

Նգիպտոսի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է՝ Ալեքսանդրիա. միայն ի նեղոսի հետ նաւատար ջրանցքով, իսկ կահիրէի հետ՝ երկաթուղով: Թէ կահիրէում և թէ Ալեքսանդրիայում ապրում են բաւականաչափ հայեր, գլխաւորապէս Թիւրքիայից գաղթած:

Նկ. 53. Պիրամիդներ և սֆինքս:

Սուէզի ջրանցքի հիւսիսային ծայրում գտնւում է Պորտ-Սայիդ մեծ քաղաքը, իսկ հարաւում՝ Սուէզ:

ԱՏԼԱՍԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐ: (Մարոկկո, Ալժիր եւ Թունիս, Տրիպոլի եւ Բարկա): Ատլասը բաղկացած է մի քանի լեռնաշղթաներից, որոնք ձգւում են Ատլանտեան ովկիանոսի Միջերկրական ծովի ափերի երկայնութեամբ: Ատլասի ծովափն եւայլաՆ ջրը աեղերում ծածկւած են մերձարեւադարձային անտառներով, որոնց մէջ աճում են մշտադալար ծառեր: Ձմեռային յորդ անձրևների շնորհիւ ծովափնեայ մասը յարմար է երկրագործութեան և այգեգործութեան համար: Ատլասի լեռնա-

շղթաների մէջ ընկած բարձրադիր հովիտները ներկայացնում են չոր տափաստաններ, ուր յաճախ լինում են աղուտ լճեր: Այդ տափաստանները ծածկւած են խոտով և յարմար են անասնապահութեան համար: Ատլասի հարաւային ստորոտներէց սկսւում է անապատը, որի ովազիտներում միայն ապրել կարելի է:

Ատլասի ազգաբնակչութեան մեծ մասը, բնիկները, սպիտակ ցեղի քամեան ճիւղին պատկանող բերբերներն են, որոնք ամենահին ժամանակներից սկսած ապրում են այդտեղ: Ալժիրում նրանք քաղիլ են կոչւում: Ասիայից Ատլաս են եկել յետոյ սեմիտ արաբները: Սրանք հպատակեցրել են բերբերներին և երկար ժամանակ իշխել նրանց վրայ. իսկ արեւմտեան Ատլասում մինչև օրս էլ իշխող են: Քաղաքներում յիշած երկու ժողովուրդները խառնել են իրար հետ. այդ խառնուրդ ժողովրդին պատկանողները կոչւում են մաւրեր:

Արաբները հովիւներ են և պարապում են գլխաւորապէս անասնապահութեամբ: Նրանք սիրում են թափառել, բնակւում են վրաններում: Թափառելիս նրանք կողոպտում են նստակեաց բերբերներին:

Բերբերները նստակեաց կեանք են վարում: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և այգեգործութիւնը: Հունձը սովորաբար լաւ է լինում, միայն թէ մորեխը երբեմն փչացնում է ցանքսը: Այն միջոցին, երբ աղամարդիկ աշխատում են արտերում, կանայք զբաղւում են խաղողի և այլ պտղատու ծառերի մշակութեամբ:

Ատլասի երկիրների համարեա բոլոր բնակիչների կրօնը մահմեդականութիւնն է. լեզուն՝ արաբերէնը:

Կառավարութեան նայելով՝ այդ երկիրները բաժանւում են մի քանի մասի:

Արեւմուտքում գտնւում է ՄԱՐՈՂԿՅՕ երկիրը, որ մինչև վերջին ժամանակներս անկախ պետութիւն էր: Ներկայումս Մարոկկոն գտնւում է Ֆրանսիայի հովանաւորութեան տակ:

Մարոկկոի գլխաւոր քաղաքներն են՝ Ֆէս և Մարոկկո: Գլխաւոր նաւահանգիստն է՝ Տանժեր. այդտեղով է կատարւում առևտուրը Ներքալայի հետ:

ԱԼՃԻՐ և ԹՈՒՆԻՍ երկիրները կազմում են Ատլասի արեւելեան մասը և պատկանում են Ֆրանսիացիներին: Ֆրան-

սիացիները շատ օգտակար գործեր են կատարել այդ գաղութ-
ներում: Նրանք այնտեղ հաստատել են կարգ ու կանոն, անց
են կացրել շատ երկաթուղիներ. ոռոգել են Սահարային մօտ
եղած շատ հողամասեր, այնտեղ արտեզեան խոր ջրհորներ
փորելով: Այնտեղ, ուր առաջ անապատ էր, այժմ ծաղկում
են փլեւիկեան արմաւենու շատ պուրակներ: Արգելնագոր-
ծութիւնը և սոււտուրը, դարձեալ ֆրանսիացիների շնորհիւ,
զարգանում են այնտեղ: Եւրոպա են արտահանում շատ գի-
նի, միրգ փշակաղնու կեղև և այլ: Ընդհանրապէս ֆրան-

Նկ. 54. Հրապարակ Թունիսում:

սիացիները գնում են այնտեղ հում նիւթեր, իսկ ծախում են
իրենց գործարաններում պատրաստած ապրանքներ: Գլխաւոր-
քաղաքները և նաւահանգիստներն են՝ Ալժիր և Թունիս:

ՏՐԻՊՈԼԻ և ԲԱՐԿԱ երկիրներն իրենց կլիմայով նման են
Թունիսին և Ալժիրին. միայն թէ այնտեղ անձրև աւելի պա-
կաս է գալիս: Այդ պատճառով էլ բնակիչներն (նոյն արաբ-
ները և բերբերները) աւելի աղքատ կեանք են անցկացնում:
Այդ երկրները մինչև վերջերս պատկանում էին Թիւրքիային,
իսկ ներկայումս նւաճած են իտալացիների կողմից և կազ-

մում են նրանց գաղութները: Իտալացիները հոգ են տանում
նախ և առաջ կարգ ու կանոն ստեղծել այդ երկիրներում,
զսպել արաբական շէյխերին, որոնք Թիւրքական տիրապետու-
թեան տակ սովոր էին անապատի կերպով աւաղակութիւններ
անել:

Սահարան աշխարհիս անենամեծ անապատն է. նա տարածւում է
Սֆրիկայի Ատլանտեան ուղիւստից մինչև Կարմիր ծովի ափերը, և
Ատլասի սարերից ու Միջերկրական ծովից մինչև Սուդան: Սահարան
մեծ է եւրոպական Ռուսաստանից և հաւասար է Եւրոպայի $2/3$ -ին: Ամ-
բողջ անապատը ծածկւած է լերկ ժայռերի շեղջերով կամ աւաղա-
թմբերով: Սահարայում փչում է սափում կոչուող աւաղաքեր փոթորիկը:
Այդ փոթորիկը թէև կարճ է տևում, բայց և այնպէս ցամաքեցնում է

Նկ. 55. Տիմբուկտու:

Չուրը, ջրհորներն աւաղով է լցնում ու ճանապարհորդներ ոչնչացնում:
Տարիներ շարունակ անձրև չէ գալիս Սահարայում: Շուրջ սոււերի
տակ հասնում է 30—40 աստիճանի:

Սահարայի միայն լեռնոտ տեղերում կարող է մարդ ապրել, ուր
անձրևներ են գալիս և խոտ է բոսում. բնակելի կարելի է նաև ուղա-
ղիսներում, որտեղ ջուր է գուրս գալիս և աճում են փլեւիկեան ար-
մաւենիներ:

Լեռնոտ տեղերում ապրում են թափառաշրջիկ ցեղեր. Սահարայի
արեւմտեան կիսում՝ Տուաւեգները, որոնք բերբերական ցեղին են պատ-
կանում: Սարաւանջերի աղքատ արօտատեղերում պահում են նրանք

այծ, ոչխար և ուղտ: Յաճախ տուարէզները յարձակումներ են գործում կարաւանների վրայ և կողոպուտներ անում, երբեմն արշաւում են մինչև Ատլաս և Սուդան:

Ուղղիւններում ապրում են նաև բերբերներ: Դրանք սասալիկ խառնել են արաբների և մասամբ նեգրերի հետ: Նրանց ամբողջ կեանքը կախած է փխնիկեան արմաւենուց*):

Տարւայ ընթացքում մի քանի անգամ Սահարայով Սուդանից Տրիպոլի են անցնում կարաւաններ և ծախելու տանում ջալլամի փետուր ու փղոսկր: Վերադարձին բերում են եւրոպական ապրանքներ:

Սահարայի մեծ մասը պատկանում է Ֆռանսիային, բայց Ֆրանսիացիների իշխանութիւնը ճանաչում են միայն Ալժիրի սահմանին մօտ գտնուող բնակիչները:

Սահարայի և Սուդանի սահմանի մօտ է գտնուում Տիմբուկտու քաղաքը՝ Նիգեր գետի վրայ:

ՀԱՔԷՇՍՍԱՆ:—Հաբէշտանը բարձր սարահարթ է, ամբողջապէս կիրճերով կտրուած. ունի բազմաթիւ լեռներ՝ մեծ մասը հարթ գագաթներով: Այդ գագաթները ծածկւած են լինում աւազի շերտերով կամ հանդած լաւայով**): Կան նաև շատ հանդած հրաբխային սարեր՝ մինչև 4 վերստ բարձրութեամբ:

Նկ. 56. Տուարէզ:

Մարդկային բնակութեան համար ունեցած յարմարութեանը նախելով՝ Հաբէշտանը կարելի է բաժանել երեք շրջանի—ստորին, միջին և վերին: Ստորին մասը շատ շոգ կլիմայ ունի. հովիտներն ամբողջապէս ծածկւած են արևադարձային անտառներով, ուր վխտում են բազմաթիւ կապիկներ ու յովազներ (լեօպարդ), պատահում են նաև առիւծներ, ընձուղտներ, փղեր և ռնգեղջիւրներ: Գետերում կան կո-

*) Անապատի բնակիչներն արմաւի համար ասում են՝ «Միակ միութարութիւն՝ աղբառների, օգնողը և փրկիչն ամենքիս»:

**) Այդպիսի լեռները Հաբէշտանում ա մ բ են կոչւում:

կորդիլոններ և բազմաթիւ գետաձիւր (բեզեմոտ): Մարդկանց բնակութեան համար անյարմար է այս մասը. ամառը, անձրևների ժամանակ, հովիտներով հոսում են արագավազ հեղեղներ, որոնք ավերից դուրս են գալիս և ողողում շրջակայքը: Շատ յարմար է բնակութեան համար նաև երկրի վերին՝ ցուրտ մասը, որ բաղկացած է $2\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութիւն ունեցող բարձրաւանդակներից: Սարերի գագաթներն այս մասում երկար ժամանակ ծածկւած են մութ ձիւնով:

Բնակութեան համար ամենից յարմար է երկրի միջին՝ տաք մասը: Այդտեղ լաւ աճում է խաղողի որթը. այդտեղ է սուրճի ծառի հայրենիքը, ուր և շատ լաւ աճում են՝ ցորեն, գարի, կորեկ: Ծաղկաւէտ արօտատեղերն էլ կեբակրում են կովերի, ոչխարների և այծերի բազմաթիւ հօտեր:

Նկ. 57. Տեսարան Հաբէշտանի լեռներում:

Հաբէշները խառնուրդ ժողովուրդ են՝ Նրանք սեմական ցեղին են պատկանում, Արաբիայից են գաղթել այս երկիրը, ուր և խառնել են քամեան ցեղին պատկանողների ու նեգրերի հետ: Շատ վաղուց արդէն Նրանք ընդունել են քրիստոնէութիւնը: Սակայն կառապաշտական և մահմեդական հաւատալիքներ ու սովորութիւններ դեռ շատ կան հաբէշների մէջ: Հաբէշների գլխաւոր զբաղմունքներն են երկրագործու-

Թիւնը եւ անասնապահութիւնը: Որովհետեւ ամառ ժամանակ
Հաբէշտանում շատ անձրեւ է գալիս, այդ պատճառով էլ
հունձն այնտեղ միշտ էլ լաւ է լինում:

Հաբէշտանի առանձին մասերը կառավարւում են իրենց
իշխաններով, որոնք յաճախ յարձակումներ են գործում իրար
վրայ և աւերում երկիրը: Այդ իշխանները կոչւում են «Նե-
գուս»: Ամբողջ Հաբէշտանի կառավարողն է «Նեգուս Նեգես-
տի»-ն—Թագաւորների Թագաւորը, որին հարկ են տալիս միւս
իշխանները: Նա անսահման իշխանութիւն ունի իր հպատակ-
ների կեանքի և մահւան վրայ:

Հաբէշտանի գլխաւոր քաղաքն է՝ Ադդիս-Աբեբա: Թէ-
պէս նա ունի մօտ 100 հազար բնակիչ, բայց նման է ոչ թէ
քաղաքի, այլ մի մեծ գիւղի:

ՍԱԽԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱՐԵՒԱԴԱՐՁԱՅԻՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆ:—Աֆ-
րիկայի այդ մասը տարածւում է Սահարայի հարաւային ծայ-
րից մինչև Կալահարի և Ասլանտեան ովկիանոսի ափերից՝
մինչև Հնդկական ովկիանոսի ափերը:

Նկ. 58. Նեգր:

Սաւանների շրջանի բնութիւնը
շատ փարթամ է: Ամառը, երբ արե-
գակը բարձր է կանգնած լինում,
տեղում են առատ, յորդ անձրեւներ:
Սաւաններն էլ ծածկւում են խիտ և
բարձր խոտով: Սաւանների մէջ ցըր-
ւած ծառերը ծածկւում են, և արեա-
ղարձային արդաւանդ հողը (սեահող)
երկրագործ մարդկանց առատ բերք
է տալիս: Չմեռւայ ամիսներին եղա-
նակը չոր է լինում և այնպէս տաք,
ինչպէս ամառը մեր երկրում. երկին-
քը պարզ է լինում, արեւն էլի այրում
է. այդ միջոցին սաւանների խոտը
դեղնում և չորանում է, ծառերը չո-
րութիւնից թափում են իրենց տերե-
ւները:

Չմեռւայ ամիսներին անձրեւ գալիս է միայն Գուինէի ծոցի ափե-
րին և Կոնգո գետի աւաղանում. այդ պատճառով էլ այնտեղ աճում
են արեաղարձային անտառներ: Սակայն մարդկային բնակութեան

համար այդ անտառներն անյարմար են. շատ քիչ տեղ կայ այնտեղ
երկրագործութեան համար. անտառներն էլ մաքրելը հեշտ բան չէ:

Սաւաններում և արեաղարձային անտառներում տարբեր
են Սուգանի և բանտու նեգրերը:

ՍՈՒԴԱՆ (այսինքն՝ «սև մարդկանց երկիր») կոչւում է
այն ընդարձակ երկիրը, որ ընկնում է Նիգեր գետի ակունք-
ներից մինչև Սպիտակ Նեգոս: Իր տարածութեամբ Սուգանը
համարեա հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանին:

Սուգանի նեգրերը բանտու նեգրերից տարբերւում են
միայն իրենց լեզուով: Նեգրերի գլխաւոր զբաղմունքն է՝ եր-
կրագործութիւնը: Նրանք չգիտեն թէ ինչ բան է գութան կամ
արօր. հողը փորում են բրիչներով կամ հասարակ, ծայրը
սրած փայտերով: Ամենից շատ ցանում են նրանք աֆրիկա-
կան կտրեկ (դուրբու): Յաջողութեամբ մշակում են նաև բա-
նան, շաքարեղեգ և ուրիշ շատ բոյսեր:

Ծառերից նեգրերը մշակում են միայն արմաւենիներ,
մասնաւորապէս ձիթարմաւենի:

Նկ. 59. Բեանակիւնների կարւաւան անցնում է սաւաննով:

Անասնապահութիւնը սաւաններում ամեն տեղ զարգա-
ցած չէ: Իսկ բուն Սուգանում և Նուբիայում (Նեգոսի
միջին հոսանքի երկրամասում) անասնապահութիւնը ծաղկած

վիճակի մէջ է և աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան երկրագործութիւնը:

Արեւդարձային անտառներում ապրում են բզուկներ, ցեղեր, որոնք զբաղւում են միայն որսորդութեամբ և որսի ման գալով անգաղար մի տեղից ուրիշ տեղ են թափառում:

Նեգրերը նստակեաց կեանք են վարում. ապրում են զիւղերում: Քաղաքներ շատ քիչ ունեն նրանք, որովհետեւ առևտուրը զարգացած չէ նրանցում: Մեծ քաղաքներ կան միայն Սուդանում, օրինակ՝ Կուկա, Կանո, Տիմբուկտու:

Նեգրական պետութիւնները շատ մանր են. նրանք շատ արագ կերպով կազմւում են, բայց նոյնչափ արագօրէն էլ անհետանում: Նրանց պետերի իշխանութիւնն իրենց հպատակների կեանքի և մահւան վրայ անսահման է:

Նեգրական ամենանշանաւոր պետութիւնն է Լիբերիա. հասարակապետութիւնը՝ Մոնրովիա գլխաւոր քաղաքով: Այդ հասարակապետութիւնը հիմնել են այն նեգրերը, որոնք Ամերիկայում ստրկութիւնից ազատւելով Աֆրիկա են եկել:

Ոչ մի տեղ ստրկութիւնն այն չափերի չէ հասած, որչափ Աֆրիկայում: Այժմ էլ, երբ Ամերիկայում ոչնչացել է ստրկութիւնը, Աֆրիկայի շուկաներում ստրուկներն առևտրի ամենատոկոսական առարկաներն են: Կենտրոնական Աֆրիկայում յաղթւած թշնամիներին յաճախ ուտում են: Սրանով յայտնի են առանձնապէս նեւա-ման-հա-մ-ն-երը (նշանակում է «լափողներ»): Նրանք ուտում են ոչ միայն սպանւած թշնամիներին և գերիներին, այլ նաև իրենց ցեղակիցներին, օրինակ՝ որբերին և անօգնական մարդկանց: Նրանց գիւղերում ամեն տեղ թափթփած կարելի է տեսնել մարդկային ոսկրներ, իսկ լափած թշնամիների զանգերը նրանք կախ են տալիս ծառերի ճիւղերից՝ իբր զարդարանք:

Նեգրերի երեխաները հեշտութեամբ են սովորում կարգաւորել և շուտ են իւրացնում օտար լեզուներ: Սակայն նրանց զարգացումը շուտ էլ կանգ է առնում, և նրանք ամբողջ կեանքի ընթացքում երիտաւրի պէս են մնում—չեն մտածում բնաւ էգուցւայ մասին, սիրում են խաղեր, շատախօսութիւն և զարճութիւն:

Նեգրերը չեն սիրում յարատե աշխատանք: Թէպէտ նրանք շատ ուժեղ են, բայց աշխատանքի մէջ ամենևին չեն կարող համեմատւել եւրոպացիների հետ. այդ կողմից նրանք յետ են նոյն իսկ թուրակազմ հնդիկներից:

Նեգրերի կրօնը ֆետիշական է: Ֆետիշ կոչւում են այն հասարակ առարկաները, որ պաշտում են նեգրերը: Սրանք հաւատում են, թէ այդ առարկաների մէջ կամ նրանց մօտ դառնում են բարի կամ չար ոգիներ, որոնք կարող են օգնել կամ վնասել մարդու: Մարդկանց և ոգիների մէջ եղած միջնորդներն են քուրմերը: Սրանք ոգիների սիրտն առնում են ազօթքներով, պարերով և զոհերով (յաճախ մարդկային զոհերով): Քուրմերը բռնկում են նաև հիւանդներին, միայն ոչ թէ դեղերով, այլ կախարդութեամբ:

Վերջին դարերի ընթացքում նեգրերի մէջ ֆետիշական կրօնը սկսեց տեղի տալ մահմեդականութեան, գլխաւորապէս շերտերի: Իսկ քրիստոնէական քարոզը նեգրերի մէջ առանձին յաջողութիւն չէ գտնում:

Նկ. 60. Բռնւած թղուկ (աղեղով և թունաւորած նետերով)

ԵՐՈՊԱՑԻՆԵՐԻ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ ՍԱՒԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ:—Շերտիւ նեգրական պետութիւնների թուլութեան՝ եւրոպացիները կարողացան տիրել կամ առանց որեւէ պատերազմի բաժանել իրար մէջ Աֆրիկայի բոլոր սաւանները և անտառապատ մասերը (չհաշուելով Լիբերիա հասարակապետութիւնը):

Եւրոպական այդ գաղութների կլիման շատ վատաւող չէ (ամեն տեղ զոհեր է տանում մալիարիան). այդ պատճառով էլ նրանք անյարմար են եւրոպացիների բնակութեան համար և միայն առևտրական տեսակէտից նշանակութիւն ունեն: Եւրոպացիներն այդտեղ ներմուծում են՝ հրազէն, ճութեղէն, ապարանջան և ուրիշ զարդարանքներ, որ շատ են սիրում նեգրերը: Իսկ նեգրերից նրանք գնում են՝ արմաւի իւղ, կաուչուկ, փղի և գետածի ու ժանիք, գաղանների մորթ:

Առևտրի յարմարութեան համար եւրոպացիներն անց են կացրել մի քանի երկաթուղային զծեր, իսկ մեծ գետերի և լճերի վրայ սարքել են նաւագնացութիւն:

Մի քանի տեղերում եւրոպացիները գցե են շաքարեղեգի յուր-

ճիւղ և կակաօի տնկարաններ (պլանտացիաներ)։ Բայց այդ տնկարանները չեն ծաղկում, որովհետև նեգրերը չեն սիրում տեական աշխատանք, իսկ եւրոպացիները հիւանդանում են ջերմից։ Եւրոպացիները սովորաբար ապրում են ֆակտորիաներում, այսինքն առևտրական կայաններում, շինած այս ու այն տեղ՝ ովկիանոսի կամ մեծ գետերի ափերին։ Իւրաքանչիւր ֆակտորիա ամրացած է ամուր ցանկապատով և պահպանում է սեամորթ զինւորների վաշտով՝ սպիտակամորթ սպայի ղեկավարութեամբ։

ՀԱՐԱԼԱՅԻՆ ԱՖՐԻԿԱ։ — Կլիմային նայելով՝ Հարաւային Աֆրիկան կարելի է բաժանել երեք մասի՝ Հնդկական ովկիանոսի խոնաւ ծովափ, Օրանժ գետի սակաւաջուր աւազան և Կալահարի ջրադուրկ անապատ։

Նկ. 61. Հոտենտոտ

Հնդկական ովկիանոսից փչող խոնաւաբեւ քամիները ծովափերում մըթնադրապին շատ տեղումներ են թափում։ Այդ պատճառով այդտեղ պատահում են մերձարեւադարձային անտառներ և լաւ աճում են՝ խաղողի որթ, նարնջենի և պղպատու ծառեր։ Դրակոնի սարերից արեւմուտք աւելի բիշ մթնադրապին տեղումներ են թափւում, այդտեղ կան տափաստաններ, որոնք յարմար են միայն անասնապահութեան համար։ Կալահարի անապատում աճում են կարծր խոտ և փշոտ թփեր։

Կալահարիի չորութեան պատճառներից մէկն այն է, որ Հարաւ. Աֆրիկայի արևմտեան ծովափի երկայնութեամբ անցնում է ցուրտ հոսանք, որ շատ քիչ դուրսն է թողնում։

Հարաւ. Աֆրիկայի բնիկ աղգաբնակիւթիւնը կազմում են՝ արեւելեան մասում՝ զուլուսները կամ քաֆրերը (որ բանտուները բաց են), իսկ արեւմտեան մասում՝ հոտենտոտները եւ բուշմենները։ Այդ վայրերի ցեղերի գլխաւոր զբաղմունքն է անասնապահութիւնը։

Հարաւային Աֆրիկայի առողջ կլիման և գեղեցիկ արօտատեղերը վաղուց արգէն սկսեցին գէպի այդ կողմերը գրաւել եւրոպացիներին։ Առաջին անգամ հոլանդացի զիւղա-

ցիներ (բուրեր) եկան այդ կողմերը 17-րդ դարում, իսկ 19-րդ դարի սկզբից՝ նաև անգլիացիները, որոնց ձեռքում և գտնւում է այժմ համարեա ամբողջ Հարաւային Աֆրիկան։

Նկ. 62. Բուշմեն

Բուրերը սկզբում հաստատեցին Քաթեյուսոյ հրանդանի մօտ, որտեղ նրանք հիմնեցին Կապեսադո քաղաքը։

Բուրերը նաեւ ձեռնարկեցին տեղական մի քանի ցեղեր և հիմնեցին երկու հասարակապետութիւններ՝ Օրանժ և Տրանսվալ։ Երբ իմացեց, որ այդ երկիրները հարուստ են ոսկու և ալմաստի հանքերով, անգլիացիները երկար և յամառ պատերազմելուց յետոյ նաեւ ձեռնարկեցին այդ հասարակապետութիւններն ու իրենց զաղութները դարձրին։

Թէ եկեղոսների և թէ բնիկների գլխաւոր զբաղմունքն է անասնապահութիւնը։ Հարա-

ւային Աֆրիկայի տափաստաններն ամառ ժամանակ շատ չեն չորանում, ձմեռն էլ ձիւնով չեն ծածկւում։ Ամբողջ տարին այնտեղ արածում են ոչխարի և եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիների հօտեր ու նախիրներ։ Վերջին ժամանակներս Հար. Աֆրիկայում սկսել են պահել մեծ քանակութեամբ ջայլամ (թանգազին փետուրների համար) և անգորական այծ (թաւշանման բուրդի համար)։ Անգորական այծը բերել է Փոքր Ասիայից։

Երկրագործութեան համար Հար. Աֆրիկայի տափաստանների կլիման շատ է չոր. ցորենի և ուրիշ հացաբոյսե-

Նկ. 63. Բուր (Բոեր)։

րի արտերը լաւ հունձ են տալիս միայն արւեւտական կերպով ոռոգելուց յետոյ:

Սակայն Հար. Աֆրիկայի գլխաւոր հարստութիւնները հողի ծոցում են թաղնւած — ոսկին և ալմաստը:

Անցեալ դարի վերջին Տրանսվաալում գտնւեցին ամենահարուստ ոսկու հանքերը: Հազարաւոր մարդիկ զիմեցին դէպի այդ երկիրը և շուտով հիմնեց Յովհաննէսբուրգ քաղաքը. հիմնւելով մեզնից ընդամենը 30 տարի առաջ, այժմ նա դարձել է ամենամեծ քաղաքն ամբողջ Հարաւային Աֆրիկայում (ունի համարեա 200,000 բնակիչ):

Ոսկու հետ միաժամանակ Հար. Աֆրիկայում գտնւեց նաև աղաժանդ (ալմաստ), — մանաւանդ Վաալ գետի հովտում*): Շատ եւրոպացիներ դէպի Հարաւային Աֆրիկա շտապեցին՝ հարստանալու նպատակով: Հանքահորերում (շխտաներում) եւրոպացիների հսկողութեան տակ աշխատում են քաֆրերն ու աղամանդ որոնում: Ամենահարուստ հանքերի մօտ հիմնեց և կարճ ժամանակէլ ընթացքում մեծացաւ Քիմբերլէյ քաղաքը:

Ոսկու և արծաթի հանքերի շահագործումը գտնւում է անգլիացիների ձեռքում: Բուրերը առաջւայ նման անասնապահութեամբ են պարապում և ապրում են տափաստաններում՝ իրենց պարզ, բայց յարմար ազարակներում (ֆերմա): Բաֆրերը և հոտենտոտները նմանապէս պահում են անասուններ և ապրում են գիւղերում (կրաալ): Բուլմէններին եւրոպացիները համարեա բնաջինջ են արել. մնացորդները քշւել են Կալահարի անապատը և այնտեղ թափառաշրջիկ որսորդների կեանք են անց կացնում: Հանքերում աշխատում են միայն ամենաաղքատ քաֆրերը, այն էլ՝ ոչ-սիրով. այդ պատճառով վերջին ժամանակներս անգլիացիները սկսել են Հար. Աֆրիկա բերել չինացի կուլիններ (բանւորներ):

*) Հոտենտոտ երեխաներն առաջ էլ Վաալ գետի մօտ յաճախ գտնում էին «ջրի նման պարզ քարեր» ու խաղում նրանցով: Մի բուր մի անգամ իր հարևանից նւէր ստանալով մի այգիլիսի քար՝ տանում է եւրոպա. երևում է, որ դա աղամանդ է. ծախում է թանկ գնով: Վերադառնալով՝ կրկին եւրոպա է տանում նման մի քար ու 100 հազար ռուբլով ծախում: Այնուհետև շատերն են դիմում դէպի Վաալի հովիտը:

Ոսկին, արծաթը, բուրդը և Հար. Աֆրիկայի ուրիշ արտադրութիւններ արտահանւում են եւրոպա հետեւալ նաւահանգիստների վրայով. — Կապշտադա, Պորտ-Նդիսաբէթ և Պորտ-Նաթալ: Այդ նաւահանգիստներից դէպի երկրի խորքերն անց են կացրած երկաթուղային գծեր:

Ամբողջ Բրիտանական Հարաւային Աֆրիկայի գլխաւոր քաղաքն է՝ Կապշտադա. այնտեղ է ապրում անգլիական ընդհանուր նահանգապետը, որի իշխանութիւնը սահմանափակւած է ժողովրդից ընտրւած ներկայացուցիչների ժողովով:

Բուրերի նախկին հասարակապետութիւնները, իսկ ներկայումս անգլիական գաղութներ՝ Օրանժը և Տրանսվաալ ինքնավար են, կառավարւում են ժողովրդից ընտրւած իշխանութիւնների ձեռքով: Անգլիացիները, աիբելով բուրերին, շնորհեցին նրանց ներքին ինքնավարութիւն:

ԱՅՐԻԿԱՅԻ ԿԴՋԻՆԵՐԸ: — Աֆրիկային պատկանում է միայն մէկ հատ մեծ կղզի — Մագագասկարը. դա քարակոշտերից է բաղկացած և ծածկւած է սաւաններով ու արեաղարձային անտառներով. ունի տաք, վատառողջ կլիմայ. կղզու բնակիչներն են մադագասները, որոնք պատկանում են մալայեան ցեղին. վերջինս կղզու արեւմուտքում խառնւել է բանտու նեգրերի հետ և սրանց նման էլ կեանք է վարում:

Աֆրիկայի մնացած կղզիները չնչին են իրենց մեծութեամբ: Նըրանց մեծ մասը հրաբխային ծագում ունի. օրինակ՝ Մադէյրա, Լա-հաւեան, Համբարձման, Ս. Հեդիսէի, Մասկարէնան կղզիները: Կան կղզիներ, օրինակ. Զանզիբարը, որոնք կորալալան ծագում ունեն:

Աֆրիկայի համարեա բոլոր կղզիներն էլ փարթած բուսականութիւն ունեն: Մասկարէնան կղզիների վրայ մեծ չափերով մշակւում է շաքարեղեգ, Մադէյրայի վրայ՝ խաղող, որից այնտեղ լաւ զինի են պատրաստում:

Աֆրիկայի բոլոր կղզիներն էլ պատկանում են եւրոպացիներին: Մագագասկարը պատկանում է ֆրանսիացիներին. Զանզիբարը, Ս. Մադէյրան և Համբարձման կղզիները՝ անգլիացիներին, Մադէյրան՝ Հեդիսէի և Համբարձման կղզիների վրայ մեծ չափերով մշակւում է շաքարեղեգ, Մադէյրայի վրայ՝ խաղող, որից այնտեղ լաւ զինի են պատրաստում:

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ:—
Ամերիկան գտնուում է արևմտեան կիսագնդում. երբ այնտեղ
ցերեկ է՝ նոյն այդ միջոցին մեզնում, արևելեան կիսագրն-
դում, գիշեր է լինում. և ընդհակառակը:

Քոյր աշխարհամասերից Ամերիկան բաժանւած է ու-
կիւսումներով. — Եւրոպայից և Աֆրիկայից նա բաժանւած է
Ատլանտեան ովկիանոսով, Ասիայից և Աւստրալիայից — Մեծ
կամ Խաղաղ ովկիանոսով: Միայն ամենահեռաւոր հիւսիս-
արևմուտքում, Բերինգեան նեղուցի մօտ, Ամերիկան բա-
ւաճան մօտենում է Ասիային:

Տարածութեան նայելով՝ Ամերիկան մի քիչ փոքր է Ա-
սիայից, իսկ երկայնութեամբ առաջին տեղն է բռնում
բոլոր աշխարհամասերի մէջ. հիւսիսից հարաւ (Պրինց Ուէլսի
հրանդանից մինչև Հորն հր.) նա ձգւում է 15,000 վերստ.
իսկ արևմուտքից արևելք, ամենալայն մասում, 5½ հազար
վերստ:

Ամերիկան բաղկացած է երկու մասերից — Հիւսիսային
և Հարաւային Ամերիկա: Դրանք իրար հետ միանում են
ցամաքի մի երկայն ու նեղ շերտով, որ կոչւում է Կենտրո-
նական Ամերիկա: Կենտրոնական Ամերիկայի ամենանեղ
մասը կոչւում է Պանամայի պարանոց, որի միջով ներկա-
յումս փորած է համանուն՝ Պանամայի ջրանցքը:

Հնումն Ամերիկայի երկու մասերն առանձին-առանձին
մայր ցամաքներ են եղած, իրարից բաժանւած. այդ է, պատ-

ճառը, որ այդ երկու մասերի բնութիւնը, յատկապէս բուսա-
կանութիւնը և կենդանական աշխարհը, բաւականաչափ տար-
բերւում են իրարից: Ընդհակառակը՝ լեռների (հիւսիսից հա-
րաւ ձգւող) և դաշտավայրերի դիրքին նայելով՝ նրանք շատ
նման են իրար. երկու մասերից իւրաքանչիւրն էլ հիւսիս
գնալով լայնանում է, իսկ հարաւ գնալով՝ նեղանում:

Հիւսիս. Ամերիկայի ափերը շատ են կտրտւած. այնտեղ
կան շատ թեք և կղզիներ, որոնցից ամենամեծերն են —
Հարրադոր, Ֆլորիդա, Կալիֆորնիա, Ալեասկա:
Ծոցերից նշանաւոր են: — Հոլզոքոնի, Ս. Լաւրենտիոսի,
Մեքսիկայի և Կալիֆորնիայի ծոցերը:

Հիւս. Ամերիկայի ափերին ընկած են շատ կղզիներ.
նշանաւոր են. — Նիու-Փաուենդլենդ, Գրենլանդիա, Բաֆ-
ֆինի Երկիր:

Հարաւային Ամերիկայի ափերն ամենեւին կտրտւած
չեն, — այնտեղ չկան մեծ թերակղզիներ և ծոցեր. նա ունի
միայն մէկ նշանաւոր կղզի — Հրոյ Երկիրը, որ մայր ցա-
մաքից բաժանւում է Մագելլանի նեղուցով:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳԻՒՏԸ ԵՒ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ:—Ամերիկայի գիւտը
Եւրոպացիներին կողմից տեղի է ունեցել երկու անգամ: Առաջին ան-
գամ Ամերիկան գտան 10-րդ դարում նորմանները, — որոնք ապրում էին
Սկանդինաւիա թերակղզու վրայ: Նոր երկիրներ որոնելու նպատակով
նրանք յաճախ էին ձեռնարկում ծովային հեռաւոր ճանապարհորդու-
թիւնների. այդպիսով նրանք գտան սկզբում Գրենլանդիան, իսկ յի-
տոյ՝ Հիւսիսային Ամերիկայի արևելեան ափը, որ և նրանք «խաղողի
երկիր» կոչեցին (որովհետև այդտեղ մեծ քանակութեամբ վայրի խա-
ղող էր աճում): Նորմանները մեծ նշանակութիւն չտւին իրենց գիւ-
տին և շուտով մոռացեց այդ բանը, իսկ մնացած Եւրոպացիներն այդ
դիւտի մասին մի բան էլ չիմացան:

Երկրորդ անգամ, նորմաններից միանգամայն անկախ կերպով,
Ամերիկան գտաւ Քրիստափոր Կոլումբոսը: Սա իտալացի էր, ձենովա
քաղաքից, միայն թէ Իսպանիայի թագաւորի մօտ էր ծառայում: Իր
ժամանակի ուրիշ ծովագնացների նման Կոլումբոսը նպատակադրել էր
գտնել ամենակարճ ճանապարհը դէպի Հնդկաստան: Նա մտածում
էր, որ այդ նպատակին հասնել կարող է՝ Եւրոպայից ուղիղ գէպի
արևմուտք դիմելով: 1492 թւականի օգոստոսի 3-ին Կոլումբոսը ճա-
նապարհ ընկաւ Ատլանտեան ովկիանոսով. նոյն տարւայ հոկտեմբերի

31-ին նա հասաւ Քահաւմեան կղզիներէից մէկին: Կուրա և Հայկաթի կղզիներն էլ գտնելով՝ վերադարձաւ իսպանական և բերաւ ուրախ լուրը—վերջապէս գտնել է ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան (Կոլումբոսը կարծում էր, թէ իր գտած կղզիները Հնդկաստանի մօտ են, իսկ Կուրա կղզին նա Եւրոպայի տեղ էր ընդունում):

Յետոյ Կոլումբոսը երեք անգամ ևս ծովային ճանապարհորդութիւն կատարեց և գտաւ շատ նոր կղզիներ, նաև բուն Ամերիկա մայրցամաքը, բայց միշտ էլ նա այն կարծիքին էր, թէ իր գտած երկրները Հարաւ-Արևելեան Ասիայի մասերն են: Այդ համոզման մէջ էլ նա մեռաւ: Եւրոպացիները երկար ժամանակ նոր գտնւած երկրները կոչում էին Հնդկաստան, իսկ յետոյ՝ Վեսութինդիա, այսինքն Արևմտեան Հնդկաստան:

Գտնւած երկրները յայտարարեցին իրրև իսպանական կալւածներ: Այնուհետև նորանոր ճանապարհորդներ սկսեցին յաճախել այդ կողմերը: Շատ ճանապարհորդութիւններից յետոյ միայն եւրոպացիները համոզեցին, որ Կոլումբոսը նոր աշխարհամաս է գտել: Այդ նոր աշխարհամասն «Ամերիկա» կոչեց մի երկրորդական ճանապարհորդի—Ամերիգօ Վեսպուչիի—անունով, որ կազմել էր գտնւած երկրների նկարագրութիւնը և քարտէզը:

Նկ. 64 Մագելլան:

Կոլումբոսից յետոյ՝ Ամերիկայի հետազոտման համար ամենամեծ ծառայութիւնն արել է իսպանացի ծովագնաց Մագելլանը: Նա աշխարհի շուրջը ձեռնարկած իր ճանապարհորդութեան (1520 թ.) միջոցին Ատլանտեան ովկիանոսից մտաւ յետոյ իր անունով կոչւած (Մագելլանի) նեղուցը, կտրեց անցաւ Հարաւային Ամերիկան և առաջինը եղաւ, որ համոզեց, թէ Ամերիկայի և Ասիայի միջև գտնւում է մի հսկայական ովկիանոս (որ նա խաղաղ ովկիանոս կոչեց):

Այնուհետև եւրոպացի ճանապարհորդները մանրամասն հետազոտեցին Ամերիկայի զանազան մասերը: Հիւս. Ամերիկայի ծովափն ուսումնասիրեցին անգլիացի ծովագնացներ Դեիւսը, Հուդզոնը, Քաճէիքը և ուր: Մի քանի ճանապարհորդներ, որոնք փորձել են Ատլանտեան ովկիանոսից խաղաղ ովկ. անցնել Հիւս. Սառ. ովկիանոսի միջով, ցրտից ու քաղցից իրենց կորուստն են գտել լողացող սառցափայտերի մէջ: Այս-

պէս օր. ոչնչա՛յաւ անցեալ դարում Յոաննիս Բր բոլոր ուղեկիցներն հետ միասին:

Հիւս. և Հար. Ամերիկայի խորքերն ուսումնասիրել են մեծ մասով եւրոպացիների ձեռքով, այդ կողմից ամենամեծ ծառայութիւնն է մատուցել գերմանացի գիտնական Ալեքսանդր Յոն-Հումբոլդտը:

ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ:—Ամերիկայի արևմտեան ծովափի երկայնութեամբ—Ալեքսիայից մինչև Հոյ Երկիր—ձգւում են աշխարհի ամենաերկայն լեռները—Կորդիլիերները, որոնք Հարաւային Ամերիկայում նաև Անդ են կոչւում: Այդ լեռները կտրւում են միայն մէկ տեղ—Պանամայի պարոնոցում:

Կորդիլիերներն իրենց համարեա ամբողջ տարածութեան վրայ բաղկացած են մի քանի զուգահեռական լեռնաշղթաներից: Հիւսիս-Ամերիկեան Կորդիլիերներում այդպիսի լեռնաշղթաներ շատ կան, որոնք և իրենց առանձին անուններն ունեն—Փայոտո, Կասկադեան, Սիերրա-Նեադա և այլն: Այդ լեռնաշղթաների միջև ընկած են ընդարձակ բարձրաւանդակներ. օրինակ՝ Մեքսիկայի և Իւտաի բարձրաւանդակները:

Հարաւ-Ամերիկեան Կորդիլիերները կամ Անդերը շատ ալեկի նեղ են և մեծ մասով բաղկացած են երկու զուգահեռական լեռնաշղթաներից. նրանց միջև ընկած են երկայնաձիգ, բայց ոչ լայնատարած բարձրաւանդակներ. օրինակ՝ Պերու և Բոլիւիա. վերջինս 4 վերստ բարձրութիւն ունի (ծ. մ.), այսինքն համարեա Տիբեթի չափ:

Բարձրութեան կողմից Կորդիլիերները յետ են ձուլ միայն Հիմալայեան և Կարակորում լեռներից. առանձնապէս բարձր են Հար. Ամերիկայի Կորդիլիերները: Նոյն իսկ հասարակածի մօտ, որտեղ ձեռն սահմանը 5 վերստ բարձրութեան վրայ է գտնւում, այդ լեռների գագաթներից շատերը ծածկւած են յալիտենական ծինով:

Կորդիլիերների ամենաբարձր գագաթն է Ակոնկագուա, մօտ 7 վերստ բարձրութեամբ. նա հանգած հրաբուխ է: Ընդհանրապէս այդ լեռների գագաթները մեծ մասով հրաբխային են—կամ գործող, կամ հանգած: Գործող հրաբուխներից

են. Կոտոպախի (6 վ.), Օրիգաբա և այլն: Հանգած հրաբուխներից են. Ս. Նդիայի լեռը, Չիմբորագո:

Կորդիլիերների արևելեան ստորոտներից սկսած— թէ Հիւսիսային և թէ Հարաւային Ամերիկայում— տարածւում են ընդարձակ հարթութիւններ, որոնք կամ բլրաշատ սարահարթեր են, կամ դաշտավայրեր. օրինակ՝ Միսսիսիպիի,

Նկ. 65. Հար. Ամերիկայի Կորդիլիերներ:—Ակոնիադուա:

Ամազոնի, Լապլատեան դաշտավայրերը: Ընդարձակ հարթութիւններից դէպի արևելք— թէ Հիւսիսային և թէ Հարաւային Ամերիկայում— նորից բարձրանում են լեռներ. Հիւսիսային Ամերիկայում — Ալլեգանի, իսկ Հար. Ամերիկայում — Բրազիլիայի լեռները: Իրենց բարձրութեամբ այդ լեռները համեմատել չեն կարող Կորդիլիերների հետ. մինչև գագաթը նրանք ծածկւած են անտառներով և արօտներով:

ԿԼԻՄԱՆ:— Հիւսիսից հարաւ Ամերիկան շատ մեծ երկայնութիւն ունի. նրա հիւսիսային ծայրն ընկնում է հիւս. բևեռային շրջանակից այն կողմը, իսկ հարաւային ծայրը՝ հարա-

ւային արևադարձից այն կողմը:

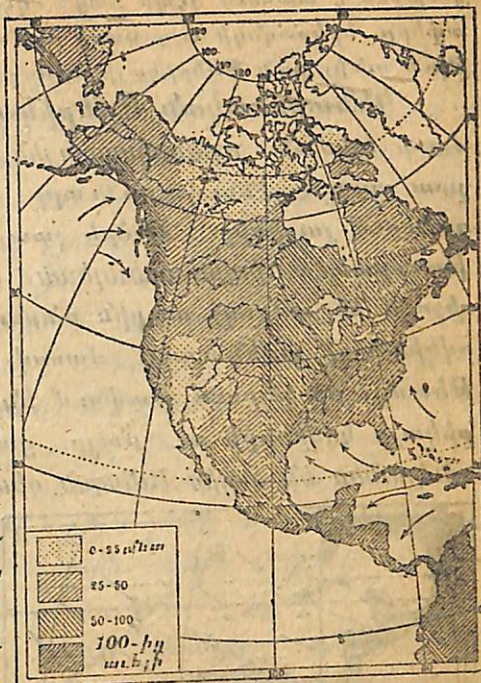
Բևեռային կղզիների և Սառույեալ Ովկիանոսի ափերի կլիման շատ ցուրտ է, ինչպէս հիւսիսային Սիբիրում: Գրենլանդիան և մի քանի ուրիշ կղզիներ ծածկւած են յաւիտենական ձիւնով և սառցադաշտերով, որոնք ուղղակի ովկիանոսից են լողում և կտոր կտոր լինելով՝ գոյացնում են սառցասարեր (ովկիանոսում): Լաբրադորի ցուրտ հոսանքը քաշում տանում է այդ սառցասարերը դէպի հարաւ ու ցրտութիւն բերում մայր ցամաքի հիւս. արևելեան ափերից:

Չհաշւած Սառուցեալ Ովկիանոսի ցուրտ ափերը և Լաբրադոր թերակղզին՝ Հիւսիսային Ամերիկայի մնացած մասը չափաւոր-տաք, բայց խիստ ցամաքային կլիմայ ունի. մասը մայր ցամաքը խիստ տաքանում է, և շոգերը հասնում են մինչև 40° — 50° , իսկ ձմեռն այնչափ ցրտում է, որ 30° և մինչև իսկ 40° սառնամանիքներ են լինում:

Միայն Մեքսիկայի ծովածոցի (որ տաք է) ափերին սաղաւ են լինում սառնամանիքներ. թէպէտ երբեմն ձմեռն այնտեղ ձիւն գալիս է, բայց խիստ և եթ հալւում է՝ հենց որ ծովածոցից տաք քամի է փչում:

Մեքսիկայի ծոցը մեծ ազդեցութիւն ունի Հիւս. Ամերիկայի կլիմայի վրայ. այսինքն՝ զարնանը և ամառը, երբ ցամաքն աւելի է տաքացած լինում՝ քան ծովը, այդ ծոցից փչում են խոնաւաքեր քամիներ, որոնք միջուրոտային առաստեղում են թափում Հիւս. Ամերիկայի ամբողջ արևելեան կիտում,

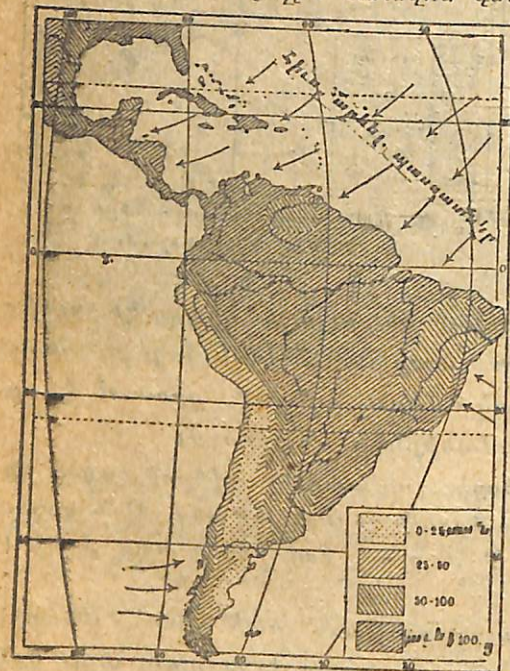
Մեքսիկայի ծոցից է սկսում երկրաճնդի ամենաուժեղ տաք հոսանքը, որ Գոլֆեսթրոմ է կոչւում. նա տաքացնում է Յլորիդան և տա-

Նկ. 66. Միջուրոտային տեղումների բաշխումը Հիւս. Ամերիկայում:

քութիւն է տանուլ գէպի բաց ովկիանոսը—մինչև հետու եւրոպայի ափերը, երկրագնդի այդ մասի համար նա շատ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան Ամերիկայի համար:

Կենտրոնական Ամերիկայի և Հար. Ամերիկայի մեծ մասի կլիման արեւադարձային է: Մաքողջ տարին այնտեղ շատ տաք է լինում. յունւարը համարեա ոչնչով չէ զանազանում յուլիսից: Անձրե շատ է գալիս, որ բերում են գըլխաւորապէս հիւսիս-արեւելեան պասսատները: Այդ քամիները փչում են ամբողջ տարին անընդհատ: Անցնելով Ատլանտեան ովկիանոսի ամենատաք մասով, նրանք լցւում են խոնաւութեամբ, որ բերում թափում են կենտրոնական և Հար. Ամերիկայի կղզիների ու մայր ցամաքի վրայ: Յատկապէս շատ անձրևներ են գալիս Ամազոն գետի ջրաբաշխում:

Նկ. 67. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումը Հար. Ամերիկայում:

Այժեղջեր արեւադարձից հարաւ կլիման աստիճանաբար աւելի ցուրտ ու չոր է դառնում: Լապլատեան դաշտավայրի վրայ արդէն նկատելի է ձմեռայն և ամառայն տարբերութիւնը, իսկ սառնամանիք ձմեռն այնուամենայնիւ համարեա երբեք չէ լինում, երկիրը չէ ծածկւում ձիւնով: Մշտական սառնամանիքներ լինում են ձմեռը (յուլիսին) միայն ամենահեռաւոր հարաւում—Հրոյ Նրկրում, այն էլ բարձր սարերի վրայ:

Ամբողջ Ամերիկայի (թէ Հիւս. և թէ Հար.) ոռոգման գլխաւոր աղբիւր է ծառայում

Ատլանտեան ովկիանոսը: Մեծ ովկիանոսից Ամերիկան կտրւած է Կորդիլիերներով. բացի դրանից՝ Ամերիկայի

արեւմտեան ափերի երկայնութեամբ անցնում են ցուրտ հոսանքներ, որոնք քիչ գոլորշիներ են տալիս:

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ:—Ամերիկայի գետերն աչքի են ընկնում իրենց ջրառատութեամբ: Նրանք մեծ մասով հոսում են դէպի Հիւսիսային Սառուցեալ և Ատլանտեան ովկիանոսները:

Հիւս. Ամերիկայի ամենամեծ գետն է Միսսիսիպի՝ Միսսուրի, Օհայո և ուրիշ շատ վտակներով: Եթէ Միսսուրին հետը հաշւենք՝ Միսսիսիպին կլինի ամենաերկայն գետը երկրագնդի վրայ (մօտ 7000 վերստ): Ջրառատ է նաև Ս. Լաւրենտիոսի գետը, որ հոսում է Ամերիկայի հետեւալ նշանաւոր լճերով—Վերին, Հուրոն, Միչիգան, Էրի և Օնտարիօ: Երկրագնդի վրայ ոչ մի ուրիշ վայր չկայ, ուր անուշ ջուր ունեցող լճեր այնչափ շատ լինեն, որչափ այդտեղ: Դրանց մէջ ամենամեծն է Վերին լիճը, որ 600 վերստ երկայնութիւն ունի*): Էրի և Օնտարիօ լճերի միջև է ընկնում Նիագարա հոշակաւոր ջրվեժը:

Հիւսիսային թերակամքով հոսող գետերից ամենանշանաւորներն են.—Նելսոն (որ հոսում է Վինիպեգ լճի միջով) և Մեկենզի (որ հոսում է Աթաբասկա և Արջի լճերի միջով): Այս գետերը, չնայած ջրառատ են, առանձին նշանակութիւն չունեն նաւագնացութեան համար, որովհետեւ թափւում են այնպիսի ծովեր, որոնք լիքն են սառույցով, և հենց իրենք գետերն էլ տարւայ ընթացքում երկար ժամանակ սառած են լինում:

Դէպի արեւմուտք—Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս են հոսում՝ Իւլկոն, Կոլումբիա և Կոլորադօ գետերը:

Հիւսիսային Ամերիկայում կան նաև սակաւաթիւ աղի լճեր, որոնք գտնւում են բարձրաւանդակների վրայ. ամենանշանաւորն է՝ Մեծ Աղի լիճը:

Հարաւային Ամերիկայի ամենամեծ գետն է՝ Ամազոն: Իր երկայնութեանը նայելով (5½ հազ. վ.) նայեալ է ֆուռ Միսսիսիպի և Նեղոս գետերից, իսկ ջրառատութեամբ

*) Վերին լիճն ամենամեծն է երկրագնդի՝ անուշ ջուր ունեցող լճերի մէջ, նա համարեա 100 անգամ մեծ է մեր Սեւնայ լճից:

առաջին գետն է երկրադնդի վրայ: Նա ունի 15 այնպիսի մեծ վտակներ. ինչպէս են Հայաստանի Եփրատ, Տիգրիս և Երասխ, կամ Ռուսաստանի Վոլգա, Դոն և Դնեպր գետերը: Այդ վտակներից նշանաւոր են՝ Մազէյրա, Ռիօ-Նեգրօ և ուրիշները, որոնք նաւարկելի են համարեա մինչև իրենց ակունքները: Ինքն Ամազոնը նաւարկելի է մինչև Կորդիլիերների ստորոտները: Իր ստորին հոսանքում Ամազոնն այնչափ խոր է և լայն, որ ծովային մակընթացութիւնը հասնում է մինչև 1,000 վերստ վեր նրա հոսանքով:

Հարաւային Ամերիկայի երկրորդ մեծ գետն է՝ Պարանա, որ սկսւում է Բրազիլիայի լեռների հարաւ-արեւելեան ստորոտներից. նրա գետաբերանը կոչւում է Լա-Պլատա, որ ներկայացնում է ծովախորշ: Նշանաւոր վտակներ են՝ Պարագուայ և Սլուուգուայ:

Հարաւային Ամերիկայի երրորդ մեծ գետն է՝ Օրինոկո, որ ծովը թափւելիս գելտա է կազմում: Յիշած բոլոր գետերը նաւարկելի են իրենց հոսանքի մեծ մասում, որովհետև հարթութիւններով են հոսում:

Համեմատելով Հար. Ամերիկայի գետերը Հիւս. Ամերիկայի գետերի հետ՝ տեսնում ենք, որ Միսսիսիպին (իր վտակներով) հոսում է նոյն ուղղութեամբ, ինչ որ Լա-Պլատան (իր վտակներով). Ս. Լաւրենտիոսի գետը հոսում է նոյն ուղղութեամբ, ինչ որ Ամազոնը, Նելսոնը — ինչպէս Օրինոկոն: Այդ նմանութիւնը բացատրւում է նրանով, որ Հիւս. և Հար. Ամերիկան բաւական նման են իրար թէ մակերեսով իր կազմութեամբ և թէ գծադրութեամբ:

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.—Ամերիկայի բուսական աշխարհն անկի փարթամ է, քան որեւէ ուրիշ աշխարհամասի բուսականութիւն: Անապատներ այնտեղ համարեա թէ չկան. տափաստաններն էլ այնչափ ընդարձակ և չոր չեն, ինչպէս Ասիայում: Ամերիկայի կէսից աւելին ծածկւած է խիտ անտառներով. կան սակայն նաև ընդարձակ տունդրաներ:

Տունդրաները տարածւում են բևեռային կղզիների վրայ և Սառուցեալ ովկիանոսի ափերին: Ամերիկայի տունդրաների բուսականութիւնը նոյնն է, ինչ որ Հին Աշխարհի տունդրաների բուսականութիւնը — մամուռ, հատապտուղ բոյսեր,

և այլն: Տունդրաներից հարաւ Հիւս. Ամերիկայում տարածւում են խիտ և ընդարձակ անտառներ, նման Սիբիրի տափայլին, միայն թէ աւելի բազմազան:

Այնտեղ աճում են բազմաթիւ ծառեր, որ չկան Հին Աշխարհում (հաշուում են օրինակ մայրի ծառի 40 զանազան տեսակներ, կաղնու 80 տեսակ, և այլն): Շատ ծառեր ահագին բարձրութիւն ունեն. Մեծ ովկիանոսի ափերին աճում են բուսական թագաւորութեան այնպիսի հսկայ ծառեր, ինչպէս է օրինակ մամոնտի ծառը, որ 60 սաժէն բարձրութեան է հասնում: Մեքսիկայի ծոցի ափերին աճում են մշտադալար ծառեր և արմաւենիներ:

Հիւս. Ամերիկայի չոր մասերում գտնւում են բաւական ընդարձակ տափաստաններ, որոնք այդտեղ կոչւում են պրերիեր: Գարնանը և ամառը պրերիերը ծածկւած են լինում հիւթառատ, կանաչ խոտով. չորանում են նրանք միայն ամառայ վերջը և աշնանը. այդ միջոցին պրերիերը կը լցնում են իրենց կանաչ տեսքը և ստանում են ոսկեգոյն-դէղնաւուն կերպարանք: Քիչ տեղեր միայն տափաստաններն անապատի են փոխւում:

Ամբողջ հենտրոնական Ամերիկան և Հար. Ամերիկայի կէսը ծածկւած են արեւադարձային անտառներով: Ամազոնի ամբողջ գաղտավայրի վրայ աճում են արեւադարձային անտառներ, որոնք սելասներ են կոչւում. նրանք բոլորը միասին կազմում են մի հսկայական (Ներոպական Ռուսաստանի մեծութեամբ), շատ խիտ անտառ, որ ամենափարթամն է ամբողջ երկրագնդի վրայ:

Այդտեղի ծառերը շատ բարձր են, աճում են այնչափ խիտ և այնպէս խճճւած են լիանոսներով, որ ճանապարհորդել այդ անտառ-

Նկ. 68. Բուսականութեան տարածումը Հիւս. Ամերիկայում:

ներում հնարաւոր է միայն գետափերով: Սելւաներում ծառերի բազմազանութիւնը շատ մեծ է, այնտեղ աճում են այնպիսի արժէքաւոր ծառեր, ինչպէս են՝ կակաօ, քինա, կարմիր ծառ և այլն:

Հարաւային Ամերիկայի աւելի չոր տեղերում, օրինակ՝ Օրինոկո, Պարանա և Պարագուայ գետերի մօտ գտնւում են արեւադարձային տափաստաններ (սավանններ), որոնք տարւայ խոնաւ կիսում (ամառը) ծածկւում են խոտով, իսկ ձմեռայ երաշտների ժամանակ չորանում, այրւում են:

Այժեղջեր արեւադարձից հարաւ սաւաններն աստիճանաբար բարեխառն գոտու տափաստանների են փոխւում, որոնք Հար. Ամե-

Նկ. 69. Մամանտի ծառ:

րիկայում պամպասներ են կոչւում:

Ամերիկայից են ծագում մարգու համար մի քանի օգտակար բոյսեր: Մնդերի լանջերում է գտնւում կարտոֆիլի հայրենիքը,

Նկ. 70. Բուսականութեան տարածումը Հար. Ամերիկայում:

որ Ամերիկայի գիւտից յետոյ փոխադրւեց նաեւ միւս աշխարհամասերը. այժմ կարտոֆիլը մշակւում է երկրագնդի համարեա բոլոր կողմերում: Համարեա նոյնչափ տարածւել է նաեւ եգիպտացորենի գործածութիւնը, որ ծագել է կենտրոնական Ամերիկայից: Ամերիկայից են նաեւ քինայի ծառը, կակաօն, ծխախոտը և ուրիշ բոյսեր:

Եւրոպացիներն էլ Ամերիկա են փոխադրել Հին-Աշխարհի բոլոր նշանաւոր մշակովի բոյսերը, — բրինձ, շաքարեղեգ, սուրճի ծառ և այլն, որոնք բոլորն ևս Ամերիկայում աւելի լաւ են աճում, քան Հին-Աշխարհում:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ:—Ամերիկայի կենդանական աշխարհն այնչափ հարուստ չէ, ինչպէս բուսականը: Ամերիկայի հիւսիսային մասում ապրում են նոյն կենդանիները, ինչ որ Ասիայի և Եւրոպայի հիւսիսում. բայց քանի գէպի հարաւ ենք գնում, այնչափ էլ Ամերիկայի կենդանական աշխարհը տարբերւում է Հին-Աշխարհի կենդանական աշխարհից: Ամերիկայի տուէնդրաներում ապրում են —հիւսիսային եղջերու, բևեռային աղւէս, սպիտակ կաքաւ: Անտառներում ապրում են —սկիւռ, աղւէս, դայլ, արջ և ուրիշ աղամազ զազաններ:

Նկ. 71. Բէսոն:

Մեծ լճերից հարաւ, որտեղ ազգաբնակիչները բաւական խիտ է և անտառներն աւելի սակաւ, այնտեղ վայրենի գազանները համարեա բնաջինջ են արւած:

Պը եր ն եր ու մ մինչև վերջերը թափառում էին վայրի եզներին՝ քիտոնների ահագին նախիրները. 50 տարի սրանից առաջ հաշւում էին այնտեղ մի քանի միլիոն բխոն, իսկ այժմ համարեա չկայ. մնում են դեռ միայն մի քանի տեղերում, ուր արգելւած է նրանց որսալը:

Նկ. 72. Կոլերի—Ափին բնում են խոլորձներ (որոնց ծագիկներից կոլերի թռչունները ծծում են քաղցր հիւթ):

Հարաւային Ամերիկայում բազմաթիւ են այնպիսի կենդանիներ, որոնք տեսքով շատ են ջովհուր մնացած աշխարհաժառանգի կենդանիներից. այդպէս են օրինակ՝ յամրուկները, մրջնակները և զրահակիրները: Ամերիկայի գիշատիչ կենդանիները (օր. եագուար) շատ աւելի քիչ են և թոյլ, քան Հին-Աշխարհի գիշատիչները—առիւծը և վագրը:

Ամբողջ Ամերիկայում ամենից հարուստ է սեւլասներ ի կենդանական աշխարհը: Այսինքն այնչափ շատ կապիկներ կան, որչափ՝ ոչ մի տեղ: Աշխարհիս վրայ և ոչ մի տեղ այնչափ թռչուններ (թութակ, կոնգոր, կոլերի) չկան, որչափ սեւլասներում: Ամեն քայլափոխում հանդիպում են նաև թունաւոր և ոչ-թունաւոր օձեր — թէ ջրում, թէ ցամաքում և թէ ծառերի ճիւղերի վրայ:

Բարձրաւանդակներում և կորդիլիերների լանջերին արածում են լամաներ: Պամպաներում պատահում են ջայլամների երամներ:

Ընտանի կենդանիներ Ամերիկայում, մինչև եւրոպացիների այնտեղ հաստատուելը, համարեա ամենեւին չկային. տունդրաներում միայն մարդուն հաւանում էր շունը, իսկ Հարաւ. Ամերիկայի բարձրաւանդակներում՝ լաման: Եւրոպացիներն Ամերիկա փոխադրեցին ձի, խոշոր եղջիւրաւոր անասուններ և ուրիշ նշանաւոր ընտանի կենդանիներ:

ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.—Ամերիկայի բնակիչների թիւն է մօտ 150 միլիոն. ամեն մի քառակուսի վերստի վրայ այնտեղ գալիս է միջին հաշւով ընդամենը 4 հոգի (բանի* անցում աւելի պակաս, բան Ասիայում):

Նկ. 73. Կոնգոր:

Ամենից աւելի պակաս ազգաբնակիւթիւն ունեն բեռնա-
յին կղզիները և Սառուցեալ ուկրաինոսի ափերը: Այնտեղ ապ-
րում են սակաւաթիւ էսկիմոսներ իրենց խղճուկ խրճիթնե-
րում և պարսպում են որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ:

Սակաւ ազգաբնակիւթիւն կայ նաև Հուդզոնի ծոցի, Մե-
կենզի և Իւկոն գետերի ափերին տարածւած խիտ անտառ-
ներում: Երկրագործութեամբ պարապել այնտեղ, ցրտութեան
պատճառով, անհնար է. իսկ անտառներում թափառում են
միայն վայրենի որսորդ հնդկացիներ:

Միսսիսիպի գետի աւազանը և Մեծ լճերի ու Ատլանտեան
ովկիանոսի ափերը խիտ բնակիւթիւն ունեն, որովհետև այնտեղ
կլիման տաք է և խոնաւ, իսկ հողը՝ արգաւանդ: Այդ մասում
է ապրում Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակիւթեան համարեա
կէսը:

Բաւական խիտ ազգաբնակիւթիւն ունի նաև Կենտրոնա-
կան Ամերիկան, մանաւանդ Վեստ-ինդիան: Այնտեղի բնա-
կիչներն արգէն շատ են մաքրել արևադարձային անտառները
և մշակովի ու պտղաբեր դաշտեր դարձրել:

Հարաւային Ամերիկայի ընդարձակ տարածութիւնները
բոնւած են արևադարձային դարաւոր անտառներով, որոնց
մարդու ձեռք համարեա չէ կպած. այդ պատճառով էլ Հար.
Ամերիկան բաւական նօսք բնակիւթիւն ունի:

Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակիւթեան $\frac{2}{3}$ մասը պատ-
կանում է սպիտակ ցեղին, որ եւրոպացի գաղթականների սե-
րունդներից է բաղկացած: Հիւս. Ամերիկա գաղթել են գլխա-
ւորապէս անգլիացիներ, իրլանդացիներ, գերմանացիներ, իսկ
Կենտրոնական և Հար. Ամերիկա՝ իսպանացիներ և պորտու-
գալացիներ:

Ամերիկայի ազգաբնակիւթեան մնացած $\frac{1}{3}$ -ը բաղկացած է
նեգրերից (սև ցեղ), նոկացիներից (դեղին ցեղ) և խառնուրդ
ժողովուրդներից—մուլատներից (սպիտակների և նեգրերի սե-
րունդ) և մետիսներից (սպիտակների և հնդկացիների սերունդ):
Նրանք ապրում են գլխաւորապէս այն վայրերում, որոնք ան-

յարմար և վատաւող են նկատւած եւրոպացիների բնակիւ-
թեան համար:

Ամերիկայի տիրապետող տարրերն են, իհարկէ, սպիտակ
ցեղի ժողովուրդները: Նոր-Աշխարհ գաղթելով եւրոպացիներ-
ը սկզբում հիմնեցին զաղութներ, որոնք կախում ունէին եւ-
րոպական պետութիւններից. վերջը համարեա բոլոր գաղութ-
ներն էլ ձեռք բերին անկախութիւն և դարձան հասարակա-
պետութիւններ: Ամենամեծ և ամենախիտ բնակիւթիւն ունե-
ցող հասարակապետութիւնն է՝ Հիւսիսային Ամերիկայի
Միացեալ Նահանգները: Իր մեծութեամբ և բնակիչների
թւով երկրորդ տեղը բռնում է Բրազիլիան: Գաղութներից
ամենանշանաւորն է Կանադան, որ պատկանում է անգլիա-
ցիներին:

Ամերիկայի բնիկներն են՝ դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդ-
ները—էսկիմոսներ և հնդկացիներ: Հնդկացիների մեծագոյն մասը
վայրենի որսորդներից էր բաղկացած, որոնք թափառաշրջիկ կեանք
էին վարում: Նրանք ապրում էին մանր ցեղերով և անընդհատ կռի-
ւներ էին մղում իրար դէմ: Միայն մի քանի ցեղեր, օր. Մեքսիկա և
Պերու բարձրաւանդակներում ապրողները, զբաղւում էին երկրագոր-
ծութեամբ և նստակեաց կեանք էին վարում. նրանք հիմնել էին նշա-
նաւոր պետութիւններ և հասել էին այնպիսի զարգացման, որ, ան-
կախ եւրոպացիներից, գտել էին նշանազրեր:

Եւրոպացիներն Ամերիկա գաղթելով երկար ժամանակ և շարու-
նակ կռիւներ մղեցին հնդկացիների դէմ. հետզհետէ զբաւեցին ռա-
մով Ամերիկան, հնդկացիների շատ ցեղեր բոլորովին ոչնչացրին, իսկ
մնացածները թուլացան և նւաճեցին:

Նեգրերն աւանայ են գաղթել Ամերիկա: Երկար ժամանակ եւ-
րոպացիներն Աֆրիկայից Ամերիկա էին բերում նեգր-ստրուկներ՝
իրենց տնկարաններում բանեցնելու նպատակով: Ընդամենը մի քանի
միլիոն նեգր են բերել Ամերիկա. իսկ այժմ նրանք կազմում են ազ-
գաբնակիւթեան մէկ ութերորդ մասը: Ստրկութիւնն անցեալ դարում
վերացեց, և նեգրերն ազատ են այժմ:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

ԳՐԵՆԱՆՂԻԱ ԵՒ ՀԻՒՍԻՍ-ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՐՇԻՊԵԼԱԳ:—Գրենլանդիան երկրագնդի ամենամեծ կղզին է. նա համարեա հաւասար է Ներոպական Ռուսաստանի կէսին: Սակայն մարդկային բնակութեան համար Գրենլանդիան շատ անյարմար է, որովհետեւ յաւերժական ձիւնով և սառցադաշտերով ծածկւած մի բարձրաւանդակ է:

Գրենլանդիայի ափերը կտրուած են շատ խորը և նեղ խորշերով, որոնք ֆիօրդ են կոչւում. նրանցով է ցամաքից շարժող սառույցը թափւում ովկիանոս ափերին սառցադաշտերի ձևով, որոնք մանրեւելով կազմում են սառցասարեր:

Բաֆֆինի երկիրը և հիւսիս-ամերիկեան միացած կղզիները տարւայ կէսից աւելին ծածկւած են ձիւնով. յաւերժական ձիւն և սառցադաշտեր այնտեղ պատահում են միայն մի քանի, համեմատաբար բարձր, տեղերում. միացած մասերում տարածւում են տունդրաներ:

Սյդ կղզիների վրայ և Գրենլանդիայի ծայրերում ապրում են էսկիմոսները, որոնց միակ ընտանի կենդանին լծկան շունն է: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է որսորդութիւնը և ձկնորսութիւնը: Որսում են՝ հիւսիսային եղջերուներ, սպիտակ արջեր, փոկեր, ծովացուլեր և այլն: Ուրիշ խոշոր ծովային կենդանիներ, ինչպէս օր. կետը, չկան այնտեղ, որովհետեւ արդէն ոչնչացւել են եւրոպացիների ձեռքով:

Էսկիմոսներն ապրում են հիւղերում (ցածրիկ խրճիթներում), որ շինում են քարից և հողից, իսկ երբեմն նոյն իսկ սառցակոշտերից: (Էսկիմոսների թիւը մօտ 10,000 է):

Թէպէտ Գրենլանդիան և հիւսիս-ամերիկեան կղզիները պատկանում են եւրոպացիներին, բայց շատ քիչ եւրոպացիներ են լինում այնտեղ: Գրենլանդիան պատկանում է դանիացիներին (որոնց թիւն այնտեղ հազիւ 300 է). Հիւսիս-ամերիկեան կղզիները պատկանում են անգլիացիներին:

Գրենլանդիայի ափերն են գալիս ամեն ամառ մի քանի շոգեհաւեր (Ներոպայից), բերում են պոստ և բռնած են լինում ցօրե-

նով, շաքարով և ուրիշ ապրանքներով, որ եւրոպացիները ծախում են էսկիմոսներին և առնում նրանցից մորթի, ձուկ և այլն:

Գրենլանդիայի էսկիմոսները եւրոպացիներեց ընդունել են քրիստոնէութիւն և նրանցից են սովորել գրագիտութիւն: Նրանց մի զիւղում, որ կոչւում է Ուպերնիւլիկ, կայ նոյն իսկ տպարան, որտեղ տպագրւում են էսկիմոսների լրագիրներ:

(ս. Գ. Լ. Ե. Լ.):

Նկ. 74. Էսկիմոսներ:

ԿԱՆԱԴԱ ԵՒ ԱԼԵՍԿԱ:—Կանադան և Ալեասկան բռնում են Ամերիկայի ամբողջ հիւսիսային՝ ցուրտ մասը: Սառուցեալ ովկիանոսի և նոյն իսկ Լաբրադորի ափերին տարածւում են տունդրաներ. իսկ Կանադայի միացած մասը համարեա ամբողջովին ծածկւած է փշատերեւ և սաղարթաւոր ծառերի անտառներով, որոնք հարուստ են աղւամաղ գազաններով: Սյդ տններով, որոնք հարուստ են մարդկային բնակութեան համար: տառներն անյարմար են մարդկային բնակութեան համար: Կլիման այդտեղ շատ խիստ է (նման Սիբիրի կլիմային), այնպէս որ երկրագործութեամբ զբաղւել հնարաւոր է Կանադայի

միայն հարաւային մասում—սկսած Ս. Լաւրենտիոսի ծոցից՝ արեւելքում, մինչև Վանկուվեր կղզին՝ արեւմուտքում: Բայց նոյն իսկ այդ շրջանում հողը մեծ մասով քարքարոտ է և մշակութեան համար անյարմար: Ալեասկայում երկրագործութեամբ զբաղելը միանգամայն անհնար է: Կանադայի և Ալեասկայի սարերը հարուստ են արծաթով և ոսկով, որոնց ձեռք բերելը դժւար է—գարձեալ կլիմայի խստութեան պատճառով:

Կանադայի բնակիչների թիւն է ընդամենը մօտ 10 միլիոն: Տուէն գրան երում ապրում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ պարագող էսկիմոսները (ինչպէս և բեեռային կղզիների վրայ): Մեկկենդի և Նելսոն գետերի աւազանում տարածւած խիտ անտառներում թափառում են վայրենի հնդկացիները, որոնք աղւամազ գազաններ որսալով են պարապում:

Հողկացիների վիճակը Կանադայում այնչափ վատ չէ, որչափ Ամերիկայի ուրիշ շատ վայրերում, որտեղ նրանց մեծ մասը բնաջինջ է արւած: Կանադայում դանդաղօրէն բնակութիւն են հաստատել եւրոպացիները, իսկ հնդկացիներն էլ հետզհետէ դիմել են գէպի անտառների խորքերը, աւելի լաւ տարածութիւնները սպիտակներին թողնելով: Շատ հնդկացիներ նոյնիսկ մնացել են իրենց տեղերում և այժմ վարում են նստակեաց կեանք, զբաղւում են երկրագործութեամբ և նոյն իսկ իրենց երեսաններին ուսումնարան են ուղարկում:

Կանադայի հարաւային մասում, առանձնապէս Մեծ լճերի և Ս. Լաւրենտիոս գետի ափերին, ապրում են Նւրոպայից գաղթածները, որոնք և կազմում են Կանադայի ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը:

Ամենից շատ Կանադա են գաղթել անգլիացիները. այդ պատճառով էլ անգլիերէնը Կանադայում յորապետող լեզու է դարձել: Սակայն ամենից վաղ այնտեղ գաղթել սկսեցին Ֆրանսիացիները, որոնք կազմում են Կանադայի ազգաբնակչութեան $\frac{1}{3}$ մասը և պահպանել են իրենց լեզուն:

Կանադացիների գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և անասնաբուծութիւնը: Իրենց գաշտերում նրանք ցանում են գլխաւորապէս ցորեն, գարի և հաճար:

Անասուններից պահում են գլխաւորապէս կաթնատու-

ներ, որոնց կաթից պատրաստում են շատ իւղ և պանիր: Կանադացիների համար մեծ նշանակութիւն ունի նաև անտառագործութիւնը: Չմեռը կտրտում են փայտ, իսկ գարնանը փոխադրում գետերով կամ երկաթուղիներով: Կանադացիները որսում են նաև շատ ձուկ, մանաւանդ Նիու-Ֆաունդլենդում:

Կանադացիները շատ զարգացած և ձեռնարկող ժողովուրդ են: Նրանք հիմնել են բազմաթիւ ուղղոցներ — ստորին, միջնակարգ և բարձրագոյն տիպերի: Անգլագէտ մարդ նրանց մէջ շատ քիչ կայ: Նրանք շինել են նաև շատ երկաթուղիներ:

Մեծ նշանակութիւն սւնեն նաև ջրային ճանապարհները: Կանադայի և Միացեալ Նահանգների սահմանում է գտնւում Նիագարայի հսկայական ջրվեժը, որ թափւում է մօտ 25 սաժէն բարձրութիւնից:

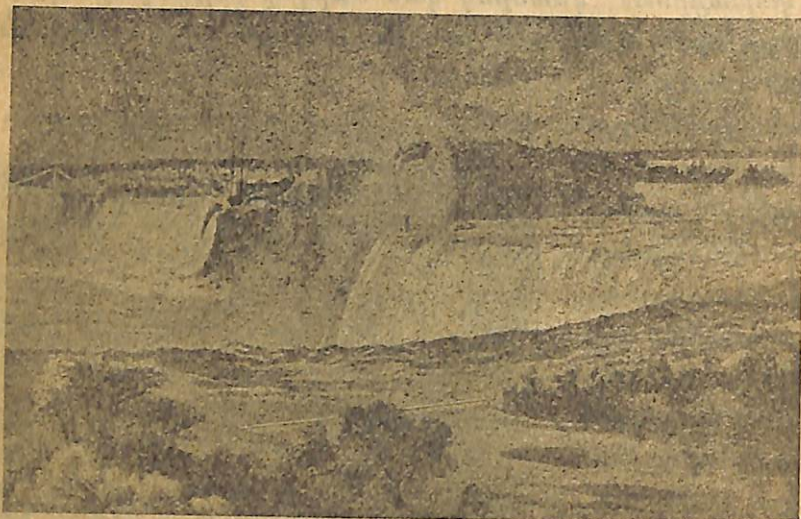
Կանադայի ամենամեծ քաղաքն է Մոնրէալ,—Ս. Լաւրենտիոս գետի ափին. նշանաւոր է իր առևտրով Եւրոպայի հետ: Կանադայի արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են՝ փայտեղէն, անասուններ, իւղ, պանիր և հաց. քիչ չեն արտահանւում նաև աղւամազ գազանների մորթիներ:

Կանադան Անգլիայի գաղութներից է. նրա կառավարու-

Նկ. 75. Փայտեղէնի փոխադրութիւն Կոլումբիա գետով: Հսկայական լաստ՝ շղթաներով ամրացրած: Այդպիսի լաստը յաջողութեամբ անցնում է սահանքների վրայով և կարող է լող տալ մինչև իսկ ովկիանոսում:

Թեան գլուխ կանդնած է ընդհանուր նահանգապետը, որ նշանակւում է Անգլիայի Թագաւորի կողմից: Սակայն օրէնքները հրատարակւում են երկրի պարլամենտի կողմից, որ բաղկա-

Նկ. 76. Նեպոլեոնի ջրվեժը:

ցած է ժողովրդական ընտրեալներից և գտնւում է Օտտաւա քաղաքում:

Ալեասկա մեծ թերակղզին, նրանից հարաւ ընկած ծովափնեայ նեղ շերտով միասին, պատկանում է Միացեալ Նահանգներին: Առաջ Ալեասկան պատկանում էր ուռններին, որ յետոյ ծախեցին ամերիկացիներին: Ալեասկան երեք անգամ մեծ է Կովկասից, բայց համարեա անմարդաբնակ է: Ալեասկայի բնիկներն էսկիմոսներն ու հնդկացիներն են: Վերջին տարիներն Ալեասկայում գտնւել են ոսկու հարուստ հանքեր: այդ պատճառով էլ այնտեղ դիմել սկսեցին շատերը, որոնք շուտ հարստանալ էին ցանկանում:

ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ:—«Միացեալ Նահանգներն» ամենամեծ պետութիւնն են կազմում Ամերիկայում և չորրորդը՝ երկրագնդի վրայ: Իր տարածութեամբ (Ալեասկայի հետ) այդ երկիրը երկու անգամ մեծ է Եւրոպական Ռուսաստանից և համարեա հաւասար է ամբողջ Եւրոպային:

Միացեալ Նահանգներում ապրում են աւելի քան 90 միլիոն բնակիչներ: Միացեալ Նահանգների բնութիւնը շատ հարուստ է, հողն ամեն տեղ արգաւանդ է, մշակութեան համար յարմար: Կլիման տաք է, համարեա ամեն սեղ խոնաւ և այնպէս առողջարար, ինչպէս Եւրոպայի կլիման: Միացեալ Նահանգների արեւելեան կէսում տարածւում են արգաւանդ և ընդարձակ հարթութիւններ: Գարնանը և ամառը տեղում են առատ անձրեւներ, որոնց շնորհիւ այնտեղ շատ լաւ են աճում զանազան հացաբոյսեր, բամբակ և ուրիշ կարեւոր բոյսեր: Մ. Ն-ի արեւմտեան կէսը ժայռոտ է, ուր ընդարձակ տարածութիւններ են բռնում չոր սարահարթերը և բարձր լեռները: Սակայն հեռաւոր արեւմուտքում—Մեծ Ովկիանոսի ափերին և Միերրա-Նեադայի ստորոտներում—կլիման բաւական խոնաւ է, հողն էլ արգաւանդ:

Հսկայական հարստութիւններ կան թաղած նաւ երկրի ծոցում: Միսսիսիպի գետի և նրա վտակների աւազանում շատ տեղ ընկած են քարածուխի հանքեր: Ալլեգանները հաշտ տեղ ընկած են քարածուխի հանքեր: Ալլեգանները հարուստ են երկաթով և նաւթով, իսկ ժայռոտ լեռները, Միերրա-Նեադան և Կասկադեան լեռները՝ ոսկով, արծաթով, պղնձով և ուրիշ մետաղներով:

Այս բոլոր հարստութիւնները մշակւում են Մ.-Նահանգներում առանց դժւարութեան, շնորհիւ հաղորդակցութեան ներում և մանապարհների, մանաւանդ արեւելքում: Միսսիսիպի գետը և նրա բազմաթիւ վտակները—Օհայօ Միսսիսիպիի գետը—նաւարկելի են համարեա իրենց ամբողջ սուրբի և ուրիշները—նաւարկելի են նաւ Ատլանտեան օվկիանոս հորնթացքում: Նաւարկելի են նաւ Ատլանտեան օվկիանոս հորնթացքում, թէպէտ երկայն չեն, օր. Հուզդոն գետը, սող գետերը,—թէպէտ երկայն չեն, օր. Հուզդոն գետը, Հաղորդակցութեան առաջնակարգ ճանապարհներ են նաւ Մեծ լճերը, որոնք այժմ ջրանցքներով միացած են Հուզդոն գետի և Միսսիսիպիի վտակների հետ: Վերջապէս՝ Մ.-Ն-ները թէ արեւելքից և թէ արեւմուտքից ողողւում են օվկիանոսներից: այնտեղ կան բազմաթիւ բնափր նաւահանգիստներ, որոնք ամբողջ տարին բաց են հաղորդակցութեան համար: Բնական հարստութիւնները, լաւ կլիման, հաղորդակցու-

Թեան ընտիր ճանապարհները,—այս բոլորը վաղուց արդէն գրաւել սկսեցին եւրոպացիներին դէպի Մ.-Նահանգները: Ամենից շատ գաղթեցին անգլիացիները, ուստի և անգլիական լեզուն այնտեղ տիրապետող դարձաւ: Մնացած բոլոր եւրոպացիները—իւրանդացիները, գերմանացիները, իտալացիները, ֆրանսիացիները և այլն, խառնեցին անգլիացիների հետ և ընդունեցին ոչ միայն նրանց լեզուն, այլ նաև կենցաղավարութեան եղանակն ու սովորութիւնները: Այսպէս ահա Ամերիկայում առաջ եկաւ մի նոր ժողովուրդ, որ իրեն ամերիկացի է կոչում (իսկ եւրոպայում նրանց երբեմն «եանկի» են կոչում): Այդ ժողովուրդն աչքի է ընկնում իր ձեռնարկութեամբ և աշխատասիրութեամբ: Այդ բոլորի շնորհիւ է, որ Մ.-Նահանգները կարճ ժամանակում գորաւոր պետութիւն դարձան: Այդ պետութիւնն իր ոյժով և զօրութեամբ յետ չէ մնում երկրագնդի և ոչ մի պետութիւնից:

Նկ. 77. Եանկի:

Բացի սպիտակ ցեղին պատկանողներից՝ Մ.-Նահանգներում ապրում են նաև հնդկացիներ և նեգրեր: Ամերիկական հնդկացիների թիւն առաջ շատ էր, իսկ ներկայումս մնացել են ընդամենը

Նկ. 78. Հիւս. Ամեր. հնդկացի:

200 հազար հոգի: Իսկ նեգրեր Մ.-Նահանգներում բաւական շատ կան,—մօտ 10 միլիոն: Նրանք ապրում են Մ.-Ն-ի բոլոր մասերում, իսկ աւելի խիտ՝ միայն հարաւում և հարաւ-արեւելքում, որտեղ կլիման տաք է և խոնավ:

Թէպէտ նեգրերն ազատւած են ստրկութիւնից և ունեն քաղաքացիական ամեն տեսակ իրաւունքներ, բայց և այնպէս սպիտակ ցեղին պատկանողներն արհամարհանքով են վերաբերում նրանց: Տնտեսական կենտրոնում նեգրերը բոլորովին ենթարկւած են սպիտակներին—համարեա բոլոր նեգրերն էլ աշխատում են սպիտակներին պատկանող արտերում, գործարաններում, հանքերում և այլն, և կամ երկաթուղի-արտերում, գործարաններում, հանքերում և այլն, և կամ երկաթուղի-ների վրայ ստորին ծառայութիւններ ունեն: Քիչ կ'զատասի, որ մի նեգր իր սեփական տնտեսութիւնն ունենայ:

Միացեալ-Նահանգների ամբողջ արդիւնաբերութիւնը դրսնւում է ամերիկացիների ձեռքում և նրանց շնորհիւ միայն հասել է բարձրագոյն զարգացման: Առաջին տեղը բռնում են երկրագործութիւնը և անասնաբուծութիւնը: Այնտեղ, ուր դեռ ոչ շատ առաջ տարածւում էին խիտ անտառներ և վայրի պրերիներ, ուր արածում էին միայն բիսոնների նախիրներ, թափառում էին վայրենի հնդկացիներ,—այնտեղ այժմ ամենուրեք տարածւում են ընդարձակ դաշտեր, կամ արածում են ընտանի կենդանիների ահագին հօտեր: Դաշտային աշխատանքներն ամերիկացիները կատարում են երկրագործական մեքենաների օգնութեամբ. այդ պատճառով էլ նրանք կարճ միջոցում կարողանում են մշակել ընդարձակ տարածութիւններ և հաւաքել առատ հունձ: Միայն եգիպտացորեն ստացւում է Մ.-Նահանգներում այնչափ, որչափ Ռուսաստանում՝ բոլոր հացահատիկները միասին առած: Մշակւում է նաև մեծ քանակութեամբ ցորեն, որ ոչ միայն բաւականացնում է Մ.—Նահանգների բոլոր բնակիչներին, այլ և ամեն տարի մի քանի հարիւր միլիոն փութ ուղարկւում է Արեւմտեան Եւրոպա:

Մ.-Նահանգներում ստացւում է աւելի մեծ քանակութեամբ ըամրակ, քան աշխարհի մնացած բոլոր երկիրներում և մեծ քանակութեամբ էլ ուղարկւում է Արեւմտեան Եւրոպա ու մասամբ Ռուսաստան:

Շատ է զարգացել Մ.-Նահանգներում նաև անասնաբու-

ծութիւնը, մանաւանդ պրերներում, որոնք ամբողջապէս դեռ չեն մշակւած: Ամենից շատ պահում են խոշոր եղջիւրաւոր կենդանիներ, նաև ոչխար ու խոզ: Այնչափ շատ միս է ստացւում Մ.-Նահանգներում, որ սառցրած ձևով միլիոնաւոր փթեր Արևմ. Եւրոպա է ուղարկւում:

Կորդիլիերներում ամերիկացիները զբաղւում են ոսկու և արծաթի հանքերի մշակութեամբ: Ոսկու առատութեամբ Մ.-Նահանգների հետ մրցում են Աւստրալիան և Հարաւային Աֆրիկան, իսկ արծաթով՝ միայն Մեքսիկան: Բայց թանգազին մետաղներից աւելի արժէքաւոր են Մ.-Նահանգների համար — երկաթը և քարածուխը. երկաթը նրա համար, որ գործազրուում է ամեն տեսակ մեքենաներ, երկաթուղիներ և շոգեմեքենաներ շինելու. իսկ քարածուխը նրա համար, որ գործազրուում է իբրև վառելանիւթ գործարանների, շոգեկառքերի համար և այլն: Քարածուխի և երկաթի քանակով Մ.-Նահանգները ներկայումս գերազանցում են բոլոր պետութիւններին, մինչև անգամ Անգլիային: Վերջապէս՝ ստացւող նաւթի (Ալլիգաններում) քանակով Մ.-Նահանգները յետ են մնում միայն Ռուսաստանից (Բազիլի նաւթահանքները):

Մ.-Նահանգներում շատ կան ամեն տեսակ գործարաններ, զարգացած է արդիւնազործութիւնը: Ամերիկայի երկրագործական և կարի մեքենաները սպառւում են բոլոր աշխարհամասերում. քիչ չեն ներմուծւում նաև Ռուսաստան:

Երկաթուղիներ այնտեղ աւելի կան, քան ամբողջ Եւրոպայում և Ասիայում՝ միասին վերցրած: Մի քանի երկաթուղային գծեր կտրում անցնում են Կորդիլիերներով և միացնում Ատլանտեան ովկիանոսի նաւահանգիստները խաղաղ ովկիանոսի նաւահանգիստների հետ (այդ գծերը կոչւում են «խաղաղ-ովկիանոսեան» երկաթուղիներ): Մ.-Նահանգների գետերի, լճերի է ծովերի վրայ ամեն տեղ լողում են շոգենաւեր: Շրնորհիւ արւեստական ջրանցքների՝ ծովային շոգենաւերը կարողանում են անցնել Ատլանտեան ովկիանոսից մինչև Մեծ լճերը և ապա վերադառնալ այնտեղից: Ընդհանրապէս՝ ճանա-

պարհների հաղորդակցութիւնը Մ.-Նահանգներում շատ զարգացած է:

Թէպէտ Մ.-Նահանգները բաղկացած են 45 նստարակապետութիւններից («շտատ»-ներից կամ նահանգներից) և 5 տիրութիւններից (երկրամասերից*), բայց նրանք բոլորն էլ կապւած են իրար հետ իբր ամբողջութիւն — ջնորհիւ ճանապարհների հաղորդակցութեան, ընդհանուր լեզւի և ընդհանուր կառավարութեան: Մ.-Ն.-ի շտատները մեծութեամբ հաւասար չեն իրար: Հիւս.-արևելեան՝ հին շտատները շատ աւելի փոքր են, քան հիւս.-արևմտեան և հարւ.օրեւմ. շտատները: Բոլոր շտատները բաժանւում են 4 խմբի. — արևելեան, հարաւային, կենտրոնական և արեւմտեան:

Միացեալ Նահանգների կամ շտատ երեք գլուխ կանգնած են հասարակապետութեան նախագահը (որ ընտրւում է 4 տարով) և կոնգրէսը (որ բաղկացած է ժողովրդական ընտրեալներից): Կոնգրէսը հրատարակում է օրէնքներ, իսկ նախագահը հոգւում է նրանց գործադրութեան վրա:

Ամեն մի նահանգ կամ պետութիւն (շտատ) ունի իր յատուկ կառավարութիւնը: Ամեն մի նահանգի գլխաւորն էլ ընտրովի նահանգապետն է, որ կառավարում է իր նահանգը՝ ժողովրդական ներկայացուցիչների կողմից. հրատարակող օրէնքներով: Այդ բոլոր շտատներն էլ դաշնակցելով միացել և կազմել են Մ.-Նահանգների դաշնակցական (ֆեդերատիւ) հասարակապետութիւնը:

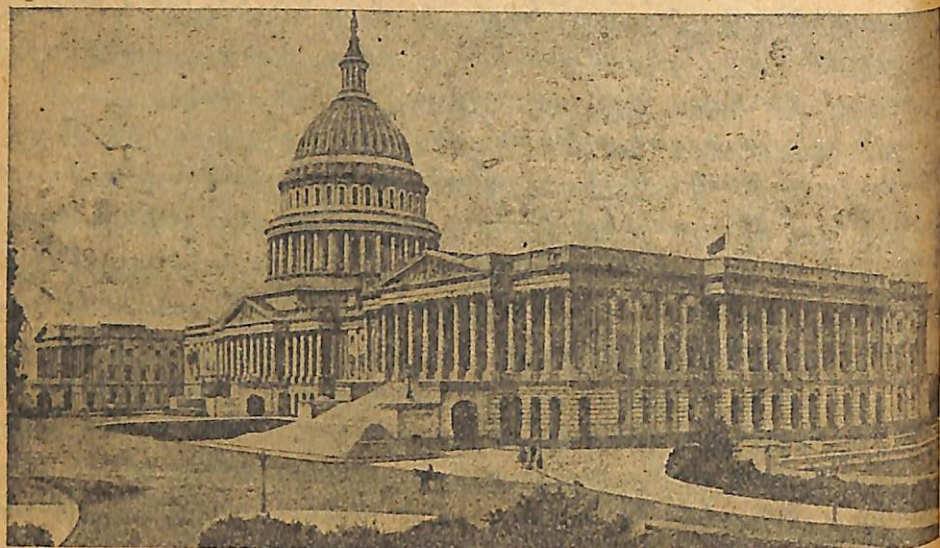
Միացեալ Նահանգների բոլոր քաղաքացիներն ունեն միևնույն իրաւունքները, և օրէնքի առջ բոլորն էլ հաւասար են: Նոյն իսկ հասարակապետութեան նախագահը ծառայութիւնը թողնելուց յետոյ ոչնչով չէ զանազանւում ցեղացած քաղաքացիներէ:

Ժողովրդական կրթութեան համար Մ.-Նահանգներում հոգւում են ամենքը — կոնգրէսը, նախագահը, նահանգապետները, զանազան ընկերութիւններ, մասնաւոր անձեր — որոնք ահազին գումարներ են նւիրում տյոյ նպատակով: Համալսարանների մեծ մասը պահւում է ամերիկացի միլիոնատէրերի

*) «Տերիտորիա» կոչւում են այն շրջանները, որոնք շատ սովորապէս կառավարւում են ինքնուրուշ (100 հազ. պակաս) ունեն և չեն հանդիսանում անկախ շտատներ կամ հասարակապետութիւններ: Նրանց գործերը վարում են նախագահի կողմից՝ նշանակւած պաշտօնեաները:

նւիրաբերութիւններով: Գրքեր և լրագիրներ Մ. Նահանգներում հրատարակում են անսահման քանակութեամբ:

Մ.-Նահանգների մայրաքաղաքն է՝ Վաշինգտոն, որ գրա-

Նկ. 79. Կոնգրեսի շէնքը Վաշինգտոնում:

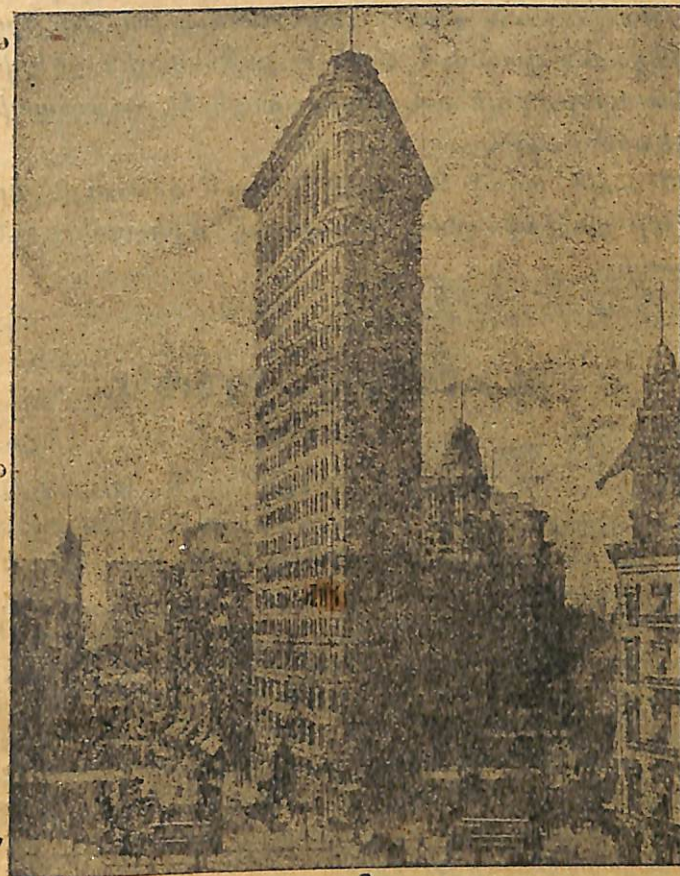
նրւում է Կոլումբիա շրջանում*) և միջին մեծութիւն ունեցող մի քաղաք է: Այնտեղ է գտնւում կոնգրէսը, ուր և ապրում է նախագահը («սպիտակ տանը»):

Մ.-Նահանգների ամենամեծ քաղաքն է՝ Նիու-Եօրկ, որ մօտ 4 միլիոն բնակիչ ունի: Իր բնակիչների թւով նա յետ է մնում երկրագնդի միայն մէկ քաղաքից—Լոսանջից (Անգլիայի մայրաքաղաքից): Նիու-Եօրկը գտնւում է Հուդզոնի գետաբերանում և շատ յարմար նաւահանգիստ է: Նիու-Եօրկի վրայում է կառարւում Մ.-Նահանգների ամբողջ արտաքին առևտրի կէսը: Այնտեղ են ցամաք իջնում ամեն տարի Եւրոպայից եկող մի քանի հարիւր հազար զաղթականներ**):

*) Այս շրջանն առանձնացրած է միւս շտատներից նրա համար. որ ոչ մի շտատ չունենայ գերազաս համարելու իրեն, թէ՛ իր սահմաններում է գտնւում պետութեան մայրաքաղաքը:

**) 1910 թւականին Եւրոպայից Մ. Ն. են գաղթել 926.000 հոգի, որոնք համարեա բոլորը Նիւ-Եօրկում են ցամաք իջել: Գաղթականներին դէպի այդ երկիրը գրաւողը բարձր աշխատավարձն է ու աղատ կառավարութիւնը:

Նիու-Եօրկի շէնքերն աչքի են ընկնում իրենց հսկայական մեծութեամբ. այնտեղ շատ կան 20—30 յարկանի տներ: Փողոցներում նրկատելի է ահագին հաղորդակցութիւն՝ էլեքտրաքարշերով, կապերով և ոտքով: Փողոցների վերեւ՝ սիւների վրայ՝ շինած է երկաթուղի, որ օրական մօտ 1 միլիոն մարդ է փոխադրում: Հուդզոն գետի և նեղուցների վրայ գցած են հսկայական կամուրջներ և անց են կացրած ստորջրեայ տուննիւներ (ուղիներ):

Նկ. 80. Բազմայարկ տուն Նիու-Եօրկում:

Մ.-Նահանգների միւս նշանաւոր նաւահանգիստներն են. Ատլանտեան ովկիանոսի ափին—Ֆիլադելֆիա, Բալտիմոր և Բոստոն: Մեքսիկայի ծոցի վրայ, Միսսիսիպիի գետաբերանում՝ Նոր Օրլէան, որ երկրագնդի ամենանշանաւոր նա-

ւահանգիստն է բամբակի արտահանութեամբ: Մեծ ովկիա-
նոսի վրայ, արեւմուտքում, նշանաւոր է Սան-Ֆրանցիսկո
նաւահանգիստը:

Երկրի ներսում եղած քաղաքներից ամենանշանաւոր-
ներն են.—Չիկագո (Միչիգան լճի ափին), Սէն-Լուի (Միս-
սիսիպիի և Միսսուրիի խառնարանից ոչ հեռու) և Պիտս-
բուրգ (Օհայո գետի ափին, ամենահարուստ նաւթահանքերի
մօտ): Չիկագոն գտնւում է 35 երկաթուղային գծերի հանգոյ-
ցում: Նա երկրագնդի առաջին քաղաքն է՝ հացահատիկների և
մսի առևարի կողմից:

100 տարի առաջ Չիկագոի տեղում գտնւում էր հնդկա-
ցիների մի փոքրիկ գիւղ, իսկ այժմ Չիկագոն ունի 2 մի-
լիոն բնակիչ:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

Ամերիկա մայր ցամաքի այն հեղ մասը, որ տարածւում է Միա-
ցեալ Նահանգներից հարաւ, նաև նրա արեւելեան կողմն ընկած Զիլզիլները
միասին՝ կոչւում են Կենտրոնական կամ Միջին Ամերիկա: Մեծ մասով
գտնւում է արեւադարձային գօտում:

Կենտրոնական Ամերիկան աւելի շուտ գտնւեց, քան Ամերիկայի
միւս մասերը, գտնողներն էին իսպանացիները. սրանք չկարողացան
ընդհանրապէս ամերիկական հնդկացիներին բնաջինջ անել կամ երկրի
խորքերը քնդ: Հնդկացիների մեծ մասն այժմ նստակեաց է, կազմում
է տեղական աղգաբնակութեան գլխաւոր տարրը. շատերը խառնուել
են սպիտակների հետ: 19-րդ դարի ս զրում իսպանական զաւթութիւնը
մեծ մասով բաժանւեցին մայր երկրից—Իսպանիայից և կազմեցին ան-
կախ հասարակագիտութիւններ:

ՄԵՔՍԻԿԱ ԵՒ ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱ.—Կենտրոնական Ամերիկայի մեծ
մասը բռնւում է Մեքսիկան: Մեքսիկան հինգ անգամ փոքր է
Միացեալ-Նահանգներից, բայց իր մեծութեամբ գերադանցում
է բոլոր եւրոպական պետութիւններին, բացի Ռուսաստանից:
Մեքսիկայի բնութիւնն այնպէս յարմար չէ մարդկային

բնակութեան համար, ինչպէս Միացեալ-Նահանգների բնութիւ-
նը: Մեքսիկայի մեծ մասը քարձրաւանդակ է. թէ արեւելքից
և թէ արեւմուտքից շրջապատւած է Կորդիլիերների լեռնաշղ-
թաներով: Կլիման չոր է (ինչո՞ւ), բուսականութիւնն էլ բա-
ւական աղքատ: Այդ բարձրաւանդակը ներկայացնում է անա-
պատ հարթութիւններ—քարքարոտ կամ աւազոտ: Կալիֆոր-
նիա թերակղզին ևս բաւական չոր և անապատային է, որով-
հետեւ նրա մօտով ցուրտ հոսանք է անցնում: Միայն Մեքսի-
կայի ծոցի ափերին և Իւկատան թերակղզու վրայ շատ անձրե-
կ է գալիս. այնտեղ աճում են արեւադարձային անտառներ, ո-
րոնք սակայն առողջարար չեն և անյարմար են մարդկային
կեանքի համար:

Կորդիլիերները Մեքսիկայում հարուստ են ոսկով և մա-
նաւանդ արծաթով: Այս
թանգազին մետաղներն էին
գլխաւորապէս եւրոպացիներին
դէպի Մեքսիկա զրաւող-
ները: Ամենից շատ Մեքսիկա
զաւթեցին իսպանացիները: Սը-
րանց յետնորդները, որ Ամե-
րիկայում կրէօլ են կոչւում,
կազմում են ներկայումս Մեք-
սիկայի աղգաբնակութեան $\frac{1}{5}$
մասը: Նրանց են պատկանում
հանքերի մեծ մասը և հողի ա-
մենալաւ բաժինները: Սա-
կայն Մեքսիկայի բնակիչնե-
րը գլխաւորապէս հնդկացի-
ները և մետիսներն են: Նրանք
զբաղւում են երկրագործու-
թեամբ: Մեքսիկայի ծոցի
ափերին մշակում են սուրճի
և կակաօի ծառեր:

Մեքսիկայի մետաքսները և

Նկ. 81. Արքայական արձաններ:

հնդկացիներն իրենց կենցաղավարութեամբ քիչ են տարբեր-
ւում կրէօններից: Համարեա բոլորն էլ քրիստոնեայ են և խօ-
սում են իսպաներէն: Բնակիչների ընդհանուր թիւն է 13¹/₂
միլիոն:

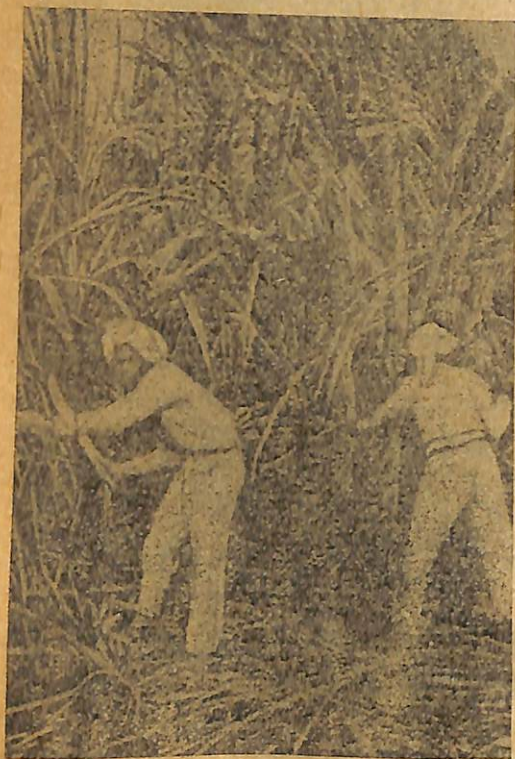
Կառավարութեան տեսակէն նայելով՝ Մեքսիկան Միացեալ Նահանգներէ նման հասարակապետութիւն է: Մայրաքաղաքն է Մեքսիկո:

Կենտրոնական Ամերիկայի Հաբալային մասում, մայր
ցամաքի վրայ, գտնվում են ինքնուրույն վեց հատարակապե-
տություններ: Նրանց մեջ ամենանշանաւորն է ՊԱՆԱՄԱՆ՝ հա-
մանուն պարանոցի վրայ: Այդ պարանոցի վրայ այժմ փորած
է մի ջրանցք, որ միացնում է իրար հետ Ատլանտեան և
Սաղազ ովկիանոսները:

ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱՆ (Արևմտեան Հնդկաստանը) բաղկացած է՝
Մեծ Անտիլեան (Կու-
բա, Եամայկա, Հայի-
տի և Պորտո-Ռիկո),
Փոքր Անտիլեան և
Բահամեան կղզիները։

Մեծ-Անտիլեան կղզիները ցամաքային ծագում ունեն. Փ.քը Անտիլեան կղզիները մեծ մասով հորաքարային են. Բահամեան կղզիները՝ կորալյալան:

Վեստ-Ինդիայի բնու-
թիւնը փայտմ է: Շը-
նորհիւ մշտական տա-
քութեան և խոնավու-
թեան՝ այնտեղ աճում
են արևադարձային ան-
տառներ: Բայց կլիման
առողջարար չէ, ամեն
տեղ տարածւած են մա-

Նկ. 82. Հնդ. կուլիները շաքարեղեգ են քաղում
Յամայկա կղզու վրայ:

խարիս և գեղին տենդ հիւանդութիւնները: Վեստ-Ինդիայի
հնակիչներն են (մօտ 5 միլ.) նեգրերը եւ մուլատնեղը, որոնք
ռուրն էլ կաթուղի քրիստոնեաներ են: Բնակիչների զխաւոր
զբաղմունքն է երկրագործութիւնը: Յաճդրադիր տեղերում մը-
շակում են շաքարեղեգ, բանան, ծխախոտ, իսկ սարերի և
լեռների լանջերին՝ սուրճի և կակաօի ծառեր: Այս բոլորից
կա մեծ քանակութեամբ արտահանում է դէպի Միացեալ-
Նահանգներ ու Եւրոպա:

Նկ. 83. Ծխախոտի տնկալան հուբայում:

Յիշած կղզիներից Պորտո-Ռիկոն պատկանում է Միացեալ-Նահանգներին, եամայկան՝ Անգլիային, իսկ Հայիտիի վրայ գտնւում են նեղրերի երկու անկախ հասարակապետութիւններ։ Ամենաշատ բնակիչներ ունի Կուբան (մօտ 2 միլ.), որ հասարակապետութիւն է։ Նրա գլխաւոր քաղաքն է՝ Հաւան-

նա. նշանաւոր է ծխախոտի և շաքարի արտահանութեամբ: Փոքր Անտիլեան կղզիները պատկանում են եւրոպական զանազան պետութիւններին:

ՀԱՐԱՆԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

ՎԵՆԵՑՈՒԷԼԱ ԵՒ ԳՈՒԻԱՆԱ:—Վենեցուէլան և Գուիանան բնութեամբ հարուստ, բայց սակաւ բնակչութիւն ունեցող երկիրներ են: Բոլոր ծովափերը և լեռնալանջերն ու հովիտները ծածկւած են արևադարձային խիտ անտառներով: Օրինակօր դաշտավայրը ծածկւած է սաւաններով, որոնք այդտեղ լիսնոս են կոչւում: Լիանոսները շատ յարմար են անասնապահութեան համար:

Եւրոպացիներ Վենեցուէլայում և Գուիանայում աւելի քիչ կան, քան Վեստ-Ինդիայում: Բնակիչներն են գլխաւորապէս՝ մուլատներ և մետիսներ: Լիանոսներում նրանք պահում են եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիների ահազին նախիրներ, ձի, խոզ և ուրիշ ընտանի կենդանիներ: Պարապում են նաև երկրագործութեամբ: Նրանց զիւղերը չըջապատւած են լինում բանանի և եգիպտացորենի տնկարաններով: Ծովափերին մուլտաները և մետիսները մշակում են սուրճ, կակաօ և շաքարեղեգ: Իսկ ծովից աւելի հեռու ընկնող տեղերը համարեա բոլորովին անբնակ են: Գուիանայի սարերը հարուստ են ոսկով, միայն թէ շատ դժւարին է ճանապարհը դէպի ոսկու հանքերը. պիտի անցնել արևադարձային խիտ անտառներով:

Պետական կազմին նայելով՝ ՎԵՆԵՑՈՒԷԼԱՆ հասարակապետութիւն է. նրա մայրաքաղաքն է՝ Կարակաս: ԳՈՒԻԱՆԱՆ բաժանւում է երեք գաղութների, որոնք պատկանում են եւրոպացիներին (անգլիացիներին, ֆրանսիացիներին և հոլանդացիներին):

ԲՐԱԶԻԼԻԱ:—Բրազիլիան բռնում է Հար. Ամերիկայի համարեա կէսը. իր մեծութեամբ նա մի քիչ փոքր է Միացեալ Նահանգներից, բայց ունի 23 միլիոնից էլ պակաս ազգաբնակչու-

թիւն: Բրազիլիայի մեծ մասը՝ Ամազոն գետի ամբողջ աւազանը ծածկւած է արևադարձային վատառողջ անտառներով՝ սելամներով:

Սելամների մէջ ապրում են ընդամենը հազիւ 600 հազար հոգի. նրանք բոլորն էլ վայրենի հնդկացիներ են, որոնք զբաղւում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ:

Մարգիլային բնակութեան համար աւելի յարմար է Բրազիլիայի հարաւ-արեւելեան լեռնոտ մասը: Այդտեղ այնչափ խոնավ և այնչափ շոգ չէ, որչափ սելամներում: Այդտեղ է կենտրոնացած Բրազիլիայի ազգաբնակչութեան մեծ մասը, ոչ միայն հնդկացիները և մետիսները, այլ նաև եւրոպացի գաղթականները, — գլխաւորապէս պորտուգալացիներ և լատաացիներ:

Նկ. 84. Սուրճ հաւաքելը: — Սուրճի ծառերն աճում են ուրիշ, աւելի բարձր, ծառերի հովանու տակ: Նկարի ձախ կողմում, վերև, սուրճի ծառի ճիւղ է՝ ծաղիկներով և պտուղներով:

Սկզբում սպիտակներին այդտեղ գրաւողն այն գոյնզգոյն արվաստներն էին, որոնցով հարուստ են Բրազիլիայի սարերը, ուր կայ նաև ոսկի: Ներկայումս հար.-արեւելեան Բրազիլիայի

Թէ սպիտակ և Թէ գունամորթ բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքն է՝ սուրճի, մասամբ նաև շաքարեղեգի, բրնձի ու կարտոֆիլի արդիւնաբերութիւնը:

Նրկրագնդի վրայ արդիւնաբերող սուրճի կէսից աւելին ստացւում է Բրազիլիայից: Ամազոնի ավերին տեղ-տեղ կան մուլատների և միտինների բնակավայրեր: Նրանք զբաղւում են գլխաւորապէս կաուչուլի (այսինքն ռեզինի) արտադրութեամբ: Նրկրագնդի վրայ արտադրող ռեզինի մեծ մասը ձեռք է բերւում Ամազոնի սելաւաններից:

Պետական կազմին նայելով՝ Բրազիլիան, ինչպէս նաև Ամերիկայի մնացած բոլոր երկիրները, հասարակապետութիւն է: Նրա մայրաքաղաքն է Ռիօ-դէ-ժանէյրօ, որ միւնտյոն ժամանակ նշանաւոր նաւահանգիստ է: Բրազիլիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստը, որտեղից շատ սուրճ է արտահանւում, կոչւում է Սանտոս:

ԼԱՊԼԱՏԵԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐ—ԱՐԳԵՆՏԻՆԱ, ՈՒՐՈՒԳՈՒԱՅ ԵՒ ՊԱՐԱԳՈՒԱՅ:—Լապլատեան երկիրներն աւելի չափաւոր կլիմայ ունեն, քան Բրազիլիան: Արևադարձային անտառներին փոխարինում են սկզբում սաւաններ, իսկ հարաւային մասում սաւաններն աստիճանաբար փոխւում են բարեխառն դոտու տափաստանների—պամպանների: Այդ տափաստանները ծածկւած են ցածր խոտով: Նրանք շատ արգաւանդ են և յարմար՝ երկրագործութեան և անասնապահութեան համար:

Աւելի հարաւում պամպանները փոխւում են Պատագոնիայի չոր և անպտուղ դաշտերի, որոնք խոտաւէտ չեն, ծածկւած են թփերով: Այդ դաշտերը յարմար չեն նոյն իսկ անասնապահութեան համար:

Լապլատեան երկիրների, յատկապէս պամպանների առողջարար կլիման և պտղաբեր հողը զբաւել են շատ զաղթականների Նւրոպայից—գլխաւորապէս իսպանացիներ և իտալացիներ: Ներկայումս այդ երկիրների ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը կազմում են զաղթականները և մետիսները: Զտարիւն, կիսավայրենի հնդկացիները, որոնք որսորդութեամբ և անասնապահութեամբ են պարապում, ապրում են միայն

հիւսիսում ընկնող սաւաններում, իսկ հարաւում՝ Պատագոնիայում:

Գաղթականների և մետիսների գլխաւոր զբաղմունքն է անասնապահութիւնը և երկրագործութիւնը, որ ամենից լաւ ծաղկած են պամպաններում: Այնտեղ, ուր դեռ ոչ շատ առաջ թափառում էին վայրենի որսորդ-հնդկացիներ, այժմ արածացնում են ահագին հօտերով ոչխարներ, եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ և ձիեր: Այնտեղ կան մշակւած ընդարձակ տարածութիւններ, որոնք տալիս են ցորենի ու եգիպտացորենի առատ հունձ:

Նկ. 85. Պատագոնիայի հնդկացիներ՝ որսի գնալիս:

Աման տեղ երկաթուղային գծեր են անցկացրած և գիւղեր զցած, որոնք թաղւած են այգիների կանաչի մէջ:

Կորդիլիերների ստորոտներում, սարերից վար հոսող գետերի հովիտներում, մշակւում են խաղողի ընդարձակ այգիներ և շաքարեղեգի տնկարաններ:

Պ ե տ ա կ ա ն կ ա գ մ ի ն նայելով՝ Լապլատեան երկիրնե-

զրուեցան մէջ, այն էլ անշաղի առաւելութեամբ, որ եթէ անտառի մը-
նացած բոլոր ծառերը կտրատեն, մի քանի տարւայ ընթացքում այն-
տեղ կգոյանայ կակաօի տնկարան:

Առաջներն այդ անտառներում պատահում էր մեծ քանակութեամբ
նաե քինայի ծառ, բայց այժմ շատ փոքր քանակութեամբ է մշակում*):

Մեծ նշանակութիւն ունի Կորգիլիերեան երկիրներում
նաե հանքագործութիւնը—արծաթի, ոսկու և մանաւանդ սե-
լիտրայի***) արգիւնագործութիւնը, որի ամենահարուստ հան-
քերը գտնւում են Կորգիլիերեան ամենաչոր տեղերում,—
ամենից շատ՝ Ստակամայում: Սելիտրան այդտեղից արտա-
հանւում է գէպի երկրագնդի բոլոր կողմերը:

Կառավարութեան նայելով՝ Կորգիլիերեան երկիրները բա-
ժանւում են հինգ հասարակապետութիւնների— Կոլումբիա,
էկուադոր, Պերու, Բոլիւիա և Չիլի: Կորգիլիերեան եր-
կիրների ամենանշանաւոր կենտրոնն է Չիլիի մայրաքաղաք
Սանտո-Եագոն: Նա երկաթուղով միացած է իր նաւահան-
գիստ Վալպարայսո-ի և Արգենտինայի մայրաքաղաք Բուէ-
նոս-Այրէսի հետ:

Մնացած քաղաքներից նշանաւոր են.— Բոգոտա՝ Կոլումբիայի
մայրաքաղաքը: Բուիա՝ Էկուադորի մայրաքաղաքը (Գուաեաիլի նա-
ւահանգստով), Լիմա՝ Պերուի մայրաքաղաքը (Կալեաո նաւահանգըս-
տով): Այս բոլոր քաղաքները գտնւում են Կորգիլիերեանի բարձրադիր
վայրերում, որտեղ օդն աւելի առողջարար է, քան ծովափերին,

*) Երկրագնդի վրայ ստացւող քինան համարեա ամբողջապէս ձեռք է բերւում
ծաւա կգոյացի:

**) Սելիտրան մի տնգոյն աղ է, որ գտնւում է ածուում դեղեր և պայթուցիկ նիւ-
թեր (օրինակ՝ վաւօդ) պատրաստելու համար:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ ՄԱՅՐ ՅԱՄԱՔԸ

ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Աւս-
տրալիան հինգ աշխարհամասերի թւում ամենափոքրն է. նա 6
անգամ փոքր է Ասիայից: Բոլոր աշխարհամասերի մէջ միայն
Աւստրալիան է, որ ամբողջապէս հարաւային կիսագնդում է
գտնւում: Արեւմուտքից արեւելք Աւստրալիան տարածւում է
4,000 վերստ. իսկ հիւսիսից հարաւ, ամենալայն մասում՝
3,000 վերստից մի փոքր աւելի:

Աւստրալիայի ամենահեռաւոր ծայրերն են. հիւսիսում՝
Եօրկ հրաւանդանը. հարաւում՝ Ուիլսոն, արեւմուտքում՝ Ստիպ,
իսկ արեւելքում՝ Բայրոն հրաւանդանը:

Աւստրալիան շրջապատւած է ովկիանոսներով.— արեւել-
քից՝ Մեծ կամ Խաղաղ, իսկ հարաւից և արեւմուտքից՝ Հընդ-
կական ովկիանոսով: Աւստրալիայի հիւսիս-արեւմտեան կող-
մում ընկած է Մալայեան արշիպելագը, որ կարծես մի կա-
մուրջ լինի՝ ձգւած Աւստրալիայի և Ասիայի միջև: Մնացած
աշխարհամասերից Աւստրալիան շատ հեռու է գտնւում:

Աւստրալիայի ափերը շատ քիչ են կտրտւած, ուստի և
շատ քիչ ծոցեր ու թերակղզիներ կան այնտեղ. միակ նշանա-
ւոր թերակղզին է՝ Եօրկ, որ գտնւում է հիւսիսում: Հիւսիսում
է գտնւում նաեւ Աւստրալիայի նշանաւոր երկու ծոցերից մէկը
— Կարպենտարիա. միւսը՝ Աւստրալիական ծոցը գտնւում
է հարաւում:

Աւստրալիայի շուրջը գտնւում են բազմաթիւ կղզիներ,

որոնք ցրւած են մեծ մասով Մեծ ովկիանոսի մէջ—մայր ցամաքից հեռու: Միայն երկու մեծ կղզիներ գտնուում են մայր ցամաքին մօտ. հիւսիսային կողմում՝ Նոր-Գուլինէան, որ մայր ցամաքից բաժանուում է Տորրէսի նեղուցով, և Տասմանիա կղզին, որ բաժանուում է մայր ցամաքից Բասսի նեղուցով:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ.—Աւստրալիան գտնւել է եւրոպացիների ձեռքով մնացած բոլոր աշխարհամասերից յետոյ: Առաջին անգամ Մագելլանը (1521 թ.), աշխարհի շուրջը կատարած ճանապարհորդութեան միջոցին, հանդիպեց Աւստրալիային պատկանող Մաքիանեան կղզիներին: Ապա եւրոպացի ծովագնացները գտան Նոր-Գուլինէան: Բայց երկար ժամանակ նրանք չէին իմանում արդեօք նա մայր ցամաք է, թէ կղզի: Այս հարցը լուծեց 17-րդ դարի սկզբում իսպանացի Տորրէսը, որ առաջին անգամ անցաւ այժմ իր անունով կոչող նեղուցը:

Բուն Աւստրալիական մայր ցամաքն էլ գտնւեց 17-րդ դարի սկզբում (Տորրէսից 1 տարի առաջ) հոլլանդացիների ձեռքով, որոնք և նոր մայր ցամաքը «Նոր Հոլլանդիա» կոչեցին: Հոլլանդացի Տասմանն անցաւ Աւստրալիայի շուրջը հարաւից և հանդիպեց ճանապարհին մի կղզու, որ նրա անունով Տասմանիա կոչւեց: Ընդունելով այդ կղզին իր և հարաւային ծայրը մայր ցամաքի, Տասմանն աւելի առաջ անցաւ ծովով դէպի արեւելք ու գտաւ Նոր-Զելանդիան և ուրիշ շատ կղզիներ Մեծ ովկիանոսում:

Սակայն այս բոլոր գիտերը երկար ժամանակ եւրոպայում մնում էին անյայտ: 18-րդ դարի վերջում անգլիացի ծովագնաց Կուկը երկրորդ անգամ գտաւ մայր ցամաքի արեւելեան ափը: Վերջում նա երկու անգամ ևս ճանապարհորդեց Մեծ ովկիանոսով ու գտաւ Նոր-Կալեդոնիա և ուրիշ շատ կղզիներ. Այնուհետև անգլիացիները գաղթել սկսեցին դէպի Աւստրալիա և ուսումնասիրեցին բոլոր ափերը: Միայն ներքին, անապատ տեղերը երկար ժամանակ մնում էին անյայտ. նրանք ուսումնասիրեցին 19-րդ դարում:

Աւստրալիայի կղզիներից Նոր-Գուլինէան ամենից դժւար հետազոտեց. այդ տապաւիրվում շատ է աշխատել ուս. ճանապարհորդ Միլիտա-Մակլայը, երկար ժամանակ ապրելով վայրենի պապուականների մէջ:

ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ, ԿԼԻՄԱՆ, ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ.—

Մեծ ովկիանոսի ափերի երկայնութեամբ Աւստրալիայում ընկած են լեռնաշղթաներ: Դրանք բարձր չեն, լեռնագագաթներից և ոչ մէկը ծածկւած չէ մշտական ձիւնով: Համեմա-

տաբար բարձր են մայր ցամաքի հարաւային կողմում ընկնող Էնոները. դրանք են՝ Կապոյտ լեռները և Աւստրալիական Ալպերը*): Վերջիններիս գագաթը՝ Տոունսէնդ՝ ընդամենը մօտ 2 վերստ բարձրութիւն ունի:

Աւստրալիայի արեւմտեան մասը ներկայացնում է քարձրաւանդակ, այդտեղ քիչ վայրերում միայն բարձրանում են ցածրիկ լեռներ: Այդ բարձրաւանդակի և Աւստրալիական Ալպերի միջի տարածութիւնը կախայանման զոգատրութիւն է, որի ամենացածր մասում գտնւում է Էյր լիճը. սրա մակերեսից 5 սաժէն ցածր է ովկիանոսի մակերեսից:

Աւստրալիայի կլիման շոգ է: Մայր ցամաքի համարեա կէսը գտնւում է արեւդարձային գօտում, իսկ մնացած մասը — բարեխառն գօտում: Եւ որովհետեւ Աւստրալիան գտնւում է հարաւային կիսագնդում (իսկ մեր երկիրը՝ հիւսիսային կիսագնդում), ուստի տարւայ եղանակներն այնտեղ մերինն հակառակ ժամանակ են ընկնում: Ամենատաք ամիսներն են Աւստրալիայում՝ դեկտեմբեր, յունւար և փետրւար. ամենացուրտ ամիսները՝ յունիս, յուլիս և օգոստոս: Ամառ ժամանակ Աւստրալիայում շատ շոգ է լինում, մանաւանդ մայր ցամաքի միջին մասում. այդտեղ համարեա այնպիսի շոգեր են լինում, ինչպէս Սահարայում: Ձմեռն Աւստրալիայում մեղմ է անցնում: Սառնամանիքն այնտեղ շատ հազւադէպ բան է: Չիւն զալիս է միայն Կապոյտ լեռների և Աւստրալիական Ալպերի գագաթների վրայ:

Տասմանիա կղզու կլիման մի փոքր աւելի ցուրտ է մայր ցամաքի կլիմայից. բայց այնտեղ էլ ամենացուրտ ամիսն՝ (յուլիս) եղանակի տաքութեան միջին աստիճանն է 8:

Մթնոլորտային տեղումներ Աւստրալիայում ընդհանրապէս քիչ են թափւում: Լաւ ոռոգւում են նրա ափերը միայն, այն էլ ոչ բոլորը, այլ միայն այն ափերը, որոնք ողողւում են

*) Աւստրալիական Ալպերի գագաթները ծածկւած են խոտով, բոլոր գագաթներն էլ կարելի է բարձրանալ ձիով. դրանից հենց երևում է, որ նրանք շատ էլ նման չեն իսկական, այսինքն եւրոպական Ալպերին, որոնք ծածկւած են մշտական ձիւնով և սառցադաշտերով:

տաք հոսանքներով: Անձրևներ բերում են այն քամիները, որոնք ամառ ժամանակ փչում են ծովից, երբ մայր ցամաքն աւելի է տաքացած լինում, քան նրան շրջապատող ծովը:

Ամենից շատ անձրև բերում են արևելեան քամիները: Այդ պատճառով էլ Աւստրալիայի արևելեան ծովափում ամառն այնպիսի առատ անձրևներ են գալիս, որ յաճախ ճեղղներ են գոյանում: Բայց սարերից այն կողմը կլիման չորային է, անձրևներ էլ քիչ են գալիս. և որչափ արևմուտք ենք գնում, այնչափ էլ աւելի պակաս անձրևներ են գալիս:

Կենտրոնական և արևմտեան Աւստրալիայում ամբողջ տարին սարսափելի երաշտներ են լինում. թէպէտ երկնքի վրայ յաճախ ամպեր են բարձրանում, փոթորիկներ են լինում, բայց և այնպէս այնտեղ էլ անձրև շատ սակաւ է գալիս—ինչպէս Սահարայում կամ Արաբիայի անապատներում:

Աւստրալիայում գետեր

քիչ կան. եղածներն էլ սակաւաջուր են: Պատճառն ի հարկէ այն է, որ Աւստրալիայի կլիման չոր է: Ամենանշանաւոր գետն է՝ Մուլրէյ. Չոր ժամանակ նա ովկիանոս հագիւ է հասնում, այն էլ իբրև փոքրիկ, նեղ գետակ: Մուլրէյը շատ վտակներ ունի, որոնցից մէկը՝ Դարլինգ՝ համարեա երկու անգամ աւելի երկայն է, քան ինքը Մուլրէյը, բայց չոր ժամանակ փոխում է բազմաթիւ չհոսող լճերի:

Աւելի սակաւաջուր են Աւստրալիայի կենտրոնի գետերը, որոնք «կրիկ» են կոչւում: Նրանց տաշտը տարւայ մեծ մասը մնում է ցամաք. միայն կարճ ժամանակով, անձրևների միջոցին, նրանցով ջուր է հոսում. այդ ջուրն էլ կորչում է կամ

Նկ. 87. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումն Աւստրալիայում: Մլաքները ցոյց են տալիս այն քամիները, որոնք ամենից շատ մթնոլորտ. տեղումներ են բերում:

աւազուտներում և կամ աղի լճերում: Ամենաերկայն «կրիկն» է՝ Կուպեր, որ թափւում է էյր լիճը:

Լճեր և քիչ կան Աւստրալիայում, եղած լճերը համարեա բոլորն էլ աղի են. դրանց մէջ ջուր է լինում որոշ ժամանակ,—երբ կրիկները հոսում են: Սովորաբար այդ լճերի յատակը ծածկւած է լինում կամ տիղմով և կամ չոր աղի շերտով:

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ.—Աւստրալիայի այն մասերում, ուր շատ անձրև է գալիս, աճում են անտառներ. իսկ որտեղ սակաւ անձրև է գալիս՝ այնտեղ տաքածւում են տափաստաններ և անապատներ:

Նկ. 88. Բուս. տարած. Աւստրալիայում:

Հիւսիսային, մասամբ նաև արևելեան ծովափին (մինչև արևադարձ) աճում են արևադարձային անտառներ: Այդ անտառները բաղկացած են զլխաւորապէս արմաւենիներից, որոնք խրճրճւած են լիանոսներով: Արևադարձից հարաւ, Մեծ ովկիանոսի ափերին, աճում են մերձարևադարձային մշտադալար անտառներ: Այդ անտառները խիտ չեն, ոչ էլ խճճւած են լիանոսներով. բաղկացած են զլխաւորապէս էվալպիպոսներից: Այդ ծառերի տեսակներից մի քանիսն աճքին բարձրութեան են հասնում (մինչև 70 սաժ.): Բայց քիչ հասնապէս՝ էվալպիպոսների անտառներն աւելի բարձր չեն, քան մայրի և կաղնի ծառերի անտառները մեզնում:

Այդ անտառներում քիչ սաւեր է լինում, որովհետև էվալպիպոսները նոսր են, նրանց տերևներն էլ խիտ չեն. տերևներ լինում են ծառի միայն վերին ճիւղերի վրայ, այն ևս յաճախ դէպի վերև ուղղւած: Արևգակի ճառագայթները թափանցում են մինչև գետին, որ խոտով է ծածկւած լինում: Այդ անտառները նման են պուրակների կամ ծառատ մարգագետինների, որոնց միջով կառքեր կարող են շարժւել:

Գետակների ափերին, էկալիպտների անտառների մէջ, պատահում են ծառանման ձարխոտերի թփուտներ:

Մեծ ովկիանոսից աւելի ու աւելի հեռանալով՝ էկալիպտների անտառները սակաւանում են և վերջապէս փոխւում են խոտով ծածկւած տափաստանների: Աւելի հեռու արեւմուտքում, Կուպեր կրիկից այն կողմը, Աւստրալիայի ընդարձակ արածութիւններ ծածկւած են խոտով և թփ ըով:

Աւստրալիայի ամենաչոր տեղերում գտնւում են քարքարոտ կամ աւազոտ անապատներ:

Մշակովի ըոյսեր Աւստրալիայում շատ քիչ կան, իսկ մինչև եւրոպացիների այնտեղ դաղթելն ամենևին չկային:

Կենդանական աշխարհն Աւստրալիայում քոյրորովին այլ է, քան միւս աշխարհամասերում: Սմբակաւոր կենդանիներ, մինչև եւրոպացիների դաղթելը, այնտեղ ամենևին չկային: Ամենևին չկային նաև կապիկներ: Գիշակերներից կար միայն գ ի ն գ օ շունը: Ընդհանրապէս՝ Աւստրալիայում չկային այն կենդանիներից շատերը, որոնք կան ամեն տեղ՝ միւս աշխարհամասերում: Բայց դրա փոխարէն Աւստրալիայում շատ են տարածւած սլաքկաւոր կենդանիները: Այսպէս են կոչւում նրանք, որովհետև փորի տակ պարկ ունեն, որի մէջ իրենց ձագերին են պահում: Ամենատարածւած պարկաւոր կենդանին

Նկ. 89. Էկալիպտներ:

է կենդուրուն, որի մի քանի տասնեակ տեսակները կան:

Մնացած կենդանիներից նշանաւոր են՝ եխիդնա և բադակտուց. թռչունների նման՝ նրանք ձու են ածում, սակայն ձուից դուրս եկած ձագուկներին կաթով են կերակրում:

Աւստրալիայի անտառները և տափաստանները լի են բազմազան թռչուններով. շատ կան մանաւանդ թռթակներ, որոնք մի

Նկ. 90. Կենդուրու:

քանի հազարից բաղկացած երամներով են թռչում: Արևադարձային անտառներում յաճախ պատահում է գեղեցիկ քնարանաւոր, տափառամուններում՝ էմու ջայլամը: Ընտանի կենդանիներ մինչև եւրոպացիների դաղթելը չկային Աւստրալիայում: Եւրոպացիներն այնտեղ բերին իրենց բոլոր ընտանի կենդանիներից, որոնցից ներկայումս Աւստրալիայում շատ

Նկ. 91. Քնարանաւ:

կան, — մանուշանդ ոչխար, եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ և ձի:

ԱԶԳԱՐՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ: — Աւստրալիան ունի ընդամենը 5 միլիոն բնակիչ:

Համեմատաբար խիտ բնակութիւն ունի միայն արեւելեան մասը, որ յարմար է երկրագործութեան և ամենաբուծութեան համար: Այդտեղ է ապրում Աւստրալիայի ամբողջ ագգաբնակութեան $\frac{1}{5}$ մասը. չոր տափաստաններն անմարդաբնակ են համարեա այնպէս, ինչպէս անապատները:

Ագգաբնակութեան ամենամեծ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին և բաղկացած է եւրոպացի գաղթականներից՝ գլխաւորապէս անգլիացիներից: Դրանք տիրել են ամբողջ Աւստրալիային և ապրում են գլխաւորապէս նրա ամենաբերրի մասերում:

Իսկ Աւստրալիայի բնիկները կամ աւստրալիացիները — սեւ ցեղին պատկանող վայրենիներ — կամ բնաջինջ են արել և կամ քշել են դէպի ամենաամայի վայրերը: Ներկայումս սեւ աւստրալիացիների թիւը հաշւում են 200 հազար:

ԱՌՍՏՐԱԼԻԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ: — Աւստրալիա մայր ցամաքի վրայ գտնւում են անգլիական 5 գաղութներ. դրանք են՝ Վիկտորիա, Նոր Հարաւային Սէյլս, Քւինսլենդ, Հարաւային Աւստրալիա (Հիւս. և Ալեքսանդրա երկր. հետը) և Արեւմտեան Աւստրալիա: Տասմանիայի հետ միասին՝ այդ գաղութները կազմում են «Աւստրալիական դաշնակցութիւնը»: Թէպէտ երկրի կառավարութեան պլուխն է անգլիական ընդհանուր նահանգապետը, բայց իրօք գաղնակցութիւնը համարեա անկախ է և կառավարւում է իր երկրի ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովի (ընդհանուր սարլամենտի) կողմից հրատարակող օրէնքներով:

Դրա հետ միաժամանակ՝ ամեն մի գաղութ ունի — ինչպէս Հիւս. Ամեր. Մ. Նահանգներում — իր առանձին կառավարութիւնը, իր օրէնքները և նահանգապետը, որ նշանակւում է Անգլիայի թագաւորի կողմից:

Ամենից շատ բնակիչներ ունի ամենափոքր գաղութը

— Վիկտորիան, ապա՝ Նոր Հար. Սէյլսը և Քւինսլենդը: Այդ գաղութներում ամենից շատ զարգացած են՝ երկրագործութիւնը, անասնաբուծութիւնը և հանքագործութիւնը: Մյուսեղ շատ լաւ աճում են ցորեն և եգիպտացորեն, արածում են ահազին հօտերով՝ ոչխարներ, եղջիւրաւոր կենդանիներ և ձիեր:

Աւստրալիական շատ անասնաբոյծներ (սկզաւատներն են) ունեն տասնեակ և նոյն իսկ հարիւր-հազարներով անասուններ: Այդպիսի անասնաբոյծների ագարակները կարծէք ամբողջ գիւղեր լինեն: Բացի բնակութեան համար յատկացրած տներից այդտեղ կան նաեւ մեծ շէնքեր՝ բուրդ, կաշի և նման բաներ պահելու համար: Շատ ագարակների մօտ փորած են արտէզեան ջրհորներ: Իբրեւ հովիւ ծառայում են սովորաբար կիսավայրենի աւստրալիացիները: Անասնապահութեանը և երկրագործութեանը մեծ ֆրամներ է հասցնում ձագարը, որ այդտեղ բերել են իրենք եւրոպացիները: Այժմ

Նկ. 92. Աւստ. և Անգլ. համեմատ. մեծութիւնը:

Նկ. 93. Արտէզեան ջրհոր:

այնչափ շատ են բազմացել այդ կենդանիները, որ ոչնչացնում են արտերը և արօտատեղերը. շատ են փնտաում նաև երանքներ.

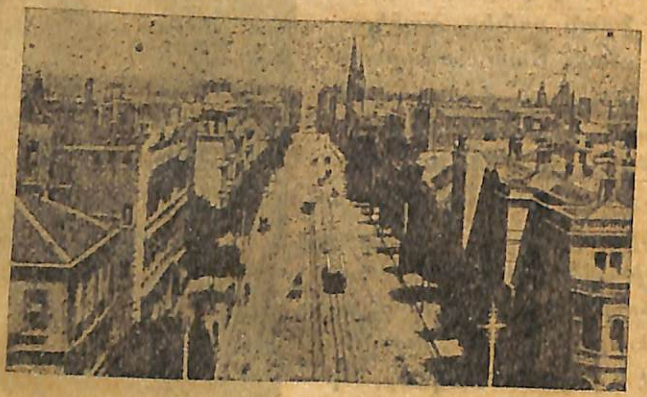
Աւստրալիայի սարերը հարուստ են ուկուլ, որի արտադրութեամբ աւստրալիական գաղութները մրցում են նոյնիսկ Միացեալ-Նահանգների հետ: Բացի ոսկուց՝ Աւստրալիան հարուստ է նաև արծաթով և քարածուխով.

Գործարաններ Աւստրալիայում քիչ կան. գործարանային արտադրութիւնների մեծ մասը ներդրայից ու Ամերիկայից է բերւում այդտեղ: Բայց դրա փոխարէն՝ Աւստրալիայի առեւտուրը մեծ է: Այտահանում են՝ ոսկի, բուրդ, մորթի, ցորեն, միս, իւղ, նաև ձի և այլ անասուններ:

Աւստրալիայի գաղթաբնակները ձեռնարկող ողի ունեն, կրթւած ժողովուրդ են: Նրանք անց են կացրել Աւստրալիայի արեւելեան մասում բազմաթիւ երկաթուղային գծեր, չոր վայրերում շինել են ջրամբարներ, արտէջեան ջրհորներ և արեւատական ճանապարհով ոռոգել են երկիրը: Իրենց կրթութեամբ նրանք մի փոքր միայն յետ են մնում ամերիկացիներից, — ունեն բազմաթիւ և բազմաաեսակ դպրոցներ, հրատարակում են բազմաթիւ զրքեր, լրագիրներ և հանդէսներ:

Աւստրալիայի ամենամեծ քաղաքները և նշանաւոր նաւահանգիստներն են. — Մելբուրն՝ Վիկտորիայում (500,000 բնակիչ), Սիդնէյ՝ Նոր Հար. Ուէլսում (500,000 բնակիչ) և Գորտ-Ադելայիդա՝ Հար. Աւստրալիայում (160,000 բնակիչ): Այդ երեք քաղաքներում, նաև Տասմանիայի Հորարտ քաղաքում, կան համալսարաններ:

Աւստրալիայի բնիկները կամ սեւ աւստրալացիներն ունեն սև, ալիքա՝ նման մազեր. խիտ մազով է ծածկւած ոչ միայն նրանց գլուխը, այլ և ամբողջ մարմինը: Նըրանց միրուքն էլ շատ խիտ է լինում. կաշու գոյնը մոյգ-շագանակագոյն է,

Նկ. 94. Փողոց Մելբուրն քաղաքում:

համարեա սև: Աւստրալիացիները ձեռները և ոտները թոյլ են, նրանց տեսողութիւնը և լսողութիւնը՝ շատ սուր: Իրենց մտաւոր զարգացմամբ աւստրալիացիները շատ ցածր են նեգրերից: Նրանք երկրագլխի ամենավայրենի ժողովուրդներից են: Կրակ ձեռք բերելու համար վերցնում են երկու կտոր չոր փայտ ու շփում իրար այնչափ, մինչև որ կրակ դուրս գայ:

Նկ. 95. Աւստրալիացիներ: — Թարմ տերևներով ծածկւած և իրար կապած փայտերը ներկայացնում են նրանց վրանը: — Քարով ցորեն ևն ձեռում: — Շփելով կրակ են ստանում: — Զէնքեր: — Սպանած կենդուրու:

Սև աւստրալիացիները մեծ մասով մինչև օրս էլ անց են կացնում Թափառաշրջիկ որսորդների կեանք՝ արեւադարձային անտառներում կենդուրու և ուրիշ որս փնտրելով: Յաճախ որս չգտնելով՝ նրանք ուտում են սողուններ, օձեր և այլն. երբեմն ուտում են նոյնիսկ մարդու դիակ: Ապրում են քարայրերում կամ ծառի ճիւղերից շինած վրաններում: Վայրենիների թիւն Աւստրալիայում հետզհետէ պակասում է: — մասամբ այն պատճառով, որ նրանց աւելի ու աւելի են ճնջնում և — մասամբ էլ նրա համար, որ նրանց մէջ գոյութիւն չունի մանկասպանութեան սովորութիւնը. — Թափառաշրջիկ կեանք վա-

բելով՝ նրանց համար դժար է երեխաներին հետները տանել տեղից տեղ ուստի և յաճախ սպանում են նրանց:

Համարեա բոլոր սե աւստրալիացիները կռապաշտ են:

ԱՆՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԿՂՋԻՆԵՐԸ

ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ.—Աւստրալիային են պատկանում բազմաթիւ կղզիներ. նրանք բոլորը միասին առած՝ կոչւում են Ովկիանիա:

Այդ կղզիներից քչերը միայն գտնւում են մայր ցամաքին մօտ. մեծամասնութիւնը ցրւած է մայր ցամաքից շատ հեռու՝ Մեծ Ովկիանոսի մէջ. ուստի և այդ կղզիների բնութիւնը շատ է տարբերւում մայր ցամաքի բնութիւնից: Կղզիներն ընկած են խումբ-խումբ: Նրանց մեծ մասը ձգւած է հիւսիս-արեւմուտքից հարաւ-արեւելք: Շատերի վրայ գտնւում են հանգած և գործող հրաբուխներ: Աւստրալիայի բոլոր կղզիները բաժանւում են երեք խմբի. 1) Մելանեզիա, որ բաղկացած է ցամաքային կղզիներից և ընկնում է Աւստրալիայի հիւսիս-արեւելեան կողմում. այդ կղզիներն են—Նոր-Գուինէա, Բիսմարկի արշիպելագ, Սոլոմոնի կղզիներ, Նոր-Հեբրիդեան, Նոր-Կալեդոնիա և Ֆիջի. — 2) Նոր-Ջելանզիա, որ բաղկացած է երկու մեծ կղզիներից 3) Պոլինեզիա. այսպէս կոչւում են մնացած բազմաթիւ կղզիները:

Ամենամեծ կղզիներն են այդ բոլորի թւում՝ Նոր-Գուինէան (իր մեծութեամբ երկրորդ կղզին երկրագնդի վրայ), Նոր-Ջելանզիան և Նոր-Կալեդոնիան: Մնացած կղզիները շատ փոքր են և տասնեակներով կամ հարիւրներով միասին կղզիների մի խումբ են կազմում:

Աւստրալիայի կղզիների մեծամասնութիւնը կտրալկացի ծագում ունի. օրինակ՝ Կարոլինեան, Մարշալեան և այլ կղզիներ:

Հրաբխային ծագում ունեն օր. Պոլինեզիա հեռեւէ կղզիները. — Մանգուիչեան կամ Հաւայի, Ընկերութեան Սամօա. նաև Նոր-Ջելանզիայի հիւս. մեծ կղզին:

Նոր-Ջելանզիայի հարաւային կղզին, նաև Նոր-Կալեդոնիան, Նոր-Գուինէան և Մելանեզիայի շատ կղզիներ ցամաքային ծագում ունեն: Հնում նրանք հաւանօրէն Աւստրալիայի հետ միացած են եղել: Այդ կղզիների վրայ գտնւում են բարձր լեռնաշղթաներ. Նոր-Ջելանզիայում այդ սարերը ծածկւած են մշտական ձիւնով և սառցադաշտերով ու կոչւում են Հարաւային Ալպեր (նրանց գագաթը՝ Կոուկ սարը մօտ 31/2 վերստ բարձրութիւն ունի):

Ովկիանիայի կլիման համարեա ամեն տեղ արեւադարձային է, բայց ոչ շոգ, որովհետև հակայական ովկիանոսը զովացնում է օդը. Ովկիանիայի գլխաւոր քամիներն են պասսատները, որոնք ամբողջ տարին անընդհատ փչում են: Նրանք շատ մեծ քանակութեամբ մթնոլորտային տեղումներ չեն բերում. բայց բերածն էլ բաւականաչափ է:

Բուսական և կենդանական աշխարհն են Ովկիանիայի արեւմուտքում բաւական հարուստ են, բայց քանի որ երկրի վրայ գտնւում են նրանք աղքատացած են: Նոր Գուինէայի վրայ աճում են արեւադարձային անտառներ. այդտեղ ապրում են շատ կենդանիներ, մանաւանդ պարկաւորներ և բազմազան թռչուններ: Նոր-Ջելանզիան ծածկւած է մերձարեւադարձային մշտադալար անտառներով, բայց կենդանիներ քիչ կան այնտեղ: Ովկիանոսի մէջ ցրիւ ընկած կղզիների վրայ վայրի աճող բոյսեր համարեա չկան, կենդանական աշխարհն էլ չափազանց աղքատ է:

Մշակութիւնը բուսական հարուստ է Ովկիանիան. այդտեղ է կոկոսեան արմաւենու հայրենիքը, որ մինչև այժմ էլ տեղ տեղ աճում է վայրի դրութեան մէջ:

Ընտանի կենդանիներից, մինչև եւրոպացիների գաղթելը, Ովկիանիայի բնակիչներին ծառայում էին միմիայն հաւը, շունը և խոզը, այն էլ ոչ բոլոր կղզիների վրայ: Եւրոպացիներն Ովկիանիա փոխադրեցին իրենց ընտանի բոլոր կենդանիներից. առանձնապէս շատ կան ընտանի կենդանիներ Նոր-Ջելանզիայի արօտատեղերում:

ԱԶԳԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԳԱՆՈՒԹՆԵՐԸ.—Ովկիանիայի ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է երեք՝ սեւ, դեղին և սպիտակ ցեղերից: Սեւ ցեղին են պատկանում աւստրալիացիներին ցե-

դակից պատուաւանները կամ մելանեգիացիները: Նրանք ապրում են Մելանեգիա և ուրիշ կղզիներում: Դեղին ցեղին պատկանում են մալայցիներին ցեղակից պոլինեզիացիները, որոնք ապրում են Ընկերութեան և ովկիանոսում ցրած ուրիշ մանր կղզիներում: Սպիտակ ցեղին պատկանում են Նեոպոլայից գաղթածները: Մրանք իրենց ձեռքն են գցել ամբողջ Ովկիանիան, բայց ազգաբնակութեան խոշոր աարը կազմում են նրանք միայն Նոր-Ձեյլանդիայում: Իրենց կենցաղավարութեամբ պապուականները և պոլինեզիացիները համարեա ոչնչով չեն տարբերւում իրարից: Նրանց գլխաւոր դրադմունքն է երկրագործութիւնը. մշակում են կոկոսի արմաւենի, հացի ծառ և զանազան արմախի: Մեծ նշանակութիւն ունի նրանց համար դեռ և ձկնորսութիւնը: Մեծ Ովկիանոսը հարուստ է ձկնով, ծովային խեցգետիններով, կրիայով և այլն. այս բոլորից կղզիների բնակիչները շատ են որսում: Նրանք շնորհալի ծովագնացներ են և իրենց նաւակներով յաճախ հեռաւոր տեղեր են գնում:

Նկ. 96 Պապուաս:

Հաւայի կղզիների վրայ, ուր շատ չինացիներ և եսպոնացիներ կան գաղթած, դաշտերը ծածկւած են բրնձի և շաքարեղեգի տնկարաններով:

Նոր-Ձեյլանդիայում եւրոպացի գաղթականների գլխաւոր դրադմունքները նոյնն են, ինչ որ մայր ցամաքի վրայ—անասնաբուծութիւն, երկրագործութիւն և հանքագործութիւն: Նոր-Ձեյլանդիայի արօտատեղերում արածում են շատ միլիոններով ոչխար և եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ: Դաշտերում շատ լաւ աճում են ցորեն և եգիպտացորեն: Սարերը հարուստ են ոսկով և քարածուխով:

Ովկիանիայի բոլոր գաղութների մէջ ամենանշանաւորը

Նոր-Ձեյլանդիան է: 100 տարի առաջ այնտեղ ապրում էին մարդակերներ, իսկ այժմ նրանց տեղում ապրում են կրթւած և աշխատասէր մարդիկ (թւով մօտ 800 հազար), որոնք շատ բանում ամերիկացիներին են նման (ծագումով նրանք ևս, գլխաւորապէս, անգլիացիներ են): Ամբողջ Նոր-Ձեյլանդիան ծածկւած է այժմ երկաթուղային ճանապարհների ցանցով: Նրա ափերի երկայնութեամբ երթեկում են բազմաթիւ շոգենաւեր: Կղզու ափերին շինել են քաղաքներ, որոնց մէջ նշանաւոր է՝ Ուէլլինգտոն, որ գտնւում է Նոր Ձեյլանդիայի հիւս. կղզու վրայ: Թէպէտ Նոր Ձեյլանդիան անգլիացիներին է պատկանում, բայց նա համարեա անկախ է, կառավարւում է իր սեփական պարլամենտով, որտեղ ժողովրդից ընտրւած ներկայացուցիչներն օրէնքներ են մշակում և հրատարակում իրենց երկրի համար:

Տեղացի բնակիչները, որ մասորի են կոչւում, այժմ քիչ են թւով (մօտ 40 հազար): Նրանք մալայեան ցեղին են պատկանում և ընդունակ ժողովուրդ են: Բոլորն էլ բողոքական քրիստոնեաներ են և ունեն նոյն իրաւունքները, ինչ եւրոպացի գաղթականները: Նրանց կենցաղավարութիւնը համարեա նոյնն է, ինչ սպիտակներինը:

Նոր-Գուինէա ընդարձակ կղզին համարեա ոչ մի նշանակութիւն չունի եւրոպացիների համար: Գաղութներ հաստատելու համար նա անպէտք է, որովհետեւ վատառողջ կլիմայ ունի. առետրի համար էլ այդ կղզին կարեւոր նշանակութիւն չունի, որովհետեւ այդտեղ բնակւող պապուականները շատ աղքատ են:

Չնայելով այս բանին՝ կղզին բաժանւած է եւրոպական երեք տէրութիւնների մէջ.—արեմտեան մասը պատկանում է Հոլլանդիային, հարաւարեկեան մասը՝ Անգլիային, վերջեւ կայսեր երկրը (հարեան Բիսմարկի-արշիպելագի հետ)—Գերմանիային:

Նոր-Կալեդոնիան ունի աւելի զով և միանգամայն առողջարար կլիմայ. բացի դրանից՝ նա հարուստ է մետաղահանքերով, մանաւանդ նիկելով: Այդ կղզին պատկանում է

Քրանտիացիներին և նրանց համար ծառայում է իբր արտ-
րտիպր :

Մասցած կղզիներէց աւելի նշանաւոր են՝ Հաւայի կղզիները, որոնք պատկանում են Հիւս. Ամ. Միացեալ Նահանգներին: Այդ կղզիների վրայ արդիւնաբերում է շատ շաքար: Հոնոլուլու գլխաւոր նաւահանգիստը ծառայում է իբր կայան՝ Հիւս. Ամերիկայից Մոխ և Աւստրալիա կամ հակառակ ուղղութեամբ երթևեկող նաւերի համար:

Ատլանտեան և Հնդկական ովկիանոսների հարաւային մասերում ևս ցրւած են առանձնացած փոքրիկ կղզիներ: Այդ կղզիները համարեա բոլորն էլ հրաբխային ծագում ունեն, անբնակ են. միայն ձկնորսներ են գնում այդ կղզիները՝ կետ ձուկ որսալու համար: Աւելի ևս հեռու, հարաւային բևեռային շրջանակից այն կողմը, տարածւում է մի ընդարձակ ցամաք. դա Հարաւային Բևեռային մայր ցամաքն է. Այդ մայր ցամաքն ուսումնասիրելը շատ դժւար է, որովհետեւ նրա ամբողջը ուղղաձիգ են, յաճախ նման են բարձր, սառցէ ուղղահայեաց պատնէշների: Այդ սառցէ պատնէշները կազմում են վերջաւորութիւնն այն հսկայական սառցակոյտերի, որոնցով ծածկւած է այդ ամբողջ երկիրը, այնպէս, ինչպէս Գրենլանդիան:

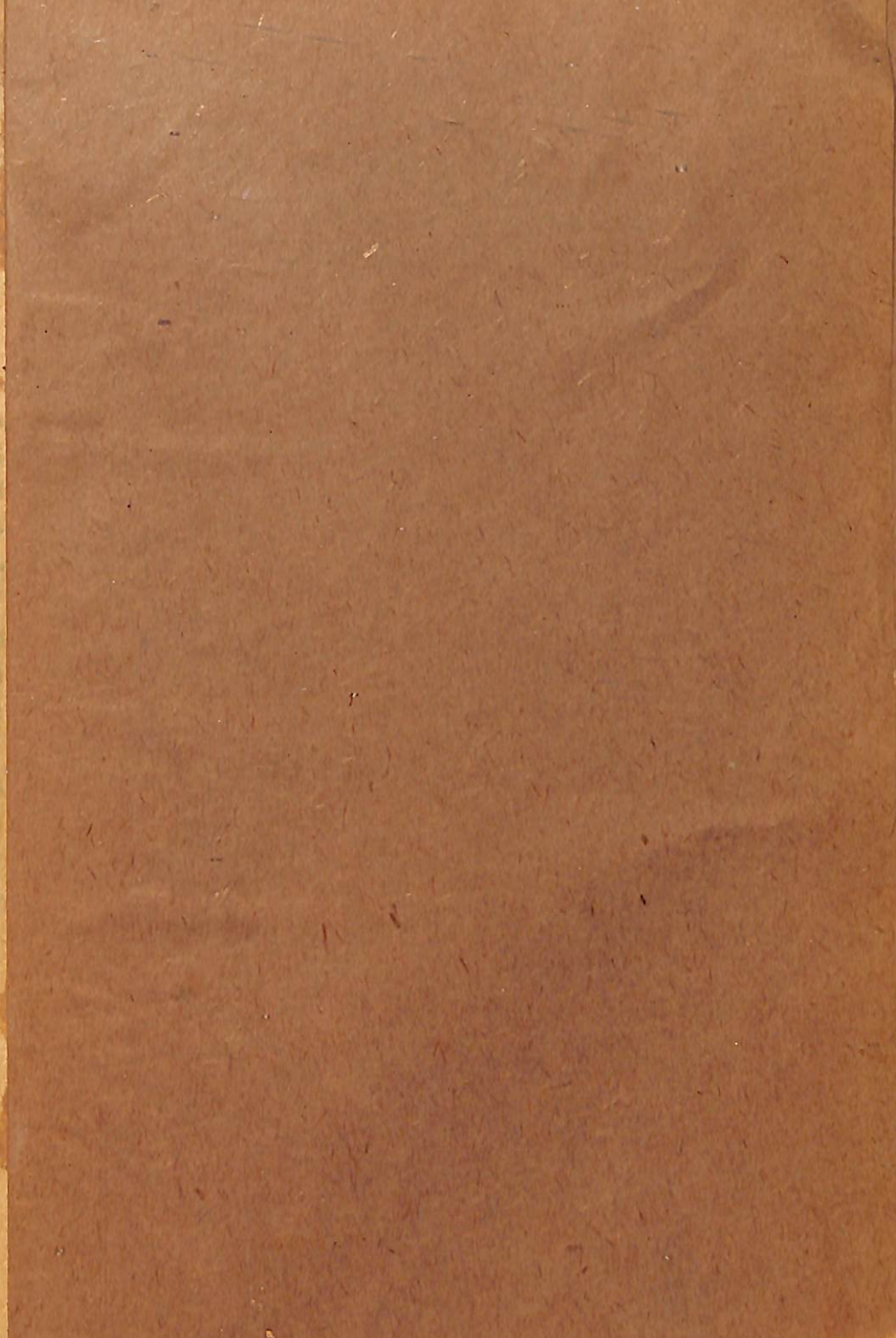
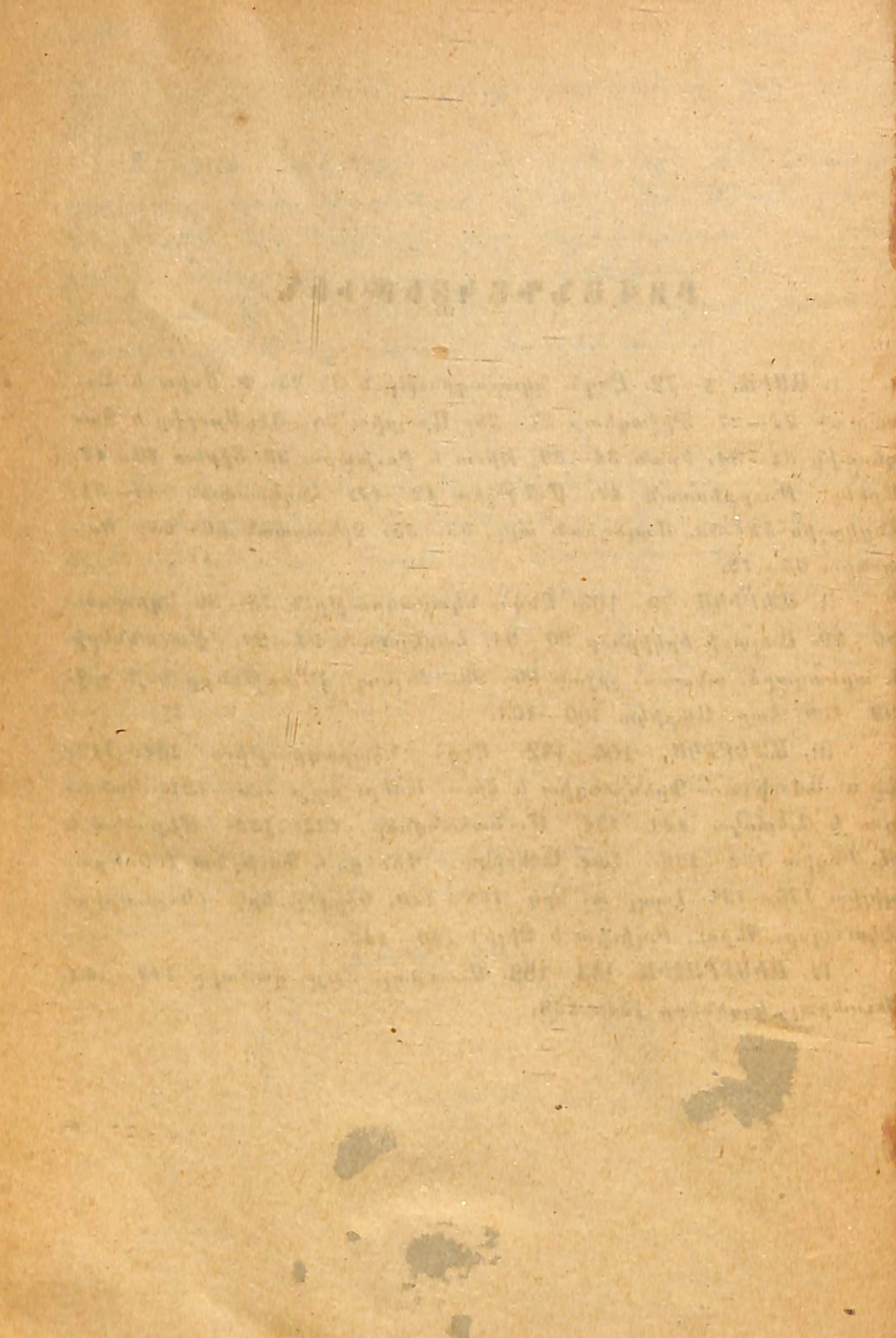
ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. ԱՍԻԱ. 3—72: Ընդհ. նկարագրութիւն 3—23: Փ. Սսիւս և Հաստան 24—27: Միջագետք 27—28: Արարիւս 28—31: Ասորիք և Պաղեստին 31—34: Իրան 34—39: Խիւս և Բուխարա 39: Տիբետ 40—42: Արեւել. Թուրքեստան 42: Մոնղոլիա 42—44: Հնդկաստան 45—51: Հնդկաչին 51—53: Մալայեան արշ. 53—55: Չինաստան 56—65: Եւպոնիա 65—72:

II. ԱՅԲԻԿԱ. 73—103: Ընդհ. նկարագրություն 73—86: Եզիկատուս 86—90: Առլասի երկիրներ 90—94: Հարեշատան 94—96: Սաւաններէ և արեւադարձ. անտառ. շրջան 96—99: Եւրոպ. գաղութները նոյն շրջ. 99—100: Հար. Աֆրիկա 100—103:

III. ԱՄԵՐԻԿԱ. 104—142: Ընդհ. նկարագրություն 104—119: Հիւս. Ամերիկայ: Գրենլանդիա և Հիւս. Ամեր. արշ. 120—121: Կանադա և Ալեքսանդր 121—124: Մ.-Նահանգներ 124—132: Մեքսիկա և Վ.Ինդիա 132—136: Հար. Ամերիկայ: Վենես. և Գույանա 136: Բրազիլիա 136—138: Լատին ա. երկ. 138—140: Կարիբյ. երկ. (Կուլոմբիա, Էկուադոր, Պերու, Բոլիվիա և Զիլի) 140—142:

IV. ԱԻՍՏՐԱԼԻԱ. 143 - 158: Աւստրալ. մայր ցամաքը 143—154:
Աւստրալ. կղզիները 154—158:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0423125

20475

4 m q f m d

Paubushay, furskigfabrik in, zwölftes Gliedfabrik

Յ. ԿԻՐՔ ՏԱՐԻՔԱԿԵՆ ԴԱՍԵՆՈՒՆ: Կրթող և շարժող տարւոյ զարգեցման
 Համաձայն ճարտգ դպրոցներն ծրագրի: Հարտը սպազուրիւմ: Գին և 65 կող
ԿԻՐՔ ԶՈՐԱ ՇԵԱՐԶԱՍԿԱՍԵՐ:—Ախտ, ԱՅրիկա, Ամեցիկա և Աւարալիտ
 Հինգերորդ տարւոյ դասընթաց: Բարտը սպազուրիւմ: Գին և 65 կող
ԿԻՐՔ ՆԵՐՈՂԱ: Հինգերորդ տարւոյ դասընթաց: Երտը սպազուրիւմ: Գին և 65 կող
ԿԻՐՔ ՀԱՍՏԱՍԿԱՆ ԱՇԵԱՐԶԱՍԿԱՍԵՐ: Այլերորդ տարւոյ զար-
 արմաց: Երկրորդ սպազուրիւմ Գին և 75

Հայրենագիտական Ուսումնարք-Ուղեցույց դասառեսների համար... Հայրենագիտական
Սեան Ժամանակին ըստ Գրքի 4 Յինն 1: 20 Կող.

Նախահարգական Տնայցներ—ա, և բ գրությունը, իրար հետևիցը չեն կոպ:
Ուզ. ապրիլյան Բաղրեհի, 2-րդ սոյ. 200 էր/ա: Գինը 96 կոպ. (եղբայրս Է
Նով. Առաքել Երևանի Հոգևոր դպրոցի կողմից սրբեւ. օծանդակ ձեռնարկի առարկան
գլխացների համար):

ᑲᓄᓂ ᐅᓄᓂᓴᓂ ᓴᓴᓂ. ᐱᓂ ᓴᓴᓂ. ᓴᓴᓂ ᓴᓴᓂ (ᓴᓴ ᓴᓴᓂ ᐱᓂ ᑲᓄᓂ ᓴᓴᓂ)

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՔՆՆՈՐՈՒՄ, ՄԱՆԲԱՍԽԱՆ ԵՒ ԳՈՒՆԱՏՈՒ

REPTILES SUBUUSULT

ԵՒ ՀԱՐՄԵԼԻՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԻ

(1994000000, 800000000000, 1000000000000, 1000000000000)

'Եւր. ուն յիշում. իմանի՛ր. զայն օրքիցն' յն ճերմոյ ին

[illegible][illegible]

Родился уезд. Е. Васильев. Сын. Родился в 1860 году.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ (Հանրապետության)

9. 9 P 8 U 4 U 6 B S 1 A U

(Lungwort, *Pulmonaria*)

կրկնորդող անգլիական է: Վեց հարյուր և տասնութ հազար և հարյուր քառասուն հինգ հարյուր և տասնութ: 1. Նիսիանոսներ, 2. Երազմոս, 3. Մեթոդ, 4. Ալեքսիան, 5. Էփրեմ Սարգիսյան, 6. Կարապետ, 7. Դավթյան, 8. Կարապետ Բ. Կարապետ:

Հարաւոր ընդ որոշ քաղաքներ և էլ փոքր քաղաքներ և

Եղբայր զը բերն պահեստը Թիֆլիսի Վերջ գրախան
տառի հասցեն Թիֆլիս, Ներսիսյան 4 պրոց.

санъ Семинарія, А. Абегіанъ

91(075)

44-13